

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

41

2013

KONVOLUT VÝTVARNÝCH DĚL
KAMILY SÁRY HÁJKOVÉ
(14. 6. 1904 – 3. 9. 1976)

Na sklonku roku 2011 zakoupil Památník Terezín v dražbě konvolut výtvarných děl bývalé vězeňkyně ghetta Terezín paní Kamily Hájkové (rodným jménem Camilla Fleischer). Autorka se narodila 14. června 1904 ve Vídni. V Hamburku se 30. dubna 1930 provdala za muže příjmením Rickert a následně žila v Berlíně. Po smrti manžela uprchla v dubnu 1933 před nastupujícím nacismem do Československa, kde se 22. prosince 1934 podruhé provdala za Jana Hájka. Pro židovský původ byla dne 31. ledna 1945 transportována do terezínského ghetta (transport AE I, transportní číslo 67). V Terezíně se dožila osvobození a vrátila se zpět do Prahy, kde i nadále pracovala jako krejčová a úřednice. Výtvarnému umění se začala věnovat až v padesátých letech 20. století. Navštěvovala různé malířské kurzy pro amatéry. Od roku 1961 vystavovala na větších výstavách tzv. naivních umělců. Roku 1967 získala čestné uznání na světové výstavě Expo Montreal. Její tvorba je zastoupena v Severočeské galerii výtvarného umění v Litoměřicích.

Kamila Hájková: Vzpomínka na Osvětim. Památník Terezín

Kamila Hájková: Vzpomínka na Tereziín. Památník Tereziín

TEREZIŇSKĚ LISTY 41

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Terezín, 2013

ISBN 978-80-87242-24-7

OBSAH

70. výročí zahájení provozu na vlečné dráze

Bohušovice nad Ohří – Terezín

Tomáš Fedorovič (PT)

(7)

Velitelé strážních praporů SS v Protektorátu Čechy a Morava

Jan Vajskebr (PT)

(27)

Vzpouora a útěk vězňů z německého vyhlazovacího tábora Sobibor.

Exodus 14. října 1943. Z výpovědí účastníků

Marek Bem, Polsko

(43)

Příslušníci vládního vojska věznění a popravení nacisty

Ivo Pejčoch (VHÚ)

(57)

Východiska Benešovy exilové linie smluvního zajištění bezpečnosti

obnovené republiky v letech 1941–1943

Radka Kubelková (PT)

(71)

Zprávy, recenze, ocenění, bibliografie

Ludmila Chládková (PT), Jana Havlínová (PT),

Jan Špringl (PT), Tomáš Rieger (PT)

(92)

Chronologický přehled

o činnosti Památníku Terezín v roce 2012

(114)

Terezínská bibliografie za rok 2012

(121)

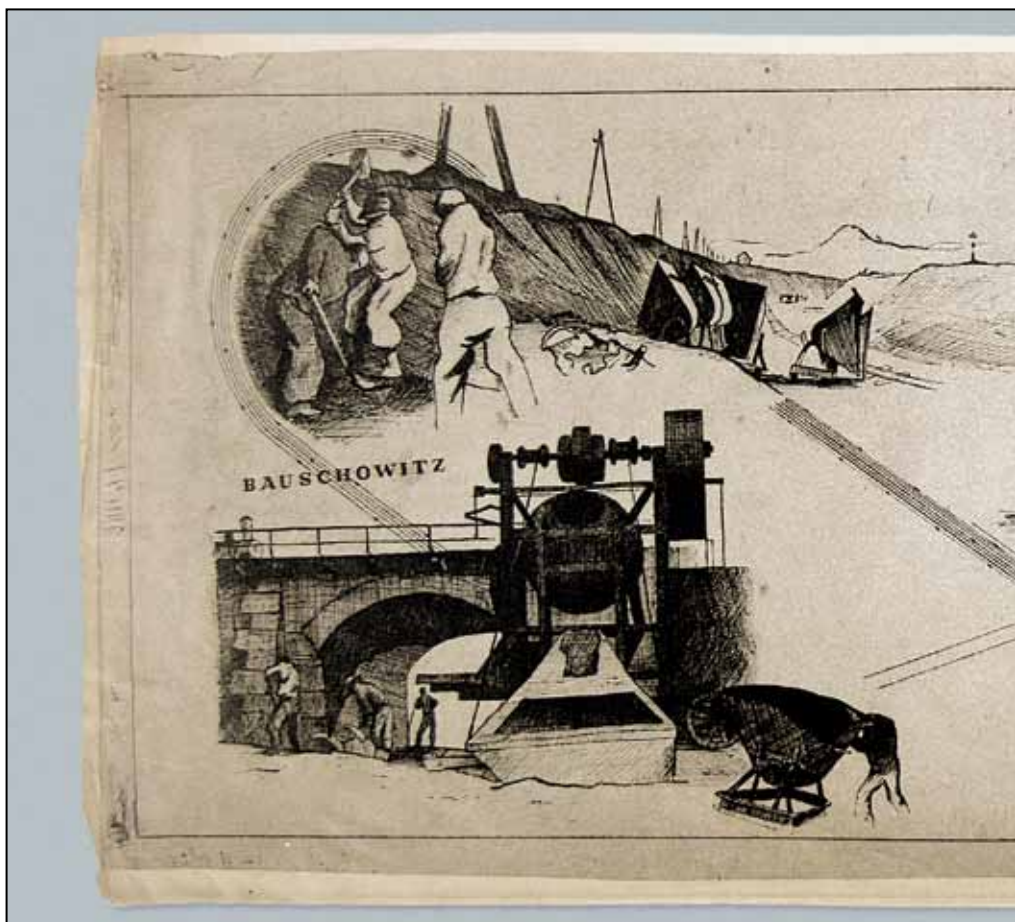
70. VÝROČÍ ZAHÁJENÍ PROVOZU NA VLEČNÉ DRÁZE BOHUŠOVICE NAD OHŘÍ – TEREZÍN

Tomáš Fedorovič, Památník Terezín

„Dne 1. 6. 1943 byl zahájen smíšený osobní a nákladní provoz na železniční vlečce z Bohušovic do ghetta. Projekt byl vypracován koncem roku 1941, stavba zahájena v srpnu 1942. Vlečka je dlouhá 2,5 km. Za 245 pracovních dní odstranilo asi 300 lidí 19 000 m³ zeminy, bylo odvezeno 1 500 m³ pevnostního zdiva, použito 2 800 m³ šterku na podloží kolejnic, bylo položeno 2 600 m³ kolejnic se třemi výhybkami [...] V souvislosti s uvedením železniční vlečky do provozu nařídil velitel tábora SS-Hstuf. Dr. Seidl uzavírku ulice L 2 až k E IIIa.“⁽¹⁾

Z historie známe mnoho železničních vleček, které dopravily své oběti až na místo, odkud nebylo návratu.²⁾ Tento příspěvek se bude zabývat historií terezínské vlečky, která na samém počátku měla přepravovat pouze zboží a materiál, ale která nakonec výrazně zasáhla do osudů židovských vězňů.³⁾

Když během října 1941 padla volba okupačního aparátu v čele se zastupujícím říšským protektorem v Čechách a na Moravě a současně šéfem Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA) Reinhardem Heydrichem na pevnostní město Terezín, nebyla to náhoda. Již 21. září 1939 po rychlém obsazení Polska totiž Reinhard Heydrich vydal svým podřízeným jednotkám pokyn vybrat ke ghettoizaci polských Židů místa nacházející se poblíž železničních tratí. Pokud se tedy rozhodl pro Terezín, jednal pouze ve svých dřívějších intencích.⁴⁾ Heydrichovy původní plány, že do židovského tábora-ghetta budou vypraveny dva až tři transporty po jednom tisíci Židů, a ty budou vypraveny dále na Východ, byly však zkříženy nedostatkem dopravní kapacity protektorátních drah.⁵⁾ Po jejich plánované evakuaci z tohoto „přechodného sběrného tábora“ se měl Terezín stát vzorovým německým sídlem.⁶⁾ Paradoxně ve stejné době, kdy byla spuštěna evakuace židovského obyvatelstva do ghatt v Lodži, Minsku a do Terezína pomocí zvláštních vlakových souprav,⁷⁾ bylo Židům úředně omezeno používat železniční přepravu.⁸⁾ Z rozhodnutí Velitele bezpečnostní policie a bezpečnostní služby (dále jen BdS) se měl transfer Židů do ghetta v Terezíně provádět zásadně jen v hromadných vlakových transportech a jejich sestavení příslušelo Ústředně pro židovské vystěhovalce v Praze.⁹⁾ Židé přijíždějící na nádraží Bohušovice nad Ohří-Terezín museli vystoupit z osobních vagonů a vydat se pěšky do nedalekého Terezína. Od ledna 1942 se však situace s počátkem deportací dále na Východ změnila. Terezínští vězni podstupovali znovu několikakilometrovou cestu na nádraží v Bohušovicích nad Ohří, kde nasedli do přistavených železničních souprav s pro ně neznámým cílem. Tato skutečnost vedla nakonec vedení Městského úřadu v Bohušovicích nad Ohří k podání žádosti, aby se z názvu železniční stanice vymazalo jméno Terezín, neboť „nemůžeme ponechat v klidu, aby železniční stanice, která je v našem městě, nesla v titulu označení města, které bude

*výhradně sloužití Židům [...] Žádáme proto zdvořile o laskavé urychlené vyřízení této žádosti.*⁶¹⁰⁾

V souvislosti s tématem je důležité položit si základní otázku. Byla terezínská vlečka postavena proto, aby nacisté těmto nešťastným lidem ušetřili těch několik namáhavých kilometrů s povolenými zavazadly při cestě do Terezína a z Terezína na smrt? Byl to jakýsi záblesk lidskosti nebo jen chladný kalkul, který vedl k výstavbě terezínské vlečky z ekonomických důvodů?

Kdokoliv přijede do Terezína od Bohušovic nad Ohří, spatří zbytky kolejí této vlečky, které i přes svou torzovitost naznačují směry, jakými se v samotném městě ubíraly. Její rozvětvení a směřování k zadní straně Hamburských kasáren či podél Mysliveckých kasáren připadá každému, jako by to nemohlo být nikdy jinak. To, že koleje vedly podél těchto kasáren, svádí k rychlým závěrům, že hlavním účelem stavby vlečky byl především její deportační potenciál. Tento prvotní dojem je však klamný, neboť, jak vyplývá z výroční zprávy Technického oddělení

Informace o stavbě vlečky z výroční zprávy židovské samosprávy za rok 1942. Památník Terezín terezínské samosprávy, referátu železnice, za rok 1942, měla být vlečka původně vedena do prostoru mezi Hannoverskými kasárnami a centrální pekárnou a tedy sloužit primárně k přepravě zboží a materiálu.¹¹⁾ Je proto hypoteticky možné, že z ní po „vystěhování“ všech Židů z Terezína měl mít konečný užitek vrátivší se wehrmacht (případně Waffen-SS)¹²⁾ a že židovská pracovní síla a peníze byly pouze využity pro tento germanizačně-militaristický projekt.¹³⁾

V neposlední řadě se můžeme také domnívat, že jedním z důvodů výstavby vlečky byla kromě izolace terezínských vězňů i reakce na stále akutnější nedostatek pohonných hmot v protektorátu.¹⁴⁾ S postupem doby bylo totiž stále více zřejmé, že bude potřebné nákladními auty do a z ghetta dopravovat ve velkých objemech veškeré potraviny,¹⁵⁾ uhlí, dřevo a dřevěné dílce pro baráky, suroviny a výrobky z terezínských dílen, slída či zavazadla příchozích a odjíždějících vězňů.¹⁶⁾ Po dokončení vlečky se drasticky snížily ujeté kilometry a tonáž zboží přepravovaného nákladními automobily (viz tabulka). Za zmínku stojí, že v za-

chovaných dokumentech se o konečné stanici vlečky v Terezíně mluví také jako o železniční stanici vykládky (Ausladebahnhof).¹⁷⁾

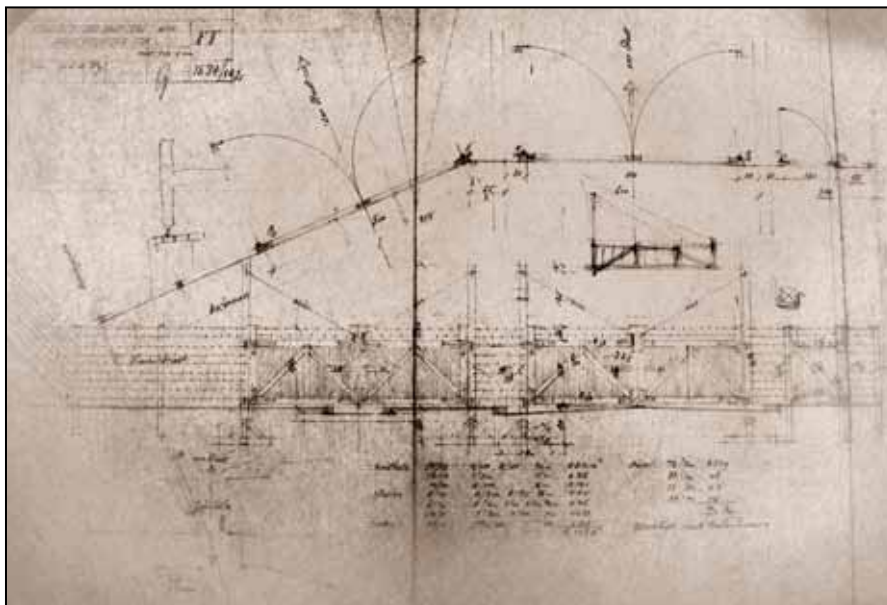
Přehled přepravené tonáže a počet ujetých kilometrů nákladními auty v letech 1942–1944.¹⁸⁾

Rok	Celková tonáž (kg)	Ujetá vzdálenost (km)
1942	4 125 001	19 144
1943	1 049 570	11 603
1944	735 806	5 773

Skutečnost, že vlečka nebyla prvotně určena pro přepravu osob, můžeme odvodit i ze zprávy transportního vedení (Transportleitung) k prvnímu roku své činnosti. Zpracovatelé výroční zprávy konstatovali neuvěřitelné zlepšení organizace práce při přijímání a odbavování transportů do a z Terezína. Zatímco příjem transportu U dne 28. ledna 1941 trval celých třináct hodin, při příjezdu transportu Cc dne 20. listopadu 1942 z Prahy také o tisíci lidech již jen čtyři hodiny.¹⁹⁾

Ačkoliv výstavba vlečky na rozdíl od výstavby krematoria „malého stylu“²⁰⁾ [sic] v zásadním přehledu o ghettoizaci Židů v protektorátu z října 1941 nebyla zmíněna, její plánování se rozběhlo současně s jednáním pražské židovské obce s designovaným velitelem terezínského ghetta dr. Siegfriedem Seidlem. Během jednání 10. listopadu 1941 v Praze se vedoucí židovské obce dozvěděli, že o úpravu „přepravy z nádraží k bodu osídlení se postará Ústředna pro židovské vystěhovalectví“.²¹⁾ Ta se obrátila přes svůj nadřízený úřad, tj. BdS v Praze, na úřad říšského protektora. Projekt pak byl na příkaz úřadu říšského protektora ministerstvem dopravy a techniky v principu povolen (grundsätzlich genehmigt).²²⁾

Den poté, co Prahu opustilo první komando výstavby 340 mužů (AK I), se Seidl při poradě tázal, zda byl mezi členy prvního komanda výstavby zahrnut i inženýr a odborník na trasování železnice. Přes ujištění, že v komandu se nachází odborník na městskou kanalizaci i s praxí v oblasti železničního trasování, byli do Terezína urychleně vysláni dva experti jako „jednotliví cestující“ (Einzelreisende). Jedním z těchto expertů byl Ing. Karel Fischer, který se stal po celou dobu trvání ghetta vedoucím výstavby terezínské železnice.²³⁾ Židovská pracovní četa dvanácti mužů-figurantů a dvou židovských inženýrů, složená z členů komanda výstavby, začala pod vedením zaměstnanců firmy Ing. Josef Dvořák vytyčovat trasu schválenou ministerstvem dopravy již několik dní po příjezdu do Terezína a pokračovala až do konce roku 1941.²⁴⁾ Na základě získaných poznatků odevzdal židovský starší Jakob Edelstein táborovému velitelství seznam veškerého potřebného stavebního vybavení, které by umožnilo začít s přípravnými zemními pracemi na prvním kilometru projektované drážní vlečky (Schleppbahn).²⁵⁾ Jelikož vykolíkováná trasa zabírala také část polností s bonitní půdou a blížila se doba jarních polních prací, obrátil se Městský úřad v Bohušovicích nad Ohří na Okresní úřad v Roudnici nad Labem s otázkou, zda se s výstavbou vlečky do budoucna počítá.²⁶⁾ Na konci dubna 1942 táborový inspektor SS-Ostuf. Karl Bergel pověřil Ing. Fischera, aby zjistil vzniklé škody na vykolíkové trase.²⁷⁾

Technický výkres silničních a drážních bran v prostoru Bohušovické brány. SOkA Litoměřice

Oficiální začlenění výstavby vlečky v systému židovské samosprávy²⁸⁾

1942

VI. Technische Abteilung (Technické oddělení)

? Technische Planung u. Bauaufsicht (technické plánování a stavební dohled)

?? Spezialfachleute (specialisté – odborníci)

od 1. 6. 1944 (pro účtovou osnovu)

T – Technische Abteilung (Technické oddělení)

T 3 Öffentliche Arbeiten (veřejné práce)

T 31 Eisenbahnbau (výstavba železnice)

T 311 Eisenbahnbau F (výstavba železnice F[iglovsky])

1945

T 1 Technik (technika)

T 13 Bahn- und Strassenbau (železniční a silniční výstavba) – B V/143, vedoucí Ing. Karel Fischer

Jak již bylo zmíněno, primárním cílem tohoto prvního trasování bylo dosáhnout „dopravně důležitého bodu“ mezi bývalou vojenskou pekárnou a skladem.²⁹⁾ Protože by však toto trasování v konečném důsledku přineslo větší průlomový systém, bylo na popud tereziánské služebny SS rozhodnuto o „maximálním šetření historických opevnění“³⁰⁾ s tím, že budoucí vlečka povede podél pražského mostu a u Bohušovické brány se zanoří do ulice města. Toto dru-

Verzeichnis der beim Bahnbau beschäftigten Arbeiter, die dem an sie gestellten Anforderungen vollkommen entsprechen.

Seidl
Gruppe Dr. Group:

<u>A. /</u> <u>Quandtka Franz</u>	J	116	<u>Wass</u> <u>Wingried</u>	V	820
<u>Hausman Karl</u>	J	391	<u>Levatus Wilhelm</u>	J	319
<u>Blaske Dr. Viktor</u>	J	510	<u>Reiner Georg</u>	J	633
<u>Reinhold Rudolf</u>	J	665	<u>Fuchs Walter</u>	AAu	881
<u>Blum Paul</u>	G	995	<u>Halas Luis</u>	J	382
<u>Klein Karl</u>	H	274	<u>Ferkovics Julius</u>	J	412
<u>Kask Paul</u>	AAu	46	<u>Popper Heinrich</u>	AK	298
<u>Bonny Milan</u>	AAu	554	<u>Stam Ing. Josef</u>	AAu	893
<u>Engelmann Erich</u>	AAu	187	<u>Stara Moritz</u>	AAu	980
<u>Gerber Fritz</u>	AAu	872	<u>Isak Friedrich</u>	AAu	347
<u>Feldstein Otto</u>	AAu	527	<u>Thierfeld Emil</u>	AAu	50
<u>Karochanbau Ing.</u>	AK	64	<u>Frankl Leon</u>	AAu	262
<u>Pollert Karl</u>	Ba	151	<u>Stein Josef Kurt</u>	Z	293
<u>Jama Hermann</u>	Ba	169	<u>Pollak Edwin</u>	J	435
<u>Teller Hermann</u>	Ba	141	<u>Soler Josef</u>	Ba	810
<u>Heller Karl</u>	Ba	175	<u>Langer Harry</u>	Ba	599
<u>Kraus Jaroslav</u>	Ba	343	<u>Moran Georg</u>	Ba	140
<u>Fischl Karl</u>	Ba	362	<u>Hutter Franz</u>	Ba	149
<u>Fischl Jaroslav</u>	Ba	363	<u>Herrmann Josef</u>	Ba	675
<u>Stem Ing. Stefan</u>	Ba	385	<u>Turt Josef</u>	AAu	980
<u>Ulatka Karl</u>	Ba	479	<u>Lesner Rudolf</u>	Ba	156
<u>Vron Josef</u>	Ba	558	<u>Kandovsky Friedrich</u>	Ba	725
<u>Wagner Milan</u>	Ba	610	<u>Frager Oskar</u>	Ba	384
<u>Wab Alfred</u>	Ba	661	<u>Popovsky Johann</u>	AAu	733
<u>Grünfeld Karl</u>	Ba	669	<u>Hott Salomon</u>	AAu	733
<u>Huggert Ernst</u>	Ba	703	<u>Heffenberg Schlomer</u>	Ba	369
<u>Pollak Hans</u>	Ba	749	<u>Chaban Viktor</u>		371
<u>Stein Ludwig</u>	Ba	1457	<u>Steiner Paul</u>		372
<u>Hubatschek Josef</u>	Ba	745	<u>Steinberg Ludwig</u>		373
<u>Kowenstein Ing. Erich</u>	Ba	977	<u>Langer Harry</u>		374
<u>Truber Hermann</u>	Ba	999	<u>Winter Franz</u>		375
<u>Paaser Georg</u>	Ba	820	<u>Herrmann Josef</u>		376
<u>Sark Emil</u>	AK	317	<u>Wassermann</u>		377
<u>Acher Alfred</u>	X	210	<u>Schwarzert Josef</u>		378
<u>Schönher Posan</u>	AK	166	<u>Langer Stefan</u>		379
<u>Wetzel Paul</u>	L	461	<u>Ullmann Emil</u>		380
<u>Maisterles Hugo</u>	Ba	307	<u>Sonnenmark Hugo</u>		381
<u>Hubschertl Ernst</u>	Ba	576	<u>Fröhlich Oskar</u>		382
			<u>Fanta Rudolf</u>		383
			<u>Jelinek - Partiführer</u>	AAu	809
			<u>Krämer - Partiführer</u>		810

Gruppe Jakimski

<u>Frankmann Otto</u>	AAu	236			
<u>Kouler Jakob</u>	AAu	243			
<u>Auler Otto</u>	AAu	160			
<u>Kraus Heinrich</u>	AAu	673			
<u>Hausmann Adolf</u>	T	225			
<u>Hausmann Gottlieb</u>	T	227			
<u>Reinhold Adolf</u>	Z	279			
<u>Sokstein Hans</u>	Z	278			

Gruppe Buschowitzky Tor:

<u>Reichenstein Karl</u>	Au	649
<u>Spitz Josef</u>	AAu	192
<u>Fischer Franz</u>	L	296
<u>Liebmann Harry</u>	L	613
<u>Fink Kurt</u>	AAu	200

Část seznamu pracujících dělníků na stavbě vlečky k 2. 9. 1942. Židovské muzeum v Praze

he trasování proběhlo do konce července 1942.³¹⁾ Seidl si také přál, aby využitelná délka kolejí za zadní stranou Hamburských kasáren umožnila odstavení až 15 vagonů.³²⁾

Ani po těchto změnách se však terezínská komandantura nevzdala pokusu provést svůj původní návrh, tj. zachovat transportní charakter vlečky. V zápise z října 1942 se píše: „Požadavku na zřízení odstavné koleje k zásobovacímu skladu (pekárna) se po návrhu pana stavebního rady Seiferta táborové velitelství vzdalo. Místo této odstavné koleje se ze strany velitelství naplánuje úzkorozchodná dráha podél druhé odstavné koleje přímo do zásobovacího skladu, takže se bude překládat z vagonů na tuto polní dráhu [v orig. Feldbahn – pozn. TF].“³³⁾

Na konci února 1942 dostalo Technické oddělení židovské samosprávy od vrchního vládního inspektora Wüsthoffa, civilního zaměstnance služebny, technické výkresy, které připravila firma Ing. Josef Dvořák kvůli výpočtu kalkulace předpokládaných nákladů a spotřeby materiálu.³⁴⁾ Z přihlášených firem, jejichž nabídky hodnotilo toto oddělení, byla nakonec vybrána nabídka firmy Ing. Josef Figlovsky,³⁵⁾ která se zavázala postavit vlečku za nejnižší cenu (2 224 742,93 K) a slíbila také krátkou lhůtu (120 dní) na zhotovení díla. Podle prvotního plánu měly být práce ukončeny k 31. prosinci 1942 za předpokladu, že firma obdrží 200 židovských dělníků.³⁶⁾ Stavba vlečky započala 4. srpna 1942 s identifikačním znakem O G B Pr XXI Prot 4.³⁷⁾ Firmě byly přiděleny prostory v bývalé terezínské Sokolovně s tím, že tam doposud umístěná bakteriologická laboratoř židovské samosprávy bude od těchto prostor zcela oddělena.³⁸⁾ Kancelář židovského „Bahnbau“ naproti tomu sídlila v pokoji 101 b Magdeburských kasáren, dílny a sklad byly umístěny v tzv. Tichy-Haus v Jižní ulici č. 6.³⁹⁾ Později v tomto domě byla umístěna košíkářská dílna (Korbflechtere).⁴⁰⁾

Ve smlouvě se firma Ing. Figlovsky mimo jiné zavazovala, že se bude řídit pokyny komandantury ve věci zacházení s židovskými vězni a zaměstná jen osoby, které jsou touto služebnou autorizovány a o chování vůči Židům informovány.⁴¹⁾ Je zcela zřejmé, že se Židé snažili navázat kontakty se zaměstnanci firmy či železničáři kvůli zprostředkování spojení s domovem, nebo jen kvůli získání v ghettu zakázaného zboží.⁴²⁾ O tom, že tyto styky nebyly bez rizika, vypovídá i poválečná vzpomínka jednoho z bohušovických rodáků, který sám židovské vězně podporoval: „V baráčku na kraji Terezína bydlel nějaký Beran, nemusil se odsud odstěhovat. Blízko jeho baráčku se stavěla vlečka, pracovali tam Židé z ghetta. Dával jim poblíž plotu jídlo. Jednoho z nich přistihli, když si jídlo bral, ztloukli ho, řekl, že ho tam Beran pravidelně dává. Berana zatkli, zahynul někde v koncentračním táboře. Neměli jsme vězně z ghetta ke konci rádi; naše chlapce ano.“⁴³⁾

S budováním drážního tělesa z Bohušovic do Terezína přišla na řadu otázka vyrovnání se s vlastníky zabraných pozemků pro tuto stavbu. Do jednání vstoupil jako stavebník (Bauherr) železniční vlečky Vystěhovalický fond v Čechách a na Moravě a jeho vedoucí dr. Karl Reisinger, který pověřil dipl. Ing. Rudolfa Kulicha provedením zeměměřičských prací. Kulich byl doporučen, neboť se již v minulosti osvědčil při zaměřovacích pracích pro wehrmacht v režimu důvěrném.⁴⁴⁾

Ačkoliv velitel ghetta naléhal na co nejkratší provedení stavby a vyžadoval pracovat na stavbě ve dne i v noci,⁴⁵⁾ protáhlo se její dokončení o několik měsíců, než bylo původně zamýšleno. Prvním nepřítelem rychlé dostavby vlečky bylo suché počasí v létě a na podzim 1942, neboť podloží nestačilo sesednout, a proto bylo nezbytné počkat až do roku 1943. Druhou překážkou pro včasné dokončení stavby bylo pracovní nasazení židovských vězňů, kteří nepodávali požadované pracovní výkony, protože i přes namáhavou práci a podmínky nebyli dostatečně stravováni. Tuto skutečnost lze odvodit z dopisu Ing. Josefa Figlovského, který zaslal terezínské služebně SS v září 1942. V něm vyhodnotil pracovní výkon jemu přidělených židovských vězňů „ve srovnání s árijskými dělníky [jako] katastrofál-

Záběr dělníků pracujících na stavbě vlečky z terezínského filmu na podzim 1942. Národní filmový archiv

ně nízký“, jako 1/10 pracovního výkonu árijského dělníka, a zlobil se, že mu komandantura posílá na stavbu starce a mládež.⁴⁶⁾ Dále se majitel firmy vyjádřil, že firma nemá žádné „*donucovací prostředky k vynucení vyššího pracovního výkonu nebo možnost zvýšit jejich výkon zvýšenými potravinovými přiděly*“.⁴⁷⁾ V žádosti se firma obrátila na služebnu SS, aby byl požádán pracovní úřad v Kladně o přidělení 140 árijských dělníků.⁴⁸⁾ Nakonec velitel ghetta Seidl souhlasil, že požádá pracovní úřad v Kladně o zaslání pracovní skupiny 26 nežidovských dělníků. Ti měli pracovat na odloučeném pracovišti při zhotovení silničního podjezdu budované vlečky v blízkosti bohušovického nádraží.⁴⁹⁾ Žádost však byla pouze popisem pracovního výkonu vyhladovělých vězňů a o ochraně podnikatelských plánů. Více o postoji firmy a jejich zaměstnanců k uvedeným židovským vězňům vypovídají zachovaná potvrzení o nepostradatelnosti předáka a tzv. svahaře Ludvíka Steina (nar. 1893) či tzv. kolejkáře Karla Oplatky (nar. 1891), když jim hrozilo zařazení do transportu na Východ. Ludvík Stein zahynul navzdory této pomoci 26. srpna 1944 v policejní věznici v Malé pevnosti, Karel Oplatka byl nakonec deportován do Osvětimi v září 1944.⁵⁰⁾

Viděno optikou židovského dělníka vypadalo pracovní nasazení na stavbě vlečky úplně jinak. Čistá pracovní doba ve všední dny byla stanovena táborovou komandanturou na 10,5 hodiny, v sobotu byla jen o dvě hodiny kratší. Za těchto podmínek vznesla samospráva žádost o úpravu pracovní doby kvůli „*neskutečně obtížným pracovním podmínkám*“. Seidl si vyžádal čas k rozhodnutí po prozkoumání této podané žádosti. Deset dnů poté byl Seidlem výkon práce vyčleněných dělníků k výstavbě vlečky zkritizován a bylo rozhodnuto, že jako vedoucí

pracovních čet byli určeni František Krása (nar. 1912) a Viktor Lasch (nar. 1923), přezdívaný vězni „Bečička“.⁵¹⁾ Byli to nakonec členové Krásova komanda, kteří museli pohřbívat zastřelené lidické muže.⁵²⁾

V srpnu 1942 svolil Seidl s vypravením pracovního komanda devíti mužů do nedalekých Nučnic na lesní práce. Účelem vyslání komanda pod vedením Ing. Figlovského bylo získání dřeva na výrobu železničních pražců.⁵³⁾ V tomtéž měsíci byla německá služebna SS informována o nedostatku židovských hvězd pro dělníky pracující na stavbě vlečky.⁵⁴⁾

Stavba vlečky je velmi dobře zdokumentována, kromě listinného materiálu a výtvarných děl⁵⁵⁾ nechybí dokonce ani filmový záznam z její výstavby. Na filmových materiálech prvního terezínského filmu z podzimu 1942 jsou zachyceni někteří členové stavební čety při práci.⁵⁶⁾ Podobný pohled se měl naskytnout i říšskému vůdci SS Heinrichu Himmlerovi, jak je zřejmé ze zachovaného rozpisu plánované prohlídky terezínského ghetta připravené pro něj v posledních měsících roku 1942. Mezi 170 až 185 minutou naplánovaného itineráře připravované exkurze čteme: „[Prohlídka] ve výstavbě nacházející se vlečky, odbočující ze státní dráhy Bohušovice [nad Ohří]-Terezín.“ Himmler ovšem rozestavenou vlečku a jiné terezínské „pamětihodnosti“ v důsledku strachu z nakažlivých nemocí nikdy neviděl.⁵⁷⁾

Také podle scénáře k propagandistickému filmu o Terezínu z roku 1944 měla být jedna z jeho sekvencí věnována nádražní vlečce, v níž dělníci opravují jeden z úseků kolejí. Tento filmový materiál se ovšem nezachoval a představu o filmování nám zprostředkovává pouze zachovaná skica holandského malíře Jo Spiera.⁵⁸⁾

Porovnejme dvě verze scénáře Jindřicha Weila k filmu Terezín, k dokumentárnímu filmu ze židovského sídelního území (1944–1945).⁵⁹⁾

1. verze

Ukážeme příjezd jednoho z posledních (Čtený komentář)
transportů, přibližující se vlak, vystupování
účastníků transportu, nakládku a odvoz
zavazadel atd.

Roztmívání

1. Celkový pohled (Total)
Zaostření na vlak, který pomalu zastaví
ve směru kamery.	Zvuková kulisa (projev dr. Paula Eppsteina)
2. Poloblízko (Halbnah)
Vagon. Dveře se otevírají a účastníci
transportu vystupují a podél kamery
jdou ze záběru.
Prolínání	<i>Ve jménu židovské Rady starších v Terezíně
Vás srdečně vítám. Jsme přesvědčeni, že se
zde v nejkratší době asimilujete a budete se
cítit dobře.</i>
3. Blízko (Nah)	

Stavba vlečky z Bohušovic nad Ohří do Terezína. Židovské muzeum v Praze

Zavazadla se nakládají.

4. Poloblízko (Halbnah)

Na nosítkách je odnášen jeden nemocný.

5. Polocelek (Halbtotale)

Přes záda židovského staršího na účastníky transportu, kteří sledují jeho zdravotní.

6. Poloblízko (Halbnah)

Židovský starší hovoří.

7. Blízko (Nah)

Kamera přejíždí od jednoho účastníka transportu na druhého a ukazuje obrazně blahobytně a chudě oblečeného, mladíka vedle staré ženy, ženu s dítětem na ruce vedle jedince v pracovním oděvu.

... Nyní ukazujeme židovské dělníky při výstavbě silnice, výstavbě vlečky (vylepšení kolejí), stavbě baráků atd. ...

V Terezíně žijí jen Židé. Jako židovské sídelní území byl Terezín zřízen před více než dvěma lety. V tomto období byla ve všech oblastech života společenství vykonána práce na výstavbě, která přijde vhod i oněm, kteří se stejně jako Vy mají zařadit do našeho způsobu života.

At jsme přišli z jakéhokoliv životního prostředí, osvědčila se zde v životě každého jednotlivce zodpovědnost za společenství a disciplína, bez níž by tak poměrně náhlá nová změna života nebyla myslitelná.

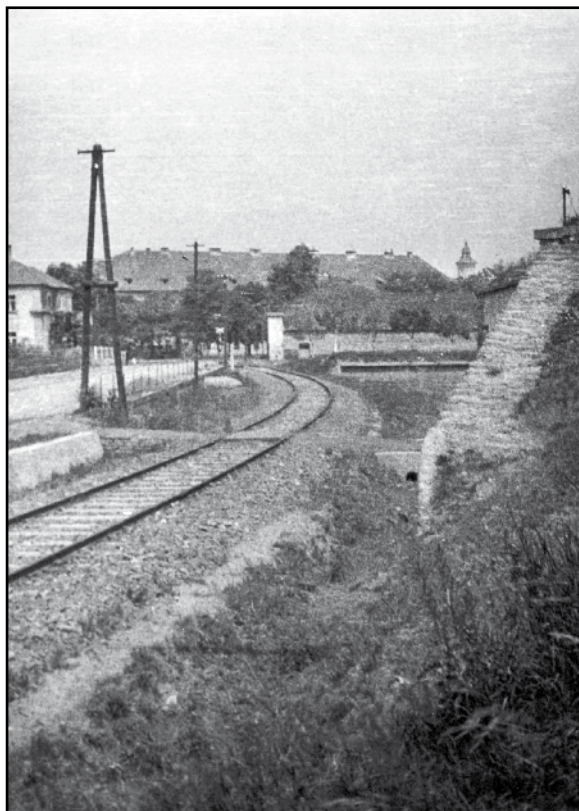
2. verze

30. Totale

Zaostření na vlak, který pomalu zastaví ve směru kamery. (Čtený komentář)

31. Halbnah.

Poválečná fotografie terezínské vlečky v prostoru kolumbária a bývalé Kursaweho vily. Památník Tereziín

Vagon. Dveře se otevírají a účastníci transportu vystupují.

32. Nah

Zavazadla se nakládají na nákladní auta.

33. Halbnah

Na nosítkách jsou odnášeni nemocní.

34. Nah

Kamera přejíždí od jednoho účastníka transportu na druhého a ukazuje nám Židy různých typů a z rozdílných prostředí.

35. Halbtotale

Účastníci opouštějí nádraží ...

V červnu 1942, krátce před vyklizením celého města arijským obyvatelstvem, přišly první transporty z říše a Východní marky do Terezína. Sestávaly skoro výhradně z osob starších 60 let.

V dubnu 1943 přijíždí první skupina Židů z Holandska, kterou následují další skupiny v lednu a únoru 1943.

V říjnu 1943 dorazili první Židé z Dánska.

Ačkoliv se o stavbě vlečky vyprávěly mezi vězni sarkastické vtipy, jako např.: „*Stavba vlečky je divem světa, nikdo nic nedělal a přeci byla dostavěna*“⁶⁰ patří mezi velké počiny terezínské historie. Při otevření vlečky měl prý podle jednoho pamětníka stát velitel Seidl rozkročmo na kolejích, ruce za zády a říkat židovské-

Otto Ungar: Stavba vlečky, 1943. Památník Terezín

Leo Haas: Překladiště na vlečce. Památník Terezín

mu staršímu Edelsteinovi: „*Die Bahn ist fertig, was machen wir nun?*“ a Edelstein mu měl dvojsmyslně a lakonicky odpovědět: „*Jetzt warten wir auf den Zug.*“⁶¹⁾

Podle výroční zprávy terezínské samosprávy za rok 1943 bylo před předáním do provozu dne 1. června 1943 konstatováno, že při stavbě této železniční vlečky bylo použito 240 tun kolejnic, 330 tun pražců z měkkého dřeva, 180 tun pražců z tvrdého dřeva a 2 900 m³ basaltové drcené suti. Také vyčíslení 256 800 pracovních hodin vykonané práce během 274 dní je úctyhodných.⁶²⁾ Konečným výsledkem byla dvojkolejná dráha, která se vklínila do terezínské „Nádražní ulice“ (L 2) se svými 160 m užité délkou a dále 180 m dlouhá odstavná kolej v „Pekařské ulici“ (Q 1) vedoucí podél Mysliveckých kasáren.⁶³⁾

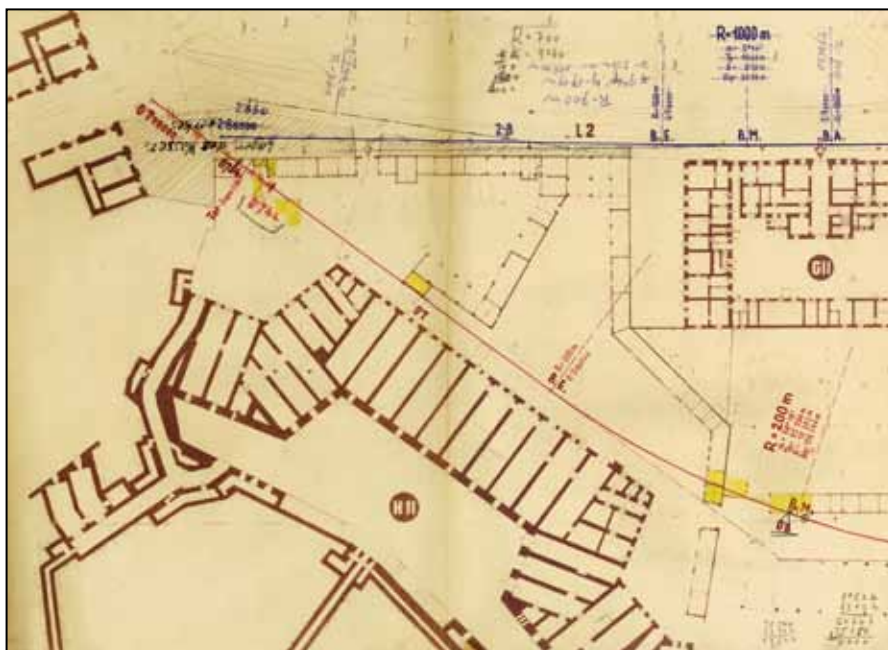
Jen v roce 1944 bylo po vlečce do a z Terezína odbaveno pro potřeby terezínských vězňů celkem 3 593 vagonů se zbožím o celkové hmotnosti přibližně 46 855 tun. Mezi místy, kam směřovalo 844 vagonů, které s rozličným nákladem opustily ghetto, stojí za zmínku přeprava barákových stavebních dílců pro náhradní služebny (Ausweichstellen) RSHA v Trebnitzu a Wulkowu a také pro nacistický Lebensborn e.V. v bavorském Steinhöringu.⁶⁴⁾ Ostrahu prostoru vykládky a nakládky zajišťovala bezpečnostní skupina hospodářského oddělení s páskami WA na rukávech.⁶⁵⁾

Ovšem kromě vyčerpání dělníků stavějících železniční vlečku či nehod spojených s vykolejením lokomotivy (19. ledna 1944) či vagonu (16. července 1944) došlo na stavbě i k tragickému úmrtí jednoho dělníka. Smrtná nehoda se odehrála 18. května 1943. Vilém Levitus (nar. 1913), člen druhého komanda výstavby, upadl při posouvání vagonu tak nešťastně, že mu zadní kolo přejelo pravou nohu nad kotníkem. I přes okamžitou pomoc a operaci ve Vrchlabské nemocnici na následky zranění o tři dny později zemřel.⁶⁶⁾

Zajímavou a dosud nepublikovanou informací byl úmysl prodloužit stávající vlečku hlouběji do města a dovést ji až do prostoru obchvatné silnice. V návrhu z ledna 1944 jsou zakresleny varianty pro její prodloužení. První počítala s prodloužením tratě podél E I skrze Bauhof až k obchvatné silnici v délce 543 m a druhá s prodloužením stávající trati v celé délce ulice L 2 až k obchvatné silnici (280 m).⁶⁷⁾ Důvody pro prodloužení vlečky si do svého deníku poznamenal Willy Mahler 23. ledna 1944: „*Při ranním apelu získáváme zajímavé informace [...] o prodloužení železnice Bohušovice n. O. – Terezín do Litoměřic.*“⁶⁸⁾

Ani probíhající zkrášlování města nezastavilo SS před krutostmi vůči dělníkům na její stavbě. Dokládá to i výpověď Rudolfa Stránského před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích. Když v dubnu 1944 vozil Stránský hlinu na planýrování vlečky, zdálo se veliteli tábora Karlu Rahmovi, že jí veze nějak málo, a tak ho popoháněl jedouce za ním na koni až k místu nakládky. Tam ho praštil do ucha, až mu vytryskla krev. Poté rozkázal přítomnému civilnímu zaměstnanci služebny SS Otto Kursawemu,⁶⁹⁾ aby ho ztrestal. Kursawe ho však moc silně nebil a později mu pošeptal, aby upadl na zem a dělal, že je v bezvědomí.⁷⁰⁾

V poválečné vzpomínce vedoucího výstavby vlečky Ing. Karla Fischera zaznívá vděčnost vůči železničním úřadům, že stále protahovaly řízení a svým zvyšo-

Varianty prodloužení terezínské vlečky do prostoru stavebního dvora (Bauhof) z roku 1944. Židovské muzeum v Praze

váním požadavků vázaly pracovní síly.⁷¹⁾ Skutečnost na základě dokumentů však vypadá o mnoho střízlivěji. Na počátku února 1944 byla totiž na podnět pražského ředitelství drah oslovena Bds v dopise, ve kterém bylo káravě připomenuto, že současné využívání vlečky není v souladu s dosavadní udělenou výjimkou. Vlečka se měla totiž až do kolaudace využívat jen pro posunovací účely, a přitom „je táborem velitelstvím využívána takovou měrou, jako by byla dokončena a zkolaudována.“⁷²⁾ Takto nezkolaudovaná vlečka byla využívána nadměru v neprospěch židovských vězňů, neboť od 1. července 1943 až do konečné kolaudace dne 6. dubna 1944 odjelo do Osvětimi-Březinky na 10 112 terezínských vězňů a 1 196 dočasně do Terezína umístěných dětí z ghetta v Bialystoku. Je pravděpodobné, že tento dětský transport doprovázel Rudolf Haindl, který se po válce hájil proti tomuto nařčení tím, že využil odjíždějícího vlaku, aby se dostal do Bohušovic na nádraží.⁷³⁾ Skutečností ovšem bylo, že závěr kolaudační zprávy počítal s nasazením 15–20 členné pracovní skupiny, která se měla o vlečku starat. Personální náklady na udržování vlečky byly firmou Figlovsky odhadnuty přibližně na 11 000 K měsíčně.⁷⁴⁾ V roce 1944 byla firma Prchal-Ericsson A. G. pověřena vypracovat projekt k doplnění zabezpečovacího zařízení vlečné dráhy v prostoru bohušovickeho nádraží. Rozpočet projektu byl vyčíslen na 156 702 K.⁷⁵⁾

Práce a zkušenosti terezínských vězňů měly být využity ještě na sklonku již prohrané války. Nejvyšším místům v okupační správě byli totiž židovští vězni nabídnuti velitelem tábora Rahmem pro opevňovací práce, k čemuž nakonec nedo-

Abschrift.
Der Bevollmächtigte der Deutschen Reichsbahn bei den Eisenbahndirektionen Prag, Königrätz und Pilsen in Prag.

An den Befehlshaber der Sicherheitspolizei
und des Sicherheitsdienstes in Böhmen und Mähren

F. R. S. K.

Meine Zeichen:
30 Bbv L 9 Brno

Prag, den 2.2.1944

Betreff: Anschlussgleis des Sicherheitsdienstes in Theresienstadt.

In der Anlage übersende ich abschriftlich einen an mich gerichteten Auftrag der Eisenbahndirektion Prag, den ich als durchaus stichhaltig bezeichne. Es ist eisenbahntechnisch gesehen untragbar, einen unfertigen und noch nicht durch die zuständige technische Eisenbahnbehörde abgenommenen Gleisanschluss so zu benutzen, als ob er bereits den zu stellenden Bedingungen entspräche. Die Folge dieser unzulässigen Benutzung hat sich in dem im beiliegenden Schreiben genannten Eisenbahnauffall vom 19. I. 1944 klar gezeigt. Die Zustimmung zur provisorischen Benutzung des Anschlussgleises lediglich zu Versuchswecken hat die B. D. Prag lediglich im Interesse einer beschleunigten Fertigstellung gegeben, obwohl ich selbst diese provisorische Benutzung ohne vorherige eisenbahntechnische Abnahme für bedenklich halte.

Ich bitte, zur schnellen Abstellung des geschilderten Mangelzustandes eine beschleunigte Fertigstellung mit den beteiligten Stellen veranlassen und damit die ordnungsmässige eisenbahntechnische Prüfung ermöglichen zu wollen. Bis zur Fertigstellung bitte ich sicherstellen zu wollen, dass das Gleis nur in dem von der Eisenbahn zugestimmten Ausmass zu Versuchswecken benutzt wird.

Ich sehe einer diesbezüglichen baldigen Nachricht gern entgegen.

Unterschrift

Výzva pro BdS v Praze k urychlení kolaudaci železniční vlečky. Židovské muzeum v Praze

šlo. Z korespondence je ale patrné, že byla dokonce zvažována myšlenka nasazení terezínských vězňů v železničním stavitelství.⁷⁶⁾

Ještě před osvobozením ghetta dorazil po terezínské vlečce do tábora hrozný „náklad“ vězňů z evakuovaných koncentračních táborů ležících na území Německa. Vlečka byla znovu plně využita. Záznam z posledních válečných a prvních osvobozených dnů ukazuje hrůzu událostí, kterých byli terezínští vězni svědky: „[5. 5. 1945] 12,50 od Lovosic přijel vlak s 53 vagony evakuovaných, ochrana utekla směrem na Lovosice, vězni se rozutíkali a jsou násilně sháněni okolním obyvatelstvem. Vlak poté pod dozorem Dr. Rašky transportován do T. do karanténních baráků. Zjištěny i případy kanibalství – 14 dní bez jídla z Buchenwaldu (telef. záznam); [7. 5. 1945] Od rána další transporty evakuovaných vězňů.“⁷⁷⁾ Na základě pramenů se podařilo dohledat 15 375 osob, které došly v evakuačních transportech pěších i vlakových do ghetta Terezín.⁷⁸⁾ Podle poválečného šetření bylo po vlečce do ghetta odsunuto nejméně 126 vagonů s těmito vězni.⁷⁹⁾

S osvobozením ghetta začala pro terezínskou vlečku aspoň dočasně nová, radostnější budoucnost. Odjížděly po ní z Terezína repatriační vlaky bývalých vězňů do vytoužené svobody. Dvaadvacet vlakových souprav odvezlo z Terezína do Prahy, Brna, Bratislavy, Budapešti, Minsku, Krakova, Plzně a Winzeru u Deggen-dorfu 12 885 vězňů, tj. skoro 72 % všech repatriantů.⁸⁰⁾

- ¹⁾ Památník Terezín (dále PT), A 3390, Denní rozkaz č. 329 ze dne 3. 6. 1943 [Tagesbefehl Nr. 329 vom 3. Juni 1943].
- ²⁾ Jednalo se o vlečky, tj. vedlejší koleje z hlavních tratí do vyhlazovacích táborů při provádění akce „Reinhardt“. Snad nejznámější vlečka byla vybudována v létě 1944 přímo do tábora Osvětim-Březinka v souvislosti s deportací maďarských Židů do toho vyhlazovacího a koncentračního tábora.
- ³⁾ Podobně jako v Terezíně i vězňové v nizozemském táboře pro židovské obyvatelstvo Westerbork byli přinuceni vybudovat táborovou vlečku. Až do září 1942 museli v případě deportace do nebo naopak z Westerborku ujít pět kilometrů do železniční stanice Hooghalen. Viz Anna HÁJKOVÁ, Das Polizeiliche Durchgangslager Westerbork, in: Wolfgang BENZ, Barbara DISTEL (Hrsg.), Terror im Westen. Nationalsozialistische Lager in den Niederlanden, Belgien und Luxemburg 1940–1945 (Geschichte der Konzentrationslager 1933–1945. Bd. 5), Berlin, Metropol 2004, s. 217–248.
- ⁴⁾ Bundesarchiv (dále BArch), R 58/954, Heydrich na všechny velitele operačních skupin bezpečnostní policie, 21. 9. 1939.
- ⁵⁾ Na konci ledna 1942 zasílá vedoucí dopravní referent Danco přehled 29 rychlíkových a spěšných spojení, které byly kvůli nedostatku lokomotiv pro nákladní přepravu dočasně zrušeny. Jednalo se i o mezinárodní rychlíky mezi Prahou a Drážďany, Berlínem a Vídní. Viz Národní archiv (dále NA), 109-4/1140; (III/1-31 V 2-302/20), Doprava v protektorátu – omezení v používání protektorátních železnic pro Židy, seznam zrušených železničních spojů od ledna 1942, 26. 1. 1942. Dne 16. ledna rozeslal Heydrich dopis i pražské Ústředně pro židovské vystěhovalectví, ve kterém nabádal tento dozorčí orgán k největší obezřetnosti při povolování využívat dopravní prostředky „vzhledem k napjaté dopravní situaci“. NA, 109-5/43, Dopis říšského ministerstva vnitra (Pol. S IV B 4b – 940/41-6) na všechny služebny gestapa a Ústředny pro židovské vystěhovalectví ve Vídni a Praze ohledně policejního nařízení o označení Židů, 16. 1. 1942. Toto omezení se týkalo především pracovníků židovských organizací a jejich služebních cest.
- ⁶⁾ Poznámky z porady vedoucích činitelů okupační moci u Heydricha o řešení židovské otázky v protektorátu. NA, ÚŘP, I-3b-5851, k. 389. Citováno dle Miroslav KÁRNÝ, Jaroslava MILOTOVÁ (eds.), Protektorátní politika Reinharda Heydricha, Praha, TEPS 1991, s. 128–132.
- ⁷⁾ Téma železnice, resp. protektorátních drah, a její role při deportaci protektorátního Židovstva již byla načrtnuta zahraničními historiky v celožidovském kontextu deportací do vyhlazovacích a koncentračních táborů. Viz Alfred GOTTWALDT, Diana SCHULLE, Die „Judendeportationen“ aus dem Deutschen Reich 1941–1945, Wiesbaden, Marix 2005.
- ⁸⁾ NA, 109-5/43, Dopis říšského protektora (III/1-7 V 71-702/01) Ústředně pro židovské vystěhovalectví v Praze a řídícím úřadovněm státní policie v Praze a Brně, Věc: *Benutzung der Eisenbahnen im Protektorat Böhmen und Mähren durch Juden*, 20. 10. 1941. Z popudu dopravního oddělení úřadu říšského protektora vypracovalo ministerstvo dopravy výnos, podle něhož bylo možno prodávat Židům pouze jízdenky nejnižší třídy a pouze jen při předložení policejně schváleného povolení či po předložení obsílky německé služebny či protektorátního úřadu. Kromě toho pro cesty Židé nemohli používat rychlíky a spěšné vlaky a během jízdy mohli použít jen poslední kupé posledního vagonu. I ten však musel být vyklizen při přeplnění vlaku ostatními nežidovskými cestujícími. Později byl však tento bod pozměněn, protože Židé byli povinni se k jednání dostavit. Viz NA, 109-4/1140, Doprava v protektorátu – omezení v používání protektorátních železnic pro Židy, 30. 1. 1942.
- ⁹⁾ NA, 109-5/43, Dopis říšského protektora (B.d.S. I – 3098/41) na vrchní zemské rady, Ústřednu pro židovské vystěhovalectví v Praze a řídící úřadovny státní policie v Praze a Brně, 15. 12. 1941.
- ¹⁰⁾ Státní okresní archiv v Litoměřicích se sídlem v Lovosicích (dále SOKa Litoměřice), fond Archiv města Bohušovice nad Ohří, k. 110, Dopis Městského úřadu v Bohušovicích nad Ohří na ministerstvo dopravy a techniky, 15. 4. 1942.
- ¹¹⁾ PT, A 2933, Technische Abteilung – Eisenbahn, Jahresbericht, 13. 12. 1942.
- ¹²⁾ Vojenské pozemky nebyly vykoupeny, ale propachtovány.
- ¹³⁾ NA, 109-5/43, Dopis říšského protektora (B.d.S. I – 3098/41) na vrchní zemské rady, Ústřednu pro židovské vystěhovalectví v Praze a řídící úřadovny státní policie v Praze a Brně, 15. 12. 1941. „Náklady na evakuaci židovského obyvatelstva měly být kryty z výnosů prodeje zanechaného majetku.“ „Der Abwicklungserlös wird zur Tragung der Auswanderungs- und Evakuierungskosten verwendet.“
- ¹⁴⁾ Pro vystěhování terezínského civilního obyvatelstva v létě 1942 neposkytl zmocněnec pro dopravu na krátké vzdálenosti dr. Kapuste ani kapku pohonných hmot. Viz Tomáš FEDOROVÍČ,

- Zánik města Terežín a jeho přeměna v ghetto, in: Terežínské listy 32, Praha, Oswald 2004, s. 31.
- ¹⁵⁾ Do ghetta bylo např. v roce 1942 dodáno 8 093,5 tun brambor, 4 287 tun chleba, 948 tun pšeničné mouky či 257 tun margarínu. Údaje pocházejí z oficiální statistiky židovské samosprávy za rok 1942. PT, A 7857, Příjem a výdej zboží z a do centrálního proviantního skladu v roce 1942 [Waren Ein-und-Ausgang des Zentralproviantlagers im Jahre 1942].
- ¹⁶⁾ Židovské muzeum v Praze (dále JMP), f. Terežín, k. 26, Oddělení pro vnitřní správu – transportní vedení, výroční zpráva 1941–1942, [Abt. für innere Verwaltung – Transportleitung, Jahresbericht 1941–1942], s. 9. Jen do 4. prosince 1942 bylo do ghetta deportováno 104 827 osob. K tomu je nutno připočíst navíc dalších 800 nákladních vagonů určených pro 400 000 kusů zavazadel deportovaných. Z Terežína bylo deportováno 43 871 osob a 100 000 kusů zavazadel bylo naloženo do 200 nákladních vagonů.
- ¹⁷⁾ JMP, Terežín, inv. č. 255b-4, Ing. Josef Figlovský na BdS Praha, služebna Terežín, Bau der Anschlussbahn vom Bahnhof Theresienstadt-Bauschowitz nach Theresienstadt, 12. 10. 1942.
- ¹⁸⁾ PT, A 5251, Zpráva židovské samosprávy v Terežíně za období od 1. 1. do 31. 12. 1943. Tady jsem ovšem upravitel údaje v tabulce Materialbeförderung (přeprava materiálu) na s. 13, kde jsou dle mého soudu údaje za rok 1942 a 1943 prohozené už jen ve vztahu k údajům o době přepravy. PT, A 5252, Zpráva židovské samosprávy v Terežíně za období od 1. 1. do 31. 12. 1944.
- ¹⁹⁾ JMP, f. Terežín, k. 26, Abt. für innere Verwaltung – Transportleitung, Jahresbericht 1941–1942, s. 3. Jako zajímavé zjištění uvádím, že pro devět transportů do Treblinky s 18 000 osobami bylo připraveno 450 vagonů, tj. v poměru 40 osob na jeden železniční vagon. Tento poměr byl příznivější než u předchozích transportů do Polska, Pobaltí a Běloruska, kdy pro 26 000 osob bylo přistaveno celkem 600 vagonů, tj. 43 osob na jeden železniční vůz (s. 9).
- ²⁰⁾ PT, A 7856, Týká se: *Novostavba krematoria v Terežíně*, 2. 4. 1942.
- ²¹⁾ Anita FRANKOVÁ, Přípravy ke koncentraci protektorátních židů. „Předhistorie“ terežínského ghetta, in: Terežínské studie a dokumenty 2001, Praha, Academia 2001, s. 29–50, zde s. 37. Citace dle JMP, f. Terežín, inv. č. 255b, Záznamy o jednání u SS-Hstuf. Seidla o zřízení ghetta Terežín a o sestavení a materiálním vybavení transportu AK 1, 10. 11. 1941.
- ²²⁾ JMP, Terežín, inv. č. 255b-5, Protokol sepsaný dne 13. 8. 1942 na táborovém velitelství.
- ²³⁾ Anita FRANKOVÁ, Přípravy ke koncentraci protektorátních židů. „Předhistorie“ terežínského ghetta, in: Terežínské studie a dokumenty 2001, Praha, Academia 2001, s. 29–50, zde s. 37. Citace dle JMP, f. Terežín, inv. č. 255b, Záznamy o jednání u SS-Hstuf. Seidla o zřízení ghetta Terežín a o sestavení a materiálním vybavení transportu AK 1, 25. 11. 1941.
- ²⁴⁾ PT, A 2910, Seznam 12 figurantů na trasování vlečky v prosinci 1941.
- ²⁵⁾ JMP, f. Terežín, inv. č. 255b, Rada starších židovského ghetta na Seidla, *Eisenbahn, Material und Gerätebedarf*, 26. 12. 1941.
- ²⁶⁾ SOKA Litoměřice, fond Archiv města Bohušovice nad Ohří, k. 110, Dopis Městského úřadu Bohušovice nad Ohří na Okresní úřad v Roudnici nad Labem, 900/42/I, 11. 3. 1942.
- ²⁷⁾ JMP, Terežín, inv. č. 255b-5, Wochenbericht, 20.–26. 4. 1942.
- ²⁸⁾ JMP, fond Terežín, inv. č. 38, Administrativní členění Technického oddělení v Terežíně, 1. 6. 1944; dále fond Terežín, inv. č. 39, Členění židovské samosprávy v Terežíně a jména osob zodpovědných za jednotlivé úseky v roce 1945.
- ²⁹⁾ PT, A 2933, Technische Abteilung – Eisenbahn, Jahresbericht, 13. 12. 1942.
- ³⁰⁾ JMP, Terežín, inv. č. 255b-5, Protokol sepsaný dne 13. 8. 1942 na táborovém velitelství. „Ebenfalls ist über Wunsch des Lagekommandos Theresienstadt eine Aenderung der Einmündung der Bahn in die Stadt eingetreten.“
- ³¹⁾ PT, A 2933, Technische Abteilung – Eisenbahn, Jahresbericht, prosinec 1942. Jako figuranti se hlásili Pavel Freund (nar. 1904) a Josef Pollák (nar. 1896 v Praze).
- ³²⁾ PT, A 2936, Aktenvermerk über die am 15. Juli 1942 stattgefundene Begehung des Detailprojektes für die Anschlussbahn Theresienstadt-Bauschowitz – Theresienstadt, 15. 7. 1942.
- ³³⁾ JMP, Terežín, inv. č. 255b-4, Ing. Josef Figlovský na BdS Praha, služebna v Terežíně, Bau der Anschlussbahn vom Bahnhof Theresienstadt-Bauschowitz nach Theresienstadt, 12. 10. 1942.
- ³⁴⁾ JMP, Terežín, inv. č. 255b-4, Poznámka Technického oddělení na požadavek vrchního vládního inspektora (ROI) Wüsthoffa z 26. 2. 1942, Stavba železniční vlečky Terežín-Bohušovice – Terežín, 2. 3. 1942.
- ³⁵⁾ Firma Ing. Figlovský kromě vlečky pracovala i na dalších stavebních projektech v terežínském ghettu. Vedla práce týkající se příjezdové cesty ke krematoriu (Krematoriumstrasse) a kanalizace (Kanalisationbauten). Obchvatnou silnici vedoucí mimo zastavěné území ghetta (Umge-

hungsstrasse) budovala firma Berger & Sohn a krematorium (Krematoriumsbau) firma Pittel & Brausewetter.

- ³⁶⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-4, Kostenvergleich, 22. 7. 1942.
- ³⁷⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-4, BdS Praha (IV/C IV b 1/42, podepsán Seidl [sic]) na Ing. Josef Figlovsky. Vergebung der Erd- und Nebenarbeiten für den Eisenbahn-unter- und Oberbau für die Anschlussbahn vom Bahnhof Theresienstadt-Bauschowitz nach Theresienstadt, 27. 10. 1942. Než se vůbec mohlo začít se stavebními pracemi, musela dráha obdržet nutné úřední schválení. Nedatovaná rukopisná poznámka zmiňuje, že žádost a plány s projektem musí být ve třech vyhotoveních odeslány na Drážní ředitelství v Praze pro získání kladného posudku z technického hlediska a také na Zemský úřad kvůli politické kontrole. Viz JMP, f. Terezín, inv. č. 255b, Im Sinne des Gesetzes vom 25. Jänner 1879, s.d.
- ³⁸⁾ PT, A 2936, Aktenvermerk über die am 15. Juli 1942 stattgefundene Begehung des Detailprojektes für die Anschlussbahn Theresienstadt-Bauschowitz – Theresienstadt.
- ³⁹⁾ JMP, Terezín, inv. č. 40, Lokační přehled umístění jednotlivých složek samosprávy, 1943.
- ⁴⁰⁾ PT, A 3654, Häuserverzeichnis, nedatováno.
- ⁴¹⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-4, BdS Praha (IV/C IV b 1/42, podepsán Seidl [sic]) na Ing. Josef Figlovsky Vergebung der Erd- und Nebenarbeiten für den Eisenbahn-unter- und Oberbau für die Anschlussbahn vom Bahnhof Theresienstadt-Bauschowitz nach Theresienstadt, 27. 10. 1942.
- ⁴²⁾ NA, 114-308/2, Denní hlášení SD 17/1942, 24. 1. 1942.
- ⁴³⁾ PT, A 2632, Vzpomínka Bohumila Haška, květen 1969.
- ⁴⁴⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-1, Ústřední úřad pro řešení židovské otázky v Čechách a na Moravě na táborové velitelství v Terezíně, 22. 3. 1943.
- ⁴⁵⁾ Seidl dokonce „upozornil“ vedení tábora, že transportem AAw ze dne 3. 8. 1942 z Prahy přijelo do Terezína několik osob vhodných pro stavbu. Viz také PT, A 2936, Spisová poznámka ze dne 15. července 1942 o vykonané pochůzce detailního projektu vlečné dráhy Terezín-Bohušovice – Terezín.
- ⁴⁶⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-4, Ing. Figlovsky na služebnu Terezín, Bau der Anschlussbahn vom Bahnhof Theresienstadt-Bauschowitz nach Theresienstadt, 7. 9. 1942; PT, A 20/2005, Kritické dny z důvodů nedostatku dělníků [Kritische Tage infolge des Kräftermangels] jsou jedním z bodů měsíční zprávy terezínské samosprávy za září 1942.
- ⁴⁷⁾ PT, A 20/2005, od září 1942 proběhla stravovací a vyživovací změna, protože těžce pracující dostávali větší porce na úkor přestárých.
- ⁴⁸⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-4, Ing. Josef Figlovsky na BdS Praha, služebna Terezín, Bau der Anschlussbahn vom Bahnhof Theresienstadt-Bauschowitz nach Theresienstadt, 7. 9. 1942.
- ⁴⁹⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-4, Ing. Josef Figlovsky na BdS Praha, služebna Terezín, Bau der Anschlussbahn vom Bahnhof Theresienstadt-Bauschowitz nach Theresienstadt, 12. 10. 1942.
- ⁵⁰⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-5, Potvrzení pro předáka a svahaře Ludvíka Steina, 5. 9. 1942.
- ⁵¹⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-5, Úřední záznamy sepsané na táborovém velitelství při jednání s SS-Ostuf. Seidlem ze dne 14. 8. 1942–1. 9. 1942.
- ⁵²⁾ PT, A 2263, Vzpomínka Viktora Laše, 18. 11. 1991.
- ⁵³⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-4, Výtah z úřední poznámky o slyšení u velitele tábora SS-Ostuf. Dr. Seidla dne 15. 8. 1942 [Auszug aus dem Aktenvermerk über die Vorsprache bei Herrn Lagerkommandanten, SS-Obersturmführer Dr. Seidl, am 15. August 1942], 16. 8. 1942.
- ⁵⁴⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-5, Dopis Péče o pracující Technickému oddělení, 23. 8. 1942.
- ⁵⁵⁾ Jako obrazová příloha jsou publikována následující výtvarná díla: Leo Haas, Překladiště na vlečce, PT 1749, Památník Terezín, © Tomáš Fritta-Haas; Otto Ungar, Stavba vlečky, 1943, PT 8185, Památník Terezín, © Eva Odstrčilová, Pavel Weisz, Tomáš Weisz. Za možnost publikování držitelům autorských práv děkuji.
- ⁵⁶⁾ Národní filmový archiv v Praze (NFA), ZF 1681, Terezín 1942.
- ⁵⁷⁾ NA, 109-4/985, Ústřední úřad pro řešení židovské otázky v Čechách a na Moravě na kancelář Státního sekretáře K. H. Franka. Program návštěvy připravované pro H. Himmlera v ghettu Terezín, 3. 11. 1942. „[Besichtigung] der im Bau befindlichen von der Staatsbahn Bauschowitz-Theresienstadt abgehenden Schleppebahn.“
- ⁵⁸⁾ Karel MARGRY, Das Konzentrationslager als Idylle: „Theresienstadt“ – ein Dokumentarfilm aus dem jüdischen Siedlungsgebiet, in: Auschwitz: Geschichte, Rezeption und Wirkung. Jahrbuch 1996 zur Geschichte und Wirkung des Holocaust, Fritz Bauer Institut (Hg.), Campus, Frankfurt am Main 1996, s. 319–352, zde s. 339.

- ⁵⁹⁾ ABS, 305-338-1, Scénáře, komentáře a pracovní poznámky Jindřicha Weila k filmům z ledna 1944 a podzimu 1944.
- ⁶⁰⁾ PT, A 3920, Vzpomínka Erich Springer, 13. 1. 1967.
- ⁶¹⁾ PT, A 6741, Vzpomínka Ota Hostovský,
- ⁶²⁾ PT, A 5251, Zpráva židovské samosprávy v Terezíně za období od 1. 1. do 31. 12. 1943, s. 25.
- ⁶³⁾ PT, A 2935, Záznam Ing. Fischera pro Ing. Elberta o stavbě vlečky, 24. 12. 1942.
- ⁶⁴⁾ PT, A 5252, Výroční zpráva židovské samosprávy za období od 1. 1. 1944 do 31. 12. 1944. K místům určení pro stavební díly viz JMP, inv. č. 233, Kontrola došlých zásilek, Hlášení č. 121 o došlých zásilkách [Meldung No. 121 über eingetroffene Sendungen. Nur zur Kontrolle], 12. 9. 1944. Hlášení č. 4 o došlých dodávkách [Meldung No. 121 über eingelangte Lieferungen. Nur zur Kontrolle], 14. 1. 1944.
- ⁶⁵⁾ PT, A 3395, Tagesbefehl Nr. 334 vom 22. Juni 1944.
- ⁶⁶⁾ JMP, Terezín, 255b-5, Pracovní úraz Lewitus Wilhelm [Betriebsunfall Lewitus Wilhelm], 18. 5. 1943.
- ⁶⁷⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-3, Entwurf für die Verlängerung der Anschlussbahn in Theresienstadt, leden 1944.
- ⁶⁸⁾ PT, A 5704-4, Deník Willy Mahlera, záznam z 23. 1. 1944.
- ⁶⁹⁾ Otto Kursawe (nar. 1892, Děčín) absolvoval zemědělskou školu v Děčíně a až do svého penzionování v roce 1940 působil u státní policie. Od prosince 1941 sloužil v Terezíně až do osvobození.
- ⁷⁰⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 441/47 Karl Rahm, k. 134, sv. 1, Záznam Rudolf Stránský, 27. 1. 1947.
- ⁷¹⁾ PT, A 2934, Poválečná zpráva stavbyvedoucího železnice Ing. Karla Fischera o vlečce Bohušovice – Terezín, 26. 7. 1945.
- ⁷²⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-4, Drážní zmocněnec Německých říšských drah při drážních ředitelstvích Praha, Hradec Králové a Plzeň v Praze na BdS Praha, 2. 2. 1942.
- ⁷³⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Ls 147/48 Rudolf Haindl (nar. 16. 6. 1912), k. 154, Hlavní přelíčení u II. senátu, 16. 9. 1948.
- ⁷⁴⁾ JMP, Terezín, inv. č. 255b-5, Firma Ing. Figlovsky na BdS Praha, služebna Terezín, Zajištění svršku [Erhaltung des Oberbaues], 17. 4. 1944.
- ⁷⁵⁾ NA, Ministerstvo železnic I, k. 4858, Terezín-Bohušovice, Doplnění zabezpečovacího zařízení, 17. 6. 1944.
- ⁷⁶⁾ Poznámka ministra hospodářství v protektorátní vládě Němce dr. Bertsche o tom, že „má [Bertsch] v úmyslu nasadit terezínské usedlíky na nejnútnější práce na železnici.“ NA, 110-3/54, Spojovací velitel Výstavby opevnění na Německé ministerstvo v Čechách a na Moravě, Opevňovací práce – nasazení Židů z terezínského ghetta, 17. 3. 1945.
- ⁷⁷⁾ SOKA Litoměřice, Desky A 3 Bohušovice n. O., Pozůstalost poručíka v záloze Jaroslava Mareše (zemřel 28. 6. 1963).
- ⁷⁸⁾ Marek POLONCARZ, Evakuační transporty do Terezína (duben–květen 1945), in: Terezínské studie a dokumenty, Praha, 1999, s. 263–280.
- ⁷⁹⁾ NA, KT-OVS, k. 163, Velitelství SNB Bohušovice nad Ohří, Rekonstrukce pochodu smrti a hladu – šetření, 24. 6. 1946.
- ⁸⁰⁾ JMP, k. 132, inv. č. 333, Zpráva o repatriaci terezínských vězňů, nedatováno.

70TH ANNIVERSARY OF THE START OF OPERATION ON THE RAILWAY SIDING BAUSCHOWITZ – THERESIENSTADT

Tomáš Fedorovič, Terezín Memorial
Summary

The author discusses the construction of the Terezín railway siding in the years 1941–1944. Proceeding from the available documents, he comes to the conclusion that the siding was not originally designed to alleviate the fate of the Jews deported to the Terezín Ghetto; its primary purpose was to serve as a link to transport materials to and from the Ghetto. Its use (not only) for passenger transport, at least up to its official approval in the spring of 1944, reflected the arbitrary behavior of the superior repressive authorities of the Nazi power structures. The construction of the railway siding, financed by the German authorities from Jewish money, eventually brought a specific personal tragedy. 30-year old Vilém Levitus was a victim of a railway accident in May 1943. The deployment of Jewish male prisoners in the construction of the railway siding thus represents a monument to their endurance and will power. The author goes on to point out a hitherto unknown fact: namely that in early 1944 the German authorities were thinking of extending the existing siding as far as the opposite end of the town towards Litoměřice. At the end of the war, the finished railway siding was used by the evacuated prisoners on their last journey in captivity, and later by the repatriates from Terezín on their first journey to freedom.

DER 70. JAHRESTAG DER INBETRIEBNAHME DER ANSCHLUSSBAHN BAUSCHOWITZ – THERESIENSTADT

Tomáš Fedorovič, Gedenkstätte Theresienstadt
Resümee

Der Autor widmet sich dem Bau des Anschlussgleises von Theresienstadt in den Jahren 1941–1944. Auf der Grundlage von Dokumenten kommt er zu dem Schluss, dass diese Anschlussbahn ursprünglich nicht zur Erleichterung des Schicksals der in das Ghetto Theresienstadt deportierten Juden konzipiert wurde, sondern vor allem als Verkehrsverbindung für den Materialtransport in das und aus dem Ghetto dienen sollte. Ihre Nutzung für (nicht nur) den Transport von Personen war jedoch zumindest bis zur Kollaudation im Frühjahr 1944 ein Kennzeichen der Willkür der übergeordneten repressiven Machtorgane. Bei dem Gleisbau, den die deutschen Behörden mit jüdischem Geld finanzierten, kam es auch zu kleineren, konkreten persönlichen Tragödien. Im Mai 1943 wurde Vilém Levitus Opfer eines Eisenbahnunglücks. Der Einsatz jüdischer Männer beim Bau der Anschlussbahn stellt ein Denkmal ihrer Ausdauer und ihres Willens dar. Der Autor verweist auch auf die bisher unbekannte Tatsache, dass die deutschen Behörden Anfang 1944 erwogen, das bisherige Gleis bis zum entgegengesetzten Ende der Stadt in Richtung Leitmeritz zu verlängern. Die fertiggestellte Eisenbahn diente gegen Kriegsende evakuierten Gefangenen als letzter Weg in Unfreiheit und schließlich den Repatrianten aus Theresienstadt als erster Wege in die Freiheit.

VELITELÉ STRÁŽNÍCH PRAPORŮ SS V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Jan Vajskebr, Památník Terezín

Jeden z pilířů německého okupačního režimu v Protektorátu Čechy a Morava tvořily strážní prapory SS Böhmen-Mähren a Prag. Vznikly v roce 1940 a jejich úkolem se stala ostraha budov okupační správy a represivního aparátu. Vedle toho byly zapojovány do represivních operací nacistických bezpečnostních složek, zejména v období prvního a druhého výjimečného stavu. Prvně jmenovaný útvar v této úloze sloužil až do svého zrušení v létě 1943. Poté jeho úkoly převzal pražský prapor. Ten v protektorátu vydržel až do posledních dnů jeho existence.¹⁾ V čele obou jednotek se vystřídali jen dva důstojníci SS – Hermann Peter a Michael Kneissl. Jejich životním osudům a kariéře v SS, stejně jako zhodnocení jejich podílu na represivních akcích namířených proti českému obyvatelstvu, je věnován tento článek.

Hermann Peter

Hermann Peter se narodil 27. července 1893 v rodině faráře v obci Siewakowitz, která tehdy náležela císařskému Německu.²⁾ Střední školu navštěvoval v saském Magdeburku, ale z ekonomických důvodů ji musel opustit a přejít na obchodní školu. Po vypuknutí války se dobrovolně přihlásil do armády a stal se poddůstojníkem u pěšího pluku a s ním odešel na frontu. Po absolvování důstojnického kurzu byl v roce 1916 povýšen do hodnosti poručíka v záloze. V roce 1918 se stal velitelem roty, která operovala v prostoru Amiensu. Zúčastnil se apokalyptických bojů na západní frontě a byl dvakrát raněn. V létě 1918 však padl do francouzského zajetí, ze kterého se vrátil až v únoru 1920. V neklidných poválečných letech našel Peter zaměstnání u městské dopravy v Magdeburku, kde pracoval jako prokurista. Vzhledem k relativně stabilnímu zázemí se mohl na počátku třicátých let oženit a jeho rodina se záhy rozšířila o dvě děti.

Válečné vzpomínky si Peter mohl připomínat v polovojenské veteránské organizaci Stahlhelm, jejímž členem byl v letech 1920 až 1926 (jinde až do 1930). Jeho inklinace ke krajní pravici se naplno projevila vstupem do NSDAP, který se uskutečnil 10. října 1930 pod členským číslem 313 945. Stalo se tak záhy po průlomových volbách, ve kterých nacisté získali pozici důležité strany v říšském sněmu.³⁾ Po půl roce, 20. dubna 1931, Peter vstoupil do jednoho z derivátů nacistické strany – do organizace SS, která se v této době dynamicky rozvíjela pod vedením říšského vůdce SS Heinricha Himmlera. Po uplynutí zkušební doby se stal SS-Mannem s číslem 20 001 a mohl se tak počítat mezi „staré bojovníky“ nacistického hnutí. Poté začal, přes drobné kázeňské prohřešky, pravidelně stoupat v žebříčku hodností. V den Hitlerových narozenin 20. dubna 1932 se stal důstojníkem a od nadřízených dostával vynikající posudky, které ho dále posunovaly

v kariéře.⁴⁾ Nejprve byl pověřen velením I/21. Sturmabannu (prapor) a s účinností od 1. června 1935 pak velením 6. SS-Standarte (pluk) se štábem v Magdeburku. Zároveň se stal kmenovým příslušníkem SS a organizace se tedy stala jeho chleboďárcem. Peter projevil svoji oddanost „černé gardě“ tím, že proklamativně vystoupil z evangelické církve a prohlásil se, jak bylo tehdy žádoucí, pouze za „věřícího v boha“ (gottgläubig). K 20. dubnu 1937 byl definitivně jmenován velitelem zmíněného útvaru, což však vyvolalo mezi ostatními důstojníky zlou krev. Peter se společně s dalšími příslušníky pluku oddával nezřízenému požívání alkoholu natolik, že v opilosti docházelo k vzájemným kontroverzím. Případ se dostal až před soud SS. Ačkoliv se Peter následně dobrovolně zřekl konzumace alkoholických nápojů na tři roky, jistým sankcím se nevyhnul. Od říšského vůdce SS dostal přísnou důtku za provinění proti služebním povinnostem důstojníka SS a proti kamarádství.⁵⁾ Celkově však Peter vyvázl poměrně snadno, neboť byl k 1. říjnu 1937 přeložen k 19. SS-Standarten jako její velitel. Hned na počátku následujícího roku byl povolán na šestitýdenní kurz do důstojnické školy SS v München-Dachau, kterou úspěšně absolvoval. Hodnocen byl jako chytrý, rychlý, cílevědomý a horlivý, ale zároveň označen za mudrlanta a samotáře se sklonem k teoretizování.⁶⁾ Přesto byl k 1. červenci 1938 jmenován velitelem X. úseku SS ve Stuttgartu a krátce před vypuknutím války, 30. ledna 1939, dosáhl vysoké hodnosti SS-Oberführer.⁷⁾

Zásadní zlom v dosavadní Peterově kariéře představovalo vypuknutí druhé světové války. Zahájení konfliktu způsobilo zásadní nárůst počtů kasernovaných příslušníků SS, neboť došlo k vytvoření řady nových útvarů pro bezpečnostní a okupační účely, tzv. verstärkte SS-Totenkopfstandarten.⁸⁾ Tyto jednotky bylo potřeba naplnit mužstvem a sehnat k nim potřebné důstojnické kádry, což se od počátku ukázalo být velmi problematické. Jedním z hlavních zdrojů se staly Allgemeine-SS, tedy nevojenská složka organizace. Z personálního hlediska sice představovali tito důstojníci poněkud sporný zdroj, neboť pro polní službu se nehodili věkem, nedostatečnými zkušenostmi s vedením moderní války a leckdy rovněž zdravotním stavem. Na velení týlovým útvarům nicméně dostačovali, navíc se u nich mohla předpokládat ideologická pevnost. Jednou z kádrových rezerv byl i Hermann Peter, který byl s účinností od 1. prosince 1939 převeden k Waffen-SS a coby záložní důstojník pěchoty obdržel ekvivalentní hodnost SS-Obersturmbannführer. Ke stejnému datu byl přeložen k teprve nedávno v Gdaňsku vzniklé 9. SS-Totenkopfstandarte a stal se velitelem I. Sturmabannu. V posudku inspekce verstärkte SS-Totenkopfstandarten byl po půl roce hodnocen jako pilný, ale bez dostatečných frontových zkušeností.⁹⁾ V téže funkci byl 24. dubna 1940 převelen do Brna, kde 9. SS-Totenkopfstandarte nahradila 6. SS-Totenkopfstandarte v jejích strážních úkolech.¹⁰⁾

Po vítězném zakončení tzv. západního tažení se však čas existence verstärkte SS-Totenkopfstandarten, coby improvizovaných, nedostatečně vybavených a vycvičených útvarů, začal chýlit ke konci. S postupnou kodifikací Waffen-SS, které nyní vytvořily jakési nové pozemní vojsko nacistického Německa, byly po-

stupně rušeny a na jejich místo nastupovaly specializované jednotky – výcvikové (náhradní) prapory a strážní prapory SS. Z posledně jmenovaných vznikly v protektorátu dva, na Moravě strážní prapor SS Böhmen-Mähren a v Čechách strážní prapor SS Prag. Jeho kostru tvořil II. Sturmabteilung 9. SS-T.St., tedy bývalý II. Sturmabteilung 7. SS-T.St, který byl pod vedením SS-Hauptsturmführera Roberta Glonunga převelen do Prahy. Do jeho čela byl 11. prosince 1940 ustaven SS-Obersturmbannführer Peter a v této funkci působil dva a půl roku.

Strážní prapor SS Prag prováděl především strážní činnost u významných objektů okupační správy a bezpečnostních složek v Praze. Od dubna 1942 převzal do svého stavu rovněž rotu zabezpečující věznici řídicí úřadovny gestapa v terezínské Malé pevnosti. Pod Peterovým velením se strážní prapor SS Prag podílel na popravách v období tzv. prvního výjimečného stavu, při kterých se střídal s dalšími útvary SS na stělnici v kasárnách Heinricha Himmlera v Praze-Ruzyni. Zda či do jaké míry na popravách participoval Peter, se bohužel nepodařilo vypátrat. Jisté je, že z pozice velitele praporu musel minimálně udílet rozkazy k vytvoření popravčích čet. Během dalšího výjimečného stavu po atentátu na R. Heydricha už k využití praporu k popravčí úloze nedošlo, neboť jednotky SS pravděpodobně měly tvořit operační zálohu. Jejich chvíle nadešla po prozrazení úkrytu československých parašutistů v kostele sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici. Na rozkaz Petera byl 18. června 1942 kolem 2.15 hod. vytvořen úderný oddíl v počtu 5 poddůstojníků a 23 mužů. Ten poté, společně s komandem náhradního praporu SS Deutschland, nastoupil k dobytí kostela. Další příslušníci praporu dále zabezpečovali vnější kordon, který obkličoval celou oblast.¹¹⁾ Samotnému zásluhy Peter sice nevelel, ale i tak je jeho podíl na smrti parašutistů nepopíratelný. Nedlouho na to jeho kariéra v protektorátu kulminovala.

Po odchodu SS-Obersturmbannführera Hanse von Feila do funkce velitele benešovského cvičiště SS převzal Peter 3. srpna s účinností od 1. srpna 1942 rovněž funkci posádkového velitele SS v Praze.¹²⁾ Do jeho kompetence se tak dostalo vyřizování organizačních záležitostí útvarů SS dislokovaných v protektorátu. Dostalo se mu rovněž několika poct. U příležitosti nacistického uchopení moci v Německu 30. ledna 1942 obdržel za desetileté členství v nacistické straně bronzový služební odznak.¹³⁾ Minimálně stejně jej mohlo těšit zařazení do vyšší platové třídy s účinností od 1. ledna 1942. Jeho měsíční příjem tak nyní činil včetně příplatků 1 131 RM.¹⁴⁾

V polovině roku 1943 se však začalo Peterovo působení v protektorátu chýlit ke konci. Velení SS rozhodlo k 6. červenci o zrušení strážního praporu SS Böhmen-Mähren, jehož povinnosti převzal strážní prapor SS Prag. Ovšem bývalý velitel brněnského praporu SS-Obersturmbannführer Kneissl o svůj post nepřišel. S účinností od 15. července 1943 byl jmenován velitelem strážního praporu SS Prag na místo SS-Obersturmbannführera Petera. Ten byl odvelen ze své dvojité funkce i z relativně klidného zázemí protektorátu a jeho příštím působištěm se měl stát týl východní fronty. Ještě předtím však přestěhoval ze Stuttgartu do Prahy svoji rodinu a následoval tak příkladu řady nacistických pohlavářů.¹⁵⁾

Dne 18. července s účinností od 13. července 1943 byl Peter postaven do čela posádkového velitelství SS Kiew.¹⁶⁾ Jisté není bez zajímavosti, že jeho nadřízeným ve funkci velitele Waffen-SS Rußland-Süd und Ukraine nebyl nikdo jiný než SS-Brigadeführer a generálmajor Waffen-SS Karl von Treuenfeld, bývalý velitel Waffen-SS v Čechách a na Moravě. Je tedy vcelku možné, že si Petera vyžádali jeho tehdejší nadřízení na základě dobrých zkušeností při společném působení v okupované Praze.

V této době ještě zuřily boje o kurský výběžek a ukrajinská metropole se nacházela v hlubokém týlu fronty, nicméně situace se měla rychle změnit. V polovině roku 1943 převzala Rudá armáda strategickou iniciativu, donutila wehrmacht k vyklizení větší části levobřežní Ukrajiny a na několika místech překročila Dněpr. Kyjev se sovětským jednotkám podařilo osvobodit 6. listopadu 1943 za účasti československé samostatné brigády. V chaotické situaci si dokázal Peter vysloužit návrh na povýšení do hodnosti SS-Standartenführer. Treuenfeld označil Petera za starého nacionálního socialistu a SS-Manna, který je prodchnut nacistickou ideologií. Svůj návrh dále podpořil výčtem jeho zásluh o zlepšení opatření protivzdušné ochrany, zkvalitnění vojenské připravenosti příslušníků SS v posádce a vyzdvihl důslednou organizaci frontového velitelství Waffen-SS.¹⁷⁾ Peterovo povýšení však říšský vůdce SS odmítl s tím, že jmenovaný pouze velí štábní, tedy týlové jednotce. Ostatně v létě 1943 už bylo odmítnuto jeho převedení z rezervy do aktivní služby.¹⁸⁾ Veškerá pochvalná slova Peterova nadřízeného však nedokázala změnit skutečnost, totiž ztrátu ukrajinské metropole, v jejímž důsledku došlo k evakuaci posádkového velitelství SS z Kyjeva do Rovna. Zde se Peter ujal funkce SS a policejního posádkového velitele, ve které působil od 8. listopadu 1944 do 13. ledna 1944.

Následně byl podán návrh na jeho přeložení ke štábní rotě Waffen-SS u vyššího velitele SS a policie Rußland-Süd, která v té době působila v rámci improvizované bojové skupiny Kampfgruppe Prützmann.¹⁹⁾ Návrh byl zpětně akceptován a k 15. lednu 1944 byl Peter jmenován jejím velitelem.²⁰⁾ Na počátku března 1944 byl převelen ke štábu 11. policejního střeleckého pluku SS k zapracování a 9. března se stal velitelem policejního praporu. V nové funkci se však nestačil ani ohrát, neboť byl o den později u Kremence²¹⁾ zasažen minometnou střepinou do čelisti a do stehna a ocitl se v lazaretu.²²⁾ Kompenzací mu mohlo být udělení stuhy k Železnému kříži II. stupně k 9. březnu 1944.²³⁾ Následně obdržel 1. května 1944 ještě Útočný odznak pěchoty ve stříbře a 1. července 1944 Odznak za zranění, jehož nositel musel být těžce raněn během plnění povinností.²⁴⁾

Na konci března 1944 byl Peter s účinností od 14. března přeložen do důstojnické zálohy Waffen-SS, kam měl být zařazen po návratu z lazaretu.²⁵⁾ Následnou rekonvalescencí prošel Peter v lazaretu SS v Praze, kde žila i jeho rodina. Z důstojnické zálohy byl Peter k polním jednotkám opět přeřazen až na počátku června. S účinností od 1. června 1944 byl přeložen do štábu na pozici Ila důstojníka k 27. pluku zbraňových horských myslivců Waffen-SS (Waffen-Gerbirgsjäger-Regiment der Waffen-SS 27). Tento útvar byl součástí 13. zbraňové horské divize SS

Hermann Peter. Z publikace Stillgestanden. Erlebnisse und Berichte vom SS-Wachbataillon Prag

Handschar /chorvatská č. 1/ (Waffen-Gebirgs-Division der SS Handschar /kroatische Nr. 1/) složené z bosenských muslimských dobrovolníků. Krátce po Petrově příchodu se divize zapojila do operace „Vollmond“ a svedla řadu těžkých bojů s Titovými partyzány. Peter se nasazení na Balkáně dočkal 12. července a na frontě setrval minimálně do 16. srpna 1944. Poté se jeho stopa ztrácí a je možné, že byl znovu raněn.²⁶⁾ O jeho dalších osudech se bohužel nepodařilo více vypátrat.

Hodnosti:

Allgemeine-SS:

20. 10. 1931 čekatel (SS-Anwärter)

10. 2. 1932 SS-Mann

15. 3. 1932 SS-Scharführer

- 20. 8. 1932 SS-Truppenführer
- 20. 4. 1933 SS-Untersturmführer
- 22. 6. 1934 SS-Obersturmführer
- 20. 4. 1935 SS-Hauptsturmführer
- 15. 9. 1935 SS-Sturmbannführer
- 20. 4. 1936 SS-Obersturmbannführer
- 20. 4. 1937 SS-Standartenführer
- 30. 1. 1939 SS-Oberführer

Waffen-SS:

- 1. 12. 1939 SS-Obersturmbannführer

Michael Kneissl

Michael Kneissl se narodil 30. listopadu 1891 v bavorské metropoli Mnichově jako nejstarší ze tří dětí.²⁷⁾ Jeho otec byl řezníkem a kočím. Po ukončení základní školy vstoupil do učení a zároveň navštěvoval umělecko-průmyslovou školu v Mnichově, kde se vyučil uměleckým truhlářem. Na zkušenou se vydal do Rakouska, Lichtenštejnska a Bádenska. Těsně před devatenáctými narozeninami se však musel vrátit do Mnichova, kde nastoupil vojenskou službu u 2. královského bavorského pěšího pluku. Po skončení základní vojenské služby se dobrovolně upsal armádě. V roce 1915 se rovněž stihl oženit a z tohoto manželství vzešly dvě děti.²⁸⁾

Po vypuknutí první světové války bojoval Kneissl na východní i západní frontě. V roce 1916 byl přeložen k 16. bavorskému rezervnímu pěšímu pluku (List), tedy stejné jednotce, u které sloužil pozdější „vůdce německého národa“, zatím však bezvýznamný řadový voják Adolf Hitler. V důsledku těžkého poranění hlavy střepinami byl Kneissl, už v hodnosti Wizefeldwebel, nasazen v červenci 1917 jako pomocná kancelářská síla na ministerstvo války. Krátce po skončení války se stal úředním zástupcem pověřeným vedením osobního oddělení. O necelý rok později však bylo jeho pověření zrušeno a Kneissl zůstal až do začátku března 1920 v Heeresabwickelungsamtu Bayern jako civilní zaměstnanec.²⁹⁾ V letech 1918–1919 zároveň působil u freikorpsu složeného z důstojníků z povolání na bavorském ministerstvu války, kteří usilovali o svržení Bavorské republiky rad. Po propuštění z vojenské služby zastával různé drobné kancelářské práce ve státní službě, než se stal od července 1921 kancelářským asistentem a konečně na začátku května 1924 tajemníkem na úředním soudu v Berchtesgadenu.³⁰⁾ Jeho úřední kariéra se však řádně zkomplikovala, když byl v roce 1928 odsouzen na jeden rok a sedm měsíců vězení za zpronevěru a podvod. Důvodem byla údajně nikoliv jeho ziskuchtivost, ale spíše chaos v agendě a snížená výkonnost v důsledku zranění hlavy.³¹⁾ O této skutečnosti se ovšem při poválečném výslechu zapomněl zmínit a označil se na „zachovalého“.

Podle téhož protokolu, který ovšem může obsahovat zavádějící informace, se ve dvacátých letech Kneissl hlásil k sociálně demokratické straně. Záhy však obrátil a přiklonil se k radikální pravici. Do NSDAP vstoupil už 13. července 1927 v místní skupině v Berchtesgadenu a obdržel členské číslo 64 395. Stalo se tak

dlouho předtím, než se v průlomových volbách v roce 1930 NSDAP stala silnou politickou stranou. Kneissl tak bezesporu patřil mezi „staré bojovníky“ nacistického hnutí. Po válce však vypověděl, že po třech měsících z nacistické strany vystoupil a nebyl politicky organizován. Z jeho osobních záznamů ještě vyplývá, že v letech 1929–1931 patřil k členům v Německu největší veteránské organizace Stahlhelm. Do řad NSDAP se měl Kneissl vrátit v roce 1932.³²⁾ V téže roce zamířil rovněž do SS. Čekatelem na členství se stal již 20. října 1931 a teprve po uplynutí zkušební doby byl 8. února 1932 přijat do SS v hodnosti SS-Scharführer. Zařazen byl na pozici adjutanta v rámci III./1. Sturmabteilung a záhy celé Standarte. Počínaje 20. dubnem 1934 působil jako důstojník SS zvláštního určení pro Abschnitt I. Ještě před nástupem do nové funkce však podal žádost o přeložení k Politické hotovosti Württemberg v Ellwangu (budoucí 2. SS-Standarte).³³⁾ Velení SS Kneisslovi s účinností od 26. května 1934 vyhovělo a zároveň s tím nastoupil 8. května 1934 do služebního poměru v SS. Coby vzorný člen SS vystoupil rovněž z katolické církve a prohlásil se za „věřícího v boha“, což v dobovém kontextu znamenalo přihlášení se k nacistické ideologii a Adolfu Hitlerovi.³⁴⁾ Záhy jej však dostihla skvrna z minulosti, neboť při vstupu do SS zatajil svoje trestní stíhání a hrozilo mu vyloučení. Ovšem s přihlédnutím k velkým zásluhám v „boji pro hnutí“ byl nakonec jeho přečin prominut a SS se dokonce snažila o jeho vymazání z trestního rejstříku.³⁵⁾

Celý případ tedy Kneisslovi nijak neublížil. Naopak, už 8. května 1935 nastoupil k SS-Verfügungstruppen a s účinností od 17. května 1935 se stal velitelem roty 9/1. SS-Standarte. K 1. březnu 1936 byl jmenován velitelem výcvikového tábora pro Rakouský legion v Ranisu v rámci sběrného střediska SS.³⁶⁾ Brzy na to se Kneissl dočkal rovněž povýšení do hodnosti SS-Sturmabteilungsführer.³⁷⁾ S výkonem služby měl však značné problémy a velení sběrného střediska dokonce podalo návrh na jeho uvolnění z funkce poté, co se vyskytly v táboře různé nepřístojnosti. Kneissl však dokázal vyvinout značné úsilí o nápravu a žádost o jeho propuštění byla nakonec stažena.³⁸⁾ Velení SS však nebylo přesvědčeno o Kneisslově další potřebnosti a v lednu 1937 se jej rozhodlo nadále neplatit jako kmenového zaměstnance. Kneissl by si tím pádem musel hledat civilní profesi. Nakonec si však své zaměstnání v SS udržel a s účinností od 17. června 1937 byl přeložen k I. a později II. praporu 74. SS-Standarte coby jejich velitel.³⁹⁾ Obecně se však nejevil jako perspektivní kádr. V důsledku starého zranění trpěl závratěmi, ztrátami paměti, nervozitou a popudlivostí. Nesplňoval proto kritéria kladená na důstojníka SS a byl shledán za neschopného služby. Posudek vysloveně doporučoval jeho umístění na klidnější místo.⁴⁰⁾

Kneisslovi situaci navíc komplikovaly osobní problémy. Jeho manželství se rozpadalo, neboť udržoval poměr s jinou ženou, se kterou měl další dvě děti. Velení SS však ani v tomto případě nehodilo „starého bojovníka“ přes palubu a nabídlo mu servis právníka SS při rozvodu, zdravotní dovolenou a dokonce menší finanční injekci, která měla překlenout jeho zoufalé finanční poměry.⁴¹⁾ Kneissl skutečně nastoupil zdravotní dovolenou do Domova pro německé válečníky se

starým zraněním, která mu byla několikrát prodloužena. Po ukončení léčby mu pak měla být vyplácena podpora z fondu B říšského vůdce SS, než si najde civilní zaměstnání.⁴²⁾

Mezitím se však změnila celková situace. Německo se vinou agresivní politiky Adolfa Hitlera ocitlo ve válce a SS začala mohutně expandovat do okupovaných teritorií. Důstojníků, byť neschopných polní služby, byl náhle kritický nedostatek. Uplatnění se našlo i pro Kneissla, a to ve Spolku pro lidovou péči a pomoc při osídlování, ke kterému byl přeložen 13. září 1939.⁴³⁾ Tabulkově byl zařazen a tedy i placen Pozemkovým úřadem v Praze. S účinností od 1. května 1940 byl pak jmenován důstojníkem u štábu XXXIX. úseku SS.⁴⁴⁾ Stal se tedy úředníkem důležité instituce německé okupační správy v Protektorátu Čechy a Morava, neboť obnovený Pozemkový úřad představoval klíčový nástroj germanizace českých zemí formou novodobé kolonizace. Dle svých vlastních slov vykonával Kneissl revize pozemkových parcel.⁴⁵⁾

Rychlý růst ozbrojených součástí organizace SS (vč. budoucích Waffen-SS) však vytěžoval její kádrové rezervy až do krajnosti. Zdroje se hledaly i v civilních institucích. Zásadním pro reaktivaci Kneissla se stalo rozhodnutí velení SS o zřízení strážního praporu k ostraze okupačních úřadů a represivních zařízení, který měl být postaven převážně z místních zdrojů, tedy příslušníků Allgemeine-SS z protektorátu. O personálních záležitostech nového útvaru vedl 22. července 1940 v Berlíně jednání velitel XXXIX. úseku SS, SS-Oberführer W. Opländer.⁴⁶⁾ V jeho důsledku byl Kneissl 30. července 1940 s účinností od 1. srpna 1940 povolán v hodnosti SS-Hauptsturmführer der Reserve do Waffen-SS a jmenován velitelem nově vzniklého strážního praporu SS Böhmen-Mähren.⁴⁷⁾ Společně s ním se stal důstojníkem této jednotky další ze zaměstnanců Pozemkového úřadu, SS-Untersturmführer Hans Hempel.⁴⁸⁾ Strážní prapor SS Böhmen-Mähren dostal do vínku ostrahu úřadovny a věznic gestapa v Brně a od 1. listopadu 1940 rovněž policejní věznic v poměrně vzdáleném Terezíně, kam se přesunula rota pod Hempelovým velením. Kneissl pak do terezínské věznic pravidelně zajížděl v rámci služebních cest.

V čele strážního praporu SS Böhmen-Mähren vydržel Kneissl téměř tři roky. Pod jeho velením se jednotka zásadním způsobem podílela na teroru v období tzv. prvního a druhého výjimečného stavu na Moravě.⁴⁹⁾ Celkem bylo příslušníky SS na dvoře v Kounicových kolejích popraveno 142 mužů v roce 1941 a 396 osob, z toho 71 žen a 8 mladistvých pod 18 let, v následujícím roce.⁵⁰⁾ Po válce Kneissl potvrdil, že byl osobně přítomen téměř každé popravě. Jeho muži rovněž prováděli domovní razie, uliční uzavírky a doprovázeli vězeňské transporty do koncentračních táborů. V následujícím období se pak Kneissl se svým praporem zúčastnil tažení proti zárodkům partyzánského hnutí na jižní Moravě.⁵¹⁾

Velení Waffen-SS v Čechách a na Moravě hodnotilo Kneisslova činnost s uspokojením a jeho postoje byly označeny za „odpovídající starému bojovníkovi“. V návrhu na povýšení stojí, že Kneissl vykonával „bezvadné velení praporu od 27. července 1940, tedy celé dva roky. Zvláště se projevovalo v napjatém období

Michael Kneissl. Bundesarchiv Berlin

*na podzim 1941 a po atentátu na SS-Ogruf. Heydricha od konce května 1942.*⁵²⁾ Kneissl si za něj vysloužil povýšení do hodnosti SS-Sturmbannführer s účinností od 1. září 1942.⁵³⁾

Na Kneisslovy zásluhy velení SS nezapomnělo ani po zrušení strážního praporu SS Böhmen-Mähren v létě 1943, neboť se stal s účinností od 13. července 1943 velitelem bratrského strážního praporu SS Prag, který převzal úkoly zrušené jednotky.⁵⁴⁾ Ve funkci nahradil výše zmíněného SS-Obersturmbannführera Petera. Velení strážních útvarů SS tak zůstávalo, zvláště ve válečných dobách, pozoruhodně kontinuální. V době Kneisslova velení byla jedna ze součástí praporu, terezínská 4. strážní rota SS, pověřena vykonáváním poprav bez soudního rozsudku (tzv. Sonderbehandlung). Od roku 1943 bylo v Malé pevnosti popraveno na 300 vězňů. Kneisslovi se za velení praporu dostávalo dalších ocenění. U příležitosti „svátku padlých hrdinů“, tedy zabitých účastníků mnichovského „pivního“ puče, se 9. listopadu 1943 dostavilo povýšení do hodnosti SS-Obersturmbann-

führer, nejprve v rámci Allgemeine-SS.⁵⁵⁾ V den dalšího oficiálního nacistického svátku 30. ledna 1944, který připomínal nástup Hitlera do funkce říšského kancléře, se Kneissl dočkal povýšení do téže hodnosti i v rámci Waffen-SS.⁵⁶⁾ Ke stejnému datu mu byl rovněž propůjčen Válečný záslužný kříž I. stupně s meči.⁵⁷⁾ Naproti tomu jeho přeložení do stavu štábu XXXVIII. úseku SS k 1. květnu 1944 bylo jen formální záležitostí.⁵⁸⁾

Kneissl byl vzhledem ke své bohaté nacistické minulosti i zvláštnímu postavení strážních jednotek SS v protektorátním prostoru významnější osobností, než by se dalo očekávat od řadového velitele praporu. Zdvořilostní korespondenci, která však mnohdy přecházela do osobnějšího tónu, udržoval s celou řadou představitelů státní správy, represivního aparátu, armády a dalších složek nejen na území protektorátu. Za zmínku stojí např. gauleiter a říšský místodržitel ve Vídni dr. H. Jury či náčelník Hlavního velitelského úřadu SS H. Jüttner.

Osobní vztahy ho poutaly např. ke „specialistovi“ na brutální operace v týlu východní fronty C. von Gottbergovi nebo náčelníkovi Himmlerova osobního štábu a pozdějšímu nejvyššímu veliteli SS a policie v Itálii K. Wolffovi. Vzhledem ke svému postavení udržoval úzké vztahy rovněž s gestapem, byť to po válce vehementně popíral. Na poslední válečný Nový rok mu vedoucí pražské řídicí úřadovny E. Gerke neopomněl odpovědět na novoroční přání: *„Také já Vám přeji v nadcházejícím roce vše nejlepší a smím vyjádřit naději, že pro zdejší prostor tak velmi důležitá dobrá spolupráce mezi oběma našimi velitelskými bude pokračovat a vytvářet se také v následujícím roce.“*⁵⁹⁾

Situace na frontách se však pro nacistické Německo nadále zhoršovala a německé velení muselo začít s plánováním obrany Prahy. Strážní prapor SS Prag patřil společně s dalšími armádními a policejními útvary do úseku C. V rámci obranného bodu „Severozápad“ (*Stützpunkt „Nordwest“*) mu byl přidělen tzv. vládní okres, tj. okolí Pražského hradu a Černínského paláce. Velitelem celého úseku se stal právě SS-Obersturmbannführer Kneissl.⁶⁰⁾ Na poslední chvíli však došlo k jeho výměně, když byl 2. nebo 3. května 1945, podle své výpovědi, odvolán prostřednictvím vojenského poradce K. H. Franka SS-Oberführera B. Vosse. Důvodem měla být liknavost při výstavbě obranných zařízení okolo Černínského paláce. Kneissl po válce tvrdil, že z vojenského hlediska neměla obrana paláce bez předpolí smysl, a proto se rozhodl jej dlouhodobě nebránit. Jeho nástupcem se stal instruktor z *SS-Junkerschule* v Praze SS-Sturmbannführer Schlappauf.

O své činnosti během povstání Kneissl po válce pomlčel. Údajně jen v noci ze 7. na 8. května převzal opuštěný prapor a v ranních hodinách 9. května se přemístil současně se 4. plukem tankových granátníků SS „Der Führer“ a s různými jednotkami *Wehrmachtu* a policie z Prahy do Rokycan, kde se tyto skupiny vzdaly Američanům. Po podepsání příměří mezi německým velením a povstalcí již k žádné bojové činnosti nedošlo a ústup proběhl bez jediného výstřelu.

Kneisslovi se však nakonec spravedlnosti uniknout nepodařilo. Zajatci se nejprve dostali do zajateckého tábora v Ejpovicích u Plzně a poté do Klatov. Zde byli příslušníci SS oddělení od ostatních a přepraveni do zajateckého tábora

v Řezně (Regensburg), kde jej vyšetřovala americká vojenská komise a následně i C.I.C. Z tábora v Řezně byl Kneissl propuštěn a přeložen do tábora civilních internovaných osob v Plattlingu a postupně na další místa.⁶¹⁾ Nakonec se dostal do zajateckého tábora v Dachau, který se nacházel v místě nejdéle fungujícího koncentračního tábora nacistického režimu. Zde byl odhalen a předán československé straně, mj. společně s někdejším příslušníkem brněnského gestapa Otto Koslowskim, se kterým se Kneissl stýkal během své služby v Brně. Následně je 18. ledna 1947 dopravil kapitán Rudolf Lukaščík z pátrací skupiny generála B. Ečera do věznice v Plzni a o čtyři dny později převzala oba vězně Oblastní úřadovna Státní bezpečnosti v Brně, aby stanuli pro zločiny spáchané za války před mimořádným lidovým soudem. Ve své obhajobě se opíral o své zdravotní postižení, těžké poměry v době svého mládí, či původně levicovou orientaci. Neopomněl dát najevo svoje údajné sympatie pro boj českého národa a odpor k popravám, stejně jako údajně komplikovaný vztah k příslušníkům gestapa. Devótní jednání mu však před soudem nepomohlo. Michael Kneissl byl rozsudkem čj. Lsp 227/47 z 29. března 1947 uznán vinným ze zločinů proti státu, osobám a majetku. Odsouzen byl k trestu smrti a ještě téhož dne popraven.⁶²⁾

Hodnosti:

Allgemeine-SS:

- 20. 10. 1931 SS-Anwärter
- 8. 2. 1932 SS-Mann
- 8. 2. 1932 SS-Scharführer
- 12. 2. 1932 SS-Truppführer
- 1. 12. 1932 SS-Sturmführer (SS-Untersturmführer)
- 31. 7. 1933 SS-Obersturmführer
- 8. 1. 1934 SS-Sturmhauptführer (SS-Hauptsturmführer) s účinností od 24. 12. 1933
- 1. 6. 1936 SS-Sturmbannführer

Waffen-SS:

- 1. 8. 1940 SS-Hauptsturmführer
- 1. 9. 1942 SS-Sturmbannführer
- 3. 11. 1943 SS-Obersturmbannführer s účinností od 9. 11. 1943

Závěr

Strážní prapory SS byly týlovými útvary, jejichž hlavní poslání představovala rutinní strážní služba, která se v kritických momentech rozšiřovala o rozmanité represivní úkoly. Personál těchto jednotek, stejně jako jejich důstojnický kádr rozhodně nepředstavoval elitu mezi německými ozbrojenými složkami. Výhradně v zázemí působící jednotky byly doplňovány především přestárlými, nedostatečně fyzicky disponovanými muži, pro které už nebylo uplatnění v poli. Tento stav se v průběhu války ještě prohluboval.

Odrazem nepříliš vysoké úrovně tohoto typu jednotek byli i oba velitelé praporů. Narodili se na počátku devadesátých let 19. století a v době druhé světové

války tedy dosáhli padesáti let. Ačkoliv aktivně bojovali v první světové válce, která se podepsala na jejich zdravotním stavu, nedisponovali řádným vojenským vzděláním k výkonu vyšších funkcí. Za svou kariéru v podstatě vděčili především politické angažovanosti v NSDAP ještě před uchopením moci nacisty a raným vstupem do SS, díky němuž byli považováni za „staré bojovníky“ nacistického hnutí. Ačkoliv si svůj obraz částečně pošramotili aférami v osobním životě, politická spolehlivost, dobré kontakty na významné nacistické funkcionáře a jisté organizační schopnosti jim zabezpečily odpovídající posty v rámci SS. Jejich působení v protektorátu nelze považovat za epizodní, neboť v okupovaných Čechách oba strávili důležitou část své kariéry a dosáhli relativně vysokých postů a hodností. Ve druhé polovině války se však jejich osudy rozešly. Na Petera čekalo nasazení na východní frontě a na Balkáně, kdežto Kneissl uzavřel svou kariéru v českých zemích. V místě, kde organizoval vykonávání poprav, čekala po válce oprátka i na něho...

Poznámky

- ¹⁾ Ke vzniku a historii strážních praporů SS viz Jan VAJSKEBR, Strážní prapory SS v Protektorátu Čechy a Morava, Terezínské listy 34/2006, s. 54–77.
- ²⁾ Po první světové válce se obec ocitla v tzv. polském koridoru, který propojoval obnovené Polsko s baltským pobřežím.
- ³⁾ Bundesarchiv (Barch) Berlin, f. SSO, složka Peter Hermann, složka H. Peter, karta příslušníka SS a osobní životopis.
- ⁴⁾ Tamtéž, NSDAP, SS-Standarte 21, návrh na povýšení do hodnosti SS-Sturmführer a na pověření vedením praporu (10. 12. 1932).
- ⁵⁾ Tamtéž, udělení přísné důtky RF-SS H. Peterovi (16. 11. 1937).
- ⁶⁾ Tamtéž, SS-Führerschule München-Dachau, posudek (21. 2. 1938).
- ⁷⁾ Tamtéž, RF-SS, SS-Personalkanzlei, pověření (20. 6. 1938).
- ⁸⁾ Více k problematice Petr KAŇÁK, Jan VAJSKEBR, Od Polizeiverstärkung k Verstärkte SS-Totenkopfstandarten. Geneze a nasazení specifického druhu represivních a okupačních jednotek SS v letech 1933–1941, Securitas Imperii, č. 15 (01/2009), s. 42–97.
- ⁹⁾ BArch Berlin, f. SSO, složka Peter Hermann, výtah z posudku inspekce verst. SS-Totenkopfstandarten (18. 4. 1942).
- ¹⁰⁾ Jako náhrada za III. Sturmabteilung, který zůstal v Německu, byl v Brně ponechán II. Sturmabteilung 7. SS-T. St. a začleněn do nově přichozícího pluku. Později se stal základem pro strážní prapor SS Prag.
- ¹¹⁾ Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava, sv. 1. (ed.) Vojtěch ŠUSTEK, Scriptorium 2012, s. 387–415.
- ¹²⁾ BArch Berlin, f. SSO, složka Peter Hermann, rozkaz posádkového velitele SS v Praze (3. 8. 1942).
- ¹³⁾ Tamtéž, Hlášení SS-Abschnittu X. (3. 5. 1942).
- ¹⁴⁾ Tamtéž, dopis Reichsschatzmeister (5. 12. 1942).
- ¹⁵⁾ Peterova rodina bydlela na adrese Wilhelm Neth-Weg č. 3. Tamtéž, hlášení Petera Personálnímu úřadu SS (17. 8. 1943).
- ¹⁶⁾ Tamtéž, jmenování SS-Ostufaf. Petera posádkovým velitelem SS v Kyjevě (18. 7. 1943).
- ¹⁷⁾ Tamtéž, návrh K. von Treuenfelda na povýšení H. Petera k 9. 11. 1943.
- ¹⁸⁾ Tamtéž, oznámení Personálního úřadu SS vrchnímu úseku SS Südwest (23. 6. 1943).
- ¹⁹⁾ Bojová skupina nesla jméno nejvyššího velitele SS a policie na Ukrajině SS-Obergruppenführera a generála policie Hanse Adolfa Prützmana. Více Ruth Bettina BIRN, Die Höheren SS- und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten, Droste 1986, s. 342.

- ²⁰⁾ Tamtéž, návrh personálnímu úřadu SS od velitelského úřadu SS (15. 1. 1944); personální nařízení (24. 2. 1944).
- ²¹⁾ Kremeneč leží necelých 40 km na jih od města Dubno v dnešní Ternopilské oblasti na Ukrajině.
- ²²⁾ Tamtéž, Hlášení SS-Ostuf. Petera Hlavnímu personálnímu úřadu SS (27. 3. 1944).
- ²³⁾ Tamtéž, udělení stuhy k Železnému kříži II. stupně (7. 4. 1944).
- ²⁴⁾ Tamtéž, hlášení Personální kartotéce SS (26. 9. 1944).
- ²⁵⁾ Tamtéž, přeložení SS-Ostuf. Petera do důstojnické rezervy (30. 3. 1944).
- ²⁶⁾ Peterova zpráva kmenovému vrchnímu úseku SS Südwest z 22. srpna 1944 je vůbec poslední zprávou z jeho osobní složky uložené v Personálním úřadě SS. Tamtéž.
- ²⁷⁾ Kneissl se většinou podepisoval s ostrým „ß“, v oficiálních dokumentech se však většinou objevuje varianta s dvěma „ss“.
- ²⁸⁾ BArch Berlin, f. SSO, složka Kneissl Michael, evidenční karta příslušníka SS a ručně psaný životopis; Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-192-4, výslechové protokoly M. Kneissla.
- ²⁹⁾ Tamtéž, osvědčení vydané Heeresabwicklungsamt Bayern (3. 5. 1920).
- ³⁰⁾ Tamtéž, dopis Kneissla veliteli 2. SS-Standarte SS-Gruf. Prützmannovi (2. 10. 1934).
- ³¹⁾ Tamtéž, RF-SS, SS-Gericht Nr. 10898/35: SS-Hstuf. Michael Kneissl (23. 5. 1935).
- ³²⁾ Po válce ovšem své vystoupení z katolické církve Kneissl zapřel. ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-192-4, Protokol sepsaný s Kneisslem Oblastní úřadovnou StB v Brně (5. 2. 1947).
- ³³⁾ BArch, f. SSO, složka Kneissl Michael, rozkaz k přeložení Kneissla k Abschnitt I. (14. 4. 1934); žádost o přeložení do Württemberska (18. 4. 1934).
- ³⁴⁾ ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-192-4, Protokol sepsaný s Kneisslem Oblastní úřadovnou StB v Brně (5. 2. 1947).
- ³⁵⁾ BArch, f. SSO, složka Kneissl Michael, dopis Kneissla veliteli 2. SS-Standarte Prützmannovi (2. 10. 1934); RF-SS, SS-Gericht Nr. 10898/35: SS-Hstuf. Michael Kneissl (23. 5. 1935).
- ³⁶⁾ Tamtéž, jmenování Kneissla do funkce velitele tábora SS Ranis (21. 2. 1936).
- ³⁷⁾ Tamtéž, povýšení Kneissla na SS-Sturmabführera (2. 6. 1936).
- ³⁸⁾ Tamtéž, vyjádření SS-Sammelstelle k činnosti Kneissla (7. 1. 1937).
- ³⁹⁾ Tamtéž, návrh na Kneisslovo propuštění (8. 1. 1937), přeložení k I/74. SS-Standarte (19. 6. 1937) a k II/74. SS-Standarte (1. 2. 1938).
- ⁴⁰⁾ Tamtéž, posudek na zdravotní stav (9. 12. 1938).
- ⁴¹⁾ Tamtéž, zápis o jednání zástupce SS s Kneisslem (22. 12. 1938).
- ⁴²⁾ Tamtéž, SS-OA Nord P I Az. 16 f: Dienstenthebung des Führers des II/74. SS-Standarte (13. 1. 1939); RF-SS, SS-Personalkanzlei: SS-Stubaf. Kneissl (16. 1. 1939).
- ⁴³⁾ Tamtéž, Der Chef des SS-HA, Versorgungs- u. Fürsorgeamt-SS II Az.: 25f/11.9.39 (13. 9. 1939).
- ⁴⁴⁾ Tamtéž, RF-SS, SS-Personalamt IA1 – Kok/O. (30. 4. 1940).
- ⁴⁵⁾ ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-192-4, výslechový protokol s M. Kneisslem (5. 2. 1947).
- ⁴⁶⁾ BArch, f. SSO, složka Kneissl Michael, SS-Abschnitt XXXIX, II/Az.16 b/25.7.40: Stellenbesetzung (25. 7. 1940).
- ⁴⁷⁾ Tamtéž, SS-Personalhauptamt, Personalamt der W-SS: Bestätigung (2. 8. 1940).
- ⁴⁸⁾ Jan VAJSKEBR, Hans Hempel, Příklad nepovedené kariéry, Tereziánské listy 37/2009, s. 113–133.
- ⁴⁹⁾ Jan VAJSKEBR, Represivní činnost strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“ v období prvního a druhého výjimečného stavu na Moravě, in: Morava v boji proti fašismu, Brno 2008, s. 100–119.
- ⁵⁰⁾ Kneissl při prvním výslechu snížil počet exekucí na 300, z toho 200 v období heydrichiády. Z popravených mělo být 20–25 žen a něco okolo 4–5 mladistvých pod 18 let. Později však tento odhad zvýšil na 250 až 300 osob v období prvního a 400 osob během druhého výjimečného stavu. ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-192-4, Vernehmungsniederschrift.
- ⁵¹⁾ Jan VAJSKEBR, Represivní činnost strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“ v období prvního a druhého výjimečného stavu na Moravě, in: Morava v boji proti fašismu, s. 100–119.
- ⁵²⁾ BArch, f. SSO, složka Kneissl Michael, BdW-SS Böhmen-Mähren: návrh na povýšení Kneissla do hodnosti SS-Sturmabführer (6. 7. 1942).
- ⁵³⁾ Tamtéž, povýšovací dekret (18. 9. 1942).
- ⁵⁴⁾ Tamtéž, SS-FHA, Amt V, IIa/Az.: 21c 16/PK: Personalverfügung (16. 7. 1943).
- ⁵⁵⁾ Tamtéž, Feldkommandostelle: povýšovací dekret (3. 11. 1943).
- ⁵⁶⁾ Tamtéž, povýšovací dekret (30. 1. 1944); VÚA Praha, f. SS-Wachbataillon Böhmen und Mähren, sign. 62/13, telegram k povýšení (29. 1. 1944).
- ⁵⁷⁾ Tamtéž, RF-SS, SS-Personalhauptamt I 2 a: Aktennotiz (14. 2. 1944).

- ⁵⁸⁾ Tamtéž, RF-SS, SS-Personalhauptamt II A1 a: Personalverfügung (12. 5. 1944).
- ⁵⁹⁾ VÚA Praha, f. SS-Wachbataillon Prag, k. 14, sign. 63/14, novoroční blahopřání Gerkeho Kneisslovi (5. 1. 1945).
- ⁶⁰⁾ VÚA Praha, f. Wehrmachtsbevollmächtigte, karton 2, Komandant des Verteidigungsbereiches Prag Abt.Ia Az.39 (1) Nr. 200/45 g.K.: Richtlinien für die Kampfführung gegen äußern Frond u. Bekämpfung innerer Unruhen (10. 4. 1945).
- ⁶¹⁾ Od února 1946 postupně prošel civilní tábory v Altenstadtu, Stefankirchenu, Göttingenu, Kornwestheimu a Ludwigsburgu.
- ⁶²⁾ ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-192-4, výslechový protokol s M. Kneisslem (5. 2. 1947).

COMMANDERS OF THE SS GUARD BATTALIONS IN THE PROTECTORATE OF BOHEMIA AND MORAVIA

*Jan Vajskebr, Terezín Memorial
Summary*

The SS Guard Battalions were rear units whose key mission involved routine guard duties, which were, at critical moments in the Protectorate's history, extended to cover diverse repressive operations. The staff of these units, just as their commissioned officers, definitely did not figure among the elite of the German armed forces. The units, operating exclusively in the rear, were supplemented primarily with older men no longer fit for frontline service. This situation kept deteriorating as the war continued.

The not very high standards of these units were duly reflected in the figures of both commanders of the SS Guard Battalions in the Protectorate, Hermann Peter and Michael Kneissl. Born in the early 1890s, both were around 50 years old during WW II. They had fought in the First World War but this service left its mark on their health; furthermore, they did not have any regular military training needed to perform their high posts. They owed their military careers to their political involvement in the NSDAP Party well before the Nazis came to power, and to their early admission in the ranks of the SS. Thanks to that they were perceived as "old guards" of the Nazi movement. Even though they partly tarnished their images by affairs in their private lives, their political loyalty, good contacts with the Nazi high brass and their specific organizational skills secured them adequate posts within the SS. Their service in the Protectorate can hardly be seen as episodic in their careers, because both spent major parts of their military careers in occupied Bohemia and attained relatively important posts and high ranks. However, their destinies took different paths in the second half of the war. While Peter was to be deployed on the eastern front and in the Balkans, Kneissl finished his active career in the Czech Lands. In the end, a hangman's noose was awaiting him after the war in the country where he himself had previously organized executions of others.

DIE KOMMANDEURE DER WACHBATAILLONE SS IM PROTEKTORAT BÖHMEN UND MÄHREN

*Jan Vajskebr, Gedenkstätte Theresienstadt
Resümee*

Die Wachbataillone SS waren Verbände im Hinterland, deren Hauptmission der routinierte Wachdienst war, der sich in kritischen Augenblicken um vielfältige repressive Aufgaben erweiterte. Das Personal dieser Einheiten stellte, ebenso wie ihre Offizierskader, entschieden nicht die Elite unter den deutschen bewaffneten Verbänden dar. Die ausschließlich im Hinterland tätigen Einheiten wurden vor allem mit überalterten, körperlich unzulänglich disponierten Männern komplettiert, für die im Feld keine Einsatzmöglichkeiten mehr bestanden. Dieser Zustand vertiefte sich im Verlauf des Krieges weiter.

Abbild des nicht besonders hohen Niveaus dieses Verbandstypus waren auch die beiden Kommandeure der Wachbataillone SS im Protektorat, Hermann Peter und Michael Kneissl. Sie wurden Anfang der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts geboren und waren somit zur Zeit des 2. Weltkrieges an die fünfzig Jahre alt. Sie hatten aktiv am 1. Weltkrieg teilgenommen, was sich an ihrem Gesundheitszustand bemerkbar machte, verfügten jedoch über keine ordentliche militärische Ausbildung, um höhere Funktionen zu erfüllen. Ihre Karriere verdankten sie ihrem politischen Engagement in der NSDAP noch vor der Machtergreifung der Nazis und ihrem frühen Beitritt zur SS, weswegen sie als „alte Kämpfer“ der nationalsozialistischen Bewegung angesehen wurden. Obwohl sie ihr Bild mit Affären im persönlichen Leben ramponierten, sicherten ihnen politische Zuverlässigkeit, gute Kontakte zu bedeutenden Nazifunktionären und gewisse organisatorische Fähigkeiten entsprechende Posten im Rahmen der SS. Ihre Tätigkeit im Protektorat kann nicht als episodisch angesehen werden, denn beide verbrachten einen wesentlichen Teil ihrer Karriere in der okkupierten Tschechoslowakei und erlangten relativ bedeutende Positionen und hohe Dienstgrade. In der zweiten Hälfte des Krieges trennten sich jedoch ihre Schicksale. Peter wurde an der Ostfront und auf dem Balkan eingesetzt, während Kneissl seine Laufbahn in Böhmen beendete. Dort, wo er die Ausführung von Hinrichtungen organisiert hatte, erwartete nach Kriegsende auch ihn der Strang.

VZPOURA A ÚTĚK VĚŽŇŮ Z NĚMECKÉHO VYHLAZOVACÍHO TÁBORA SOBIBOR.¹⁾ EXODUS 14. ŘÍJNA 1943. Z VÝPOVĚDÍ ÚČASTNÍKŮ

Marek Bem, Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, Polsko

Letos uplynulo již 71 let od zahájení Aktion Reinhard, jež byla jednou z operací nacistického Německa v rámci jeho realizace tzv. konečného řešení židovské otázky. Hlavní úlohu v ní sehrávaly vyhlazovací tábory. Po příjezdu do těchto zařízení byla většina vězňů ihned zlikvidována, jen někteří byli dočasně ušetřeni, aby se podíleli na jejich chodu, zahlazovali stopy zločinů, třídili věci obětí apod. Zavražděny v nich byly téměř dva miliony Židů. Jedním z míst, kde se tyto hrůzy odehrávaly, byl i SS-Sonderlager Sobibor.

Příslušníci SS se snažili pravdu o poslání tohoto tábora bezezbytku tajit, i když ne zcela úspěšně. Ačkoliv svět věděl, co se zde odehrává, nepodnikl nic, čím by vyhlazování Židů zastavil. I bez zásahu zvnějšku se však nakonec přihodilo něco, co nikdo nepředpokládal, sobiborští vězni v sobě našli sílu a postavili se svým katům se zbraní v ruce. Připravili ozbrojené povstání, 14. října 1943 zlikvidovali část táborové ostrahy a některým z nich se podařilo z tábora uprchnout. Brzy nato byl tábor zrušen. Někteří uprchlíci, kterým se podařilo přežít, se záhy snažili o Sobiboru informovat svět. Ačkoliv byli na svobodě a hledali si nové místo v ži-

Železniční stanice. Památník Terezín

votě, nepodařilo se jim nikdy na tuto hrůznou zkušenost zapomenout. Podařilo se jim tedy zcela ze Sobiboru utéct?

Zkušenosti Sobiboru nám ještě dnes mohou pomoci k odhalení dosud nepovšimnutých aspektů současné civilizace. Druhá světová válka odhalila charakter společnosti, který jinak zůstává skrytý. Budování a ničení jsou neoddělitelnými rysy toho, co nazýváme civilizací. Sobibor odhalil druhou tvář téže moderní společnosti, jejíž první, známější a pozitivní tvář tolik obdivujeme.

K vězňům, kteří byli na železniční rampě vybráni na práci v táboře a vyhnuli se okamžité smrti v plynových komorách, se dozorcí chovali s nejvyšším opovržením. Jejich úkolem bylo třídit osobní věci zavražděných, vykonávat různé stavební a řemeslné práce, provádět úklid atp. Velká část z nich byla nakonec po určité době rovněž zavražděna. Nezbytný počet vězňů pracujících v táboře byl podle aktuálních potřeb doplňován osobami z přijíždějících transportů. Stálá pracovní skupina čítala v Sobiboru asi 600 až 650 Židů.

V polovině roku 1943 začali vězni tušit, že v táboře mohou nastat radikální změny. Nevylučovali možnost, že příslušníci SS tábor zlikvidují nebo zcela změni způsob jeho provozu. Věděli, že taková změna by znamenala jejich smrt. Začátkem léta začala získávat reálné obrysy představa o možnostech organizované vzpoury a útěku. Skupina kolem Leona Feldhendlera, bývalého předsedy *Judenratu* ghetta *Žółkiewka*, se na ni plně soustředila. I když se v této době odpor jevil jako nemožný, rozhodla se, že jejich osudem má být útek nebo padnutí v boji a nikoliv smrt v plynové komoře. Odpor se jevil jako jediná šance k přežití.²⁾

Koncem června 1943 přijel do Sobiboru transport pod velením příslušníka SS Paula Grotha, před jehož vystoupením stráž zadržely všechny sobiborské vězně v barácích. To bylo neobvyklé. Vězni správně tušili, že se jedná o zvláštní transport. Bylo v něm posledních 300 vězňů z vyhlazovacího tábora Belžec. Vše se pravděpodobně událo 26. června 1943.

Likvidace tábora Belžec byla zahájena již koncem prosince 1942. Příslušníci SS nařídili tamním vězňům vyhloubit jámy a spálit v nich tisíce ostatků obětí, aby tak zahladili veškeré stopy zločinů. Udržovali je v přesvědčení, že po ukončení těchto prací budou převedeni do jiného pracovního tábora. Po dokončení kremačních prací z tábora odjel jeho poslední velitel Gottlieb Hering. Tehdy Christian Wirth, inspektor všech vyhlazovacích táborů v rámci *Aktion Reinhard*, pověřil SS-Unterscharführera Fritze Tauschera definitivní likvidací tábora Belžec, tj. srovnáním jeho terénu a výsadbou keřů. Tauscher svůj úkol splnil koncem března nebo začátkem dubna 1943. Disponoval několika členy německého personálu, např. Duboisem a Juhrem, ukrajinskými strážnými a asi 300 až 350 židovskými vězni. Ještě před odchodem z tábora ujistil Gottlieb Hering vězně, že po likvidaci budou převedeni do některého z táborů Lublin, *Trawniki* nebo *Budzyń* a budou si moci vybrat. Avšak asi dva týdny před ukončením likvidace do tábora náhle přijel Christian Wirth. Ve stejné době sem dorazil vlak s osmi nebo devíti prázdnými vagony. Wirth prohlásil, že Židé budou přemístěni do tábora, který sám vybral, a nařídil jim nastoupit do vlaku,³⁾ který je odvezl do Sobibo-

ru. Když vlak zastavil na táborové rampě, ihned pochopili, proč je sem přivezli. Už v Belžeci slyšeli o tom, co se odehrává v Sobiboru. Nakonec je příslušníci SS postříleli hned po vystoupení z vlaku. Následně vězni z tzv. železniční skupiny převezli těla zavražděných ve vagonech po úzkorozchodné trati do tábora č. III, kde byla spálena. Oblečení obětí prošlo tzv. třídírny nebo bylo spáleno v jámě mezi tábory č. II a III, kde se ničily osobní věci obětí nevhodné ke skladování. Vězni, kteří osobní věci zavražděných prohledávali, našli útržky papíru, na nichž vězni z Belžecu popisovali situaci, v níž se ocitli.⁴⁾ Tyto vzkazy vzbudily v táboře neklid. Ten ještě znásobily kolující zvěsti, že rovněž tábor v Sobiboru bude pravděpodobně zrušen.⁵⁾ Navíc někdo zaslechl, že se Johann Klier, jeden ze „slušnějších“ táborových esesmanů, zmínil o tom, že tábor bude uzavřen. V rozhovorech vězně přesvědčoval, že by se měli začít zaobírat myšlenkou útěku z tábora. Klier již dříve naznačoval vězňům, že je na jejich straně a nesouhlasí s tím, co musí v táboře dělat. Jeho varování nebylo bezdůvodné. Vězni samozřejmě neměli tušení o Himmlerově nařízení zasláném do Sobiboru 5. července 1943. Ačkoliv bylo nejdříve zvažováno, že Sobibor bude přeměněn na koncentrační tábor, Himmler se nakonec rozhodl nerušit jeho dosavadní určení, ale naopak rozšířit jeho infrastrukturu a vytvořit sektor pro shromažďování a zpracování munice ukořistěné na východní frontě. Práce spojené s rozšiřováním tábora nakrátko snížily napětí mezi vězni. V severní části byla zahájena výstavba krytů a baráků a tábor se rozšířil o další hektary. Tato nová plocha, oddělená a oplocená ostnatým drátem, se nazývala severní tábor (*Nordlager*) nebo také tábor č. IV. Vězni nevěděli, zda budou v táboře č. IV zaměstnáni. Obávali se, že se příslušníci SS rozhodnou přivést pracovní síly odjinud. Ještě než byla stavba nových budov v táboře č. IV dokončena, dorazila první dodávka munice. Esesmani zorganizovali nové pracovní komando čítající padesát žen a šedesát mužů, které mělo za úkol municí třídit. Reorganizace činnosti tábora byla nepochybně spojena s omezením počtu vězňů nezbytných pro zajištění jeho provozu.

Ačkoliv byli sobiborští vězni prakticky odříznuti od světa, z různých zdrojů se k nim dostávaly střípky informací o tom, co se děje v okolním světě. Například v dubnu 1943 do Sobiboru dorazily zprávy o povstání ve Varšavském ghettu. Informace získávali od nově přichozích vězňů, odposloucháváním Němců, kontakty s ukrajinskými strážnými a tajným poslechem rozhlasu.⁶⁾ Klesající počet příjíždějících transportů v září 1943 zvyšoval mezi vězni neklid. Nejpodstatnější pro ně byla otázka, jak dlouho ještě bude tábor v provozu. Příslušníci SS začali dokonce tajuplně hovořit o vzniku „Židovského království“ v lese.⁷⁾ Vše nasvědčovalo tomu, že brzy dojde k jeho zrušení. Osud vězňů závisel na tom, zda budou SS potřebovat Židy pro třídění munice v táboře č. IV.

S předtuchou, že tábor bude likvidován, zvažovali vězni různé možnosti útěku. Individuální pokusy ovšem nebyly úspěšné a následovaly po nich tvrdé tresty. Tím byla podryvána sebedůvěra organizátorů. Výše zmiňovaná odbojová skupina vedená Feldhenderem ale stále hledala nové možnosti a především osoby schopné připravit plán vzpoury a současně jí velet. Ani Feldhender, ani žádný

Památník na místě plynové komory. Památník Terežín

jiný z vězňů totiž neměl potřebné strategické dovednosti a představu co podniknout, aby měla akce vyhlídky na úspěch. Problémy, jimž čelili, se jevily jako nepřekonatelné.

Vězni tvořili nahodilou směsicí různých lidských typů a byli mezi nimi i tací, kterým nebylo záhodno důvěřovat. Esesmani vybírali vězně na práci buď s ohledem na jejich dovednosti, nebo kvůli dobrému zdravotnímu stavu a fyzické kondici. Židé každou hodinu v táboře museli bojovat o přežití s použitím všech dostupných prostředků. Leckdy i na úkor ostatních. Bylo spíše výjimkou než pravidlem, že se vězni znali. Často jejich jediným pojátkem byl fakt, že byli Židé. Příliš málo na to, aby mohli tvořit stmelenu a sehranou skupinu, která by zvládla tak složitý úkol, jakým měl být dobře a efektivně provedený hromadný útek. Feldhendler musel být při zasvěcování osob do plánu útěku velice opatrný, a proto do jeho příprav zapojil jen několik lidí.

Dne 23. září 1943 přišel do Sobiboru transport z ghetta v Minsku, ve kterém bylo mnoho sovětských válečných zajatců. Všichni byli Židé. Jeden z příchozích, Alexandr „Saša“ Aronovič Pečerskij, na sebe upozornil svým zevnějškem i charakterem: byl dobře stavěný, zdravý, odvážný a rozhodný. Upoutal pozornost Feldhendlera, který požádal ruského vězně Lejtmana o dohodnutí schůzky s Pečerským v ženském baráku. První setkání se ale neuskutečnilo, protože se v okolí pohyboval jakýsi kápo a Feldhendler nechtěl být viděn při rozhovoru s Pečerským. Schůzka nakonec proběhla až 29. září. Feldhendler vyprávěl Pečer-

Mohyla s popelem zavražděných Židů. Památník Terezín

skému o záměrech zorganizovat útěk z tábora a požádal jej o pomoc při přípravě a jeho průběhu. Sdílel mu také své obavy týkající se možných nesnází, které by mohly akci ohrozit. Problém byl spatřován v tom, že akce nemůže nezahrnout celý tábor.⁸⁾ V úvodní fázi přípravy vzpoury museli členové odbojové skupiny přesvědčovat a někdy dokonce zastrašovat vězně, kteří plánovali individuální útky, aby je nerealizovali, protože bez ohledu na jejich úspěch či neúspěch by ostatní čekal kolektivní trest.

Kontakt Feldhendlera s Pečerským zajišťoval jako spojka Lejtman. S rostoucí vzájemnou důvěrou byli s přípravou povstání seznámeni další vybraní vězni, kteří vytvořili buňku přísně dodržující zásady konspirace. Lze se domnívat, že přípravný „štáb“ čítal asi deset členů, patnáct dalších osob obdrželo zvláštní úkoly. O plánu mohlo vědět nanejvýše třicet z celkového počtu 600 táborových vězňů. Organizátoři pamatovali na případy prozrazení, a proto se rozhodli nezasvětit do plánu povstání ukrajinské strážné a omezili rovněž počet s ním obeznámených vězňů na minimum. Ostatní vězni však tušili, že se „něco chystá“. Ti, kteří byli obeznámeni s přípravami povstání, neboť jim byly svěřeny zvláštní úkoly, o tom nesměli hovořit s nikým, ani se sourozenci, manželkami a přáteli.

S plánem útěku bylo seznámeno jen několik žen, které byly pro úspěch povstání nezbytné. Členové konspirační skupiny ženám obecně nedůvěřovali. Ty, které byly do plánu útěku zapojeny, pracovaly mimo jiné v tehdy ještě nedostavěném táboře č. IV, kde byly tříděny a čištěny uložené zbraně a munice. O povstání se

dozvěděly na poslední chvíli, když dostaly za úkol propašovat do tábora č. I ruční granáty a další zbraně. Původně s úkolem souhlasily, avšak v posledním okamžiku to odmítly, protože se obávaly, že při příchodu do tábora č. I budou prohledávány strážnými.⁹⁾

První organizační schůzka odbojové skupiny se uskutečnila 12. října v truhlářské dílně. Přítomno bylo více než deset osob: Pečerskij, Lejtman, Feldhendler a dále káповé komanda krejčích a ševců, truhláři a další řemeslníci. U vstupu do tábora č. I stálo v té době několik důvěryhodných lidí, kteří v případě potíží měli vyhlásit poplach. Členové odbojové skupiny při projednání plánu vzpoury a útěku analyzovali informace získané o táboře. Věděli, že čas k provedení povstání se jim krátí. Byl začátek října, brzy mohla přijít zima, nízké teploty a sníh. To by mohlo po útěku zkomplikovat vězňům přežití venku a nacisté by je mohli lehce hledat podle stop. Měli rovněž jiné přímé signály, že jejich čas v táboře brzy vyprší. Počet příjíždějících transportů klesal a velení SS zahájilo demontáž části tábora č. III. Ukrajinský strážný, kterého Pečerskij znal ze služby v Rudé armádě, mu sdělil, že v Treblince vypuklo povstání a že i likvidace Sobiboru je nezvratná.

Jelikož vězni nebyli již tak pracovně vytíženi, mohli se častěji scházet. Odbojová skupina toho využívala k výměně informací a přípravě plánu povstání. Asi ve stejné době se s ní snažili spojit káповé Pozycki a Cepik. Dali najevo, že vědí o záměrech skupiny a že se chtějí zapojit do její činnosti. Vězni původně Pozyckému nedůvěřovali. Avšak rozhovory s káпом je přesvědčily o tom, že ostatní vězni vědí o jejich snažení. Čím více lidí však o jejich záměru vědělo, tím větší byla pravděpodobnost, že je někdo udá. Bylo tedy rozhodnuto, že začlenění obou kápů do příprav je nezbytné nejen proto, že už „něco věděli“, ale zejména proto, že se mohli pohybovat po táboře a hovořit s kýmkoliv a kdekoliv, aniž by to bylo podezřelé.

Původně bylo naplánováno, že povstání vypukne 13. října v 16 hodin. Organizátoři se totiž dozvěděli, že v tento den nebude v táboře několik příslušníků SS. Nejnebezpečnější z nich, Gustaw Wagner a velitel tábora Franz Reichleitner, měli odjet na několikadenní dovolenou, na které již byli také Hubert Gomerski, Bolender a Klier. Wagnerova nepřítomnost byla pro vězně obzvlášť důležitá. Byli přesvědčeni o tom, že pokud by se v čase povstání nacházel v táboře, jistě by vyčítal, že se k něčemu schyluje. Když do Sobiboru přijel transport, v němž se nacházel Pečerskij, Wagner doporučoval Frenzelovi, aby ho nechal celý zlikvidovat. Ten však odvětil, že potřebuje nové vězně v táboře č. IV. Proto tedy Wagnerova nepřítomnost výrazně zvyšovala pravděpodobnost úspěchu. Jelikož Wagner plánoval návrat z dovolené na 15. října, bylo rozhodnuto zahájit povstání 13. nebo nejpozději 14. října.

Pečerskij a Lejtman zvažovali různé možnosti provedení akce, až nakonec vybrali odvážný a složitý plán. Pečerskij chtěl využít německé chamtivosti a přesnosti. Nenasytost táborového personálu se projevovala tím, že si pro sebe vždy vybírali nejlepší oblečení a obuv obětí. Často si je nechávali od vězňů upravovat, a když odjížděli na dovolenou, odváželi zavazadla plná věcí z táborových třídíren.

Plán proto spočíval ve vylákání většiny či dokonce všech příslušníků SS postupně do různých baráků a dílen nebo do jejich vlastních kanceláří a v jejich bleskovém a „tichém“ zabití pomocí nože nebo sekery. Na splnění tohoto úkolu měli vězni nanejvýš hodinu. „Mizení“ jednotlivých příslušníků SS mělo zůstat nepovšimnuto. Akce měla proběhnout v hlubokém utajení nejen před příslušníky SS a Ukrajinci, ale také před ostatními vězni, kteří by mohli vyvolat paniku. Po zlikvidování co největšího počtu příslušníků personálu SS si měli ruští Židé obléknout jejich náhradní uniformy, které měly být odneseny ze skladu prádelny. Vězni převlečení za esesmany pak měli ostatní vyvést hlavní bránou ven z tábora v souladu s postupy platnými v táboře. Ukrajinci na hlídkách si neměli všimnout, že se děje něco neobvyklého.

Nešlo odhadnout, na čí stranu se postaví ukrajinští strážníci. Němci si jejich loajalitou nikdy nebyli jistí. Přidělovali jim omezený počet nábojů do pušek, a to jen na dobu služby. Organizátoři útěku však počítali s jejich odporem. Za složitý problém považovali rovněž vězně z tábora č. III, protože pokus tyto Židy osvobodit by byl příliš riskantní. Tábor č. III byl zcela izolován od ostatních částí tábora, a proto bylo rozhodnuto nezahrnovat jej do plánu povstání a útěku.

Plán předpokládal tři fáze. První etapa spočívala v přípravě jednotlivých skupin vězňů vybavených noži, sekerami, případně střelnými zbraněmi odcizenými táborovému personálu a v příslušném rozmístění členů odbojové skupiny. Několik mladých vězňů mělo plnit úlohu spojek. V táboře nebyla nouze o kladiva, sekery a další truhlářské nářadí používané při práci. Nože vězni sháněli v třídírňách. Důležitým úkolem bylo získání střelných zbraní. Pečerskij předpokládal, že sovětští vězni získají zbraně příslušníků SS, které zlikvidují. Počítal také s možností obsazení skladu zbraní, který se nacházel v blízkosti tábora vedle domu velitele.

Druhá etapa měla zahrnovat vylákání členů táborového personálu SS na určená místa a jejich zabití. Šubajev, Lerner i Vajspapir dostali za úkol zlikvidovat dva příslušníky SS a jednoho Ukrajince v krejčovské dílně tábora č. I. Nejdříve měli zabít zástupce velitele Johanna Niemanna, dále nadřízeného strážných Siegfrida Graetschuse a nakonec jejich velitele Klatta. Mezitím měl Rozenfeld vylákat do truhlářské dílny Frenzla a tam ho zlikvidovat. Ve skladu obuvi měli rukou Cibulského a kápa Griši zemřít Josef Vallaster, Fritz Conrad a Josef Wolf. Pro změnu Chaim Engel a bratr kápa Požyckého měli ve správní budově zlikvidovat Rudolfa Beckmanna a Thomase Steffla. Promyšleny byly také všechny podrobnosti. Ze skladů měly být s předstihem odcizeny hodinky, podle nichž se měli hlavní aktéři vzpoury řídit, aby jejich kroky byly synchronizovány.

Ve třetí etapě měli být ostatní vězni organizátory vyzváni k otevřené vzpouře a útěku. To se mělo stát až po shromáždění všech vězňů na nástup. Celou dobu měl tábor vypadat jako obvykle, vše mělo běžet v souladu s normálním rutinním denním rozvrhem. Dokonce ani chování kápů zapojených do spiknutí se nesmělo změnit. Leon Feldhendler jim doporučil používat dŕtky jako obvykle, dokud nebudou všichni vězni v 17 hodin zpět na ubikacích v táboře č. I. Krátce před

17. hodinou měl německý Žid Walter Schwarz, který byl elektrikářem, poškodit generátor vyrábějící pro tábor elektrickou energii. V případě, že by do tohoto okamžiku vše proběhlo hladce, měl Požycki zapískat nástup. Židé by se seřadili do kolony jako obvykle, ale místo čekání na dozor SS by pokojným pochodem vyrazili k hlavní táborové bráně. Ukrajínští strážní to měli vnímat jako aktivitu vykonávanou podle rozkazu. Následně pak měli vězni na bránu zaútočit a přemoci strážné. Aby se při útěku vyhnuli minovému poli za táborovým plotem, bylo rozhodnuto, že hlavní únikovou cestou bude přerušené oplocení poblíž objektů určených pro personál tábora, kde se nástrahy neměly nacházet. Na jiných místech měly být na miny házeny kameny a prkna, aby předem explodovaly. V truhlářské dílně byly připraveny žebříky na zdolání plotu. Během přesunu k bráně se měla vybraná skupina vězňů odpojit od hlavní kolony a zaútočit na sklad zbraní. Bylo plánováno, že během akce bude apelováno na ukrajinské strážné, aby nestříleli a utekli spolu s nimi. Pečerskij celou dobu ostatní upozorňoval na nutnost udržet vše v absolutní tajnosti. Rozhodl, že pokud bude některý spoluvězeň překážet v uskutečnění plánu, bude zlikvidován.

Dne 14. října 1943, v den vypuknutí povstání, Pečerskij od rána pracoval u okna truhlárny v jednom z baráků, z něhož viděl celou plochu táborového sektoru č. I. Podle plánu stál u dveří truhlárny jeden z ozbrojených vězňů. Měl za úkol vpouštět dovnitř všechny příchozí, ovšem ven jen ty, co znali heslo. Tento postup měl zabránit tomu, aby nikdo nemohl na poslední chvíli prozradit zahájenou vzpouru. V truhlárně se nacházeli rovněž lidé, kteří o přípravě povstání netušili. Kromě Pečerského zde pracovalo ještě sedm dalších vězňů. S výjimkou Semjona Rozenfelda nikdo z nich o přípravě vzpoury a hromadného útěku nevěděl. Ráno Pečerskij Rozenfeldovi sdělil, že do dílny po obědě dorazí Frenzel. Zsvětíl ho do podrobností plánu povstání a zeptal se, zda na sebe vezme úkol tohoto Němce zlikvidovat. Rozenfeld si uvědomoval, že nikdy nebyl, jak vzpomíná, hrdinou, bylo mu dvacet let a nikdy nikoho nezabil, ale návrh Pečerského bez váhání přijal. Pečerskij nařídil Rozenfeldovi vybrat si sekeru a dobře ji nabrousit. Frenzel měl do truhlárny přijít v 16 hodin, aby si prohlédl skříň, kterou zde pro něj vězni vyráběli. Rozenfeld vytrhal v rohu baráku podlahová prkna a připravil si tak místo na ukrytí Frenzelova těla.

V jiném baráku pracoval s dvacetičlennou skupinou Lejtman. Byli v ní Alexej Vajcen, Jefim Litvinovskij, Naum Plotnickij, Boris Tabarinskij, Arkadij Vajspapir, Boris Cibulskij, Alexandr Šubajev, Mazurkevič a další vězni pověřeni likvidací ostatních Němců. Od prvních chvil uděloval Pečerskij vězňům vybraným k organizaci povstání konkrétní úkoly. Vytvořeno bylo šest skupin s tím, že každá měla jinou úlohu. Rozenfeld měl velet skupině, do které patřil také Saša Kupčín a tři další vězni. Jejich úkolem bylo přepadnout sklad zbraní. V deset hodin ráno byl Rozenfeld zavolán do baráku, v němž pracoval Lejtman a další spiklenci. Tam se dozvěděl, že vše jde podle plánu. SS-Hauptsturmführer Johann Niemann byl na čtvrtou hodinu „pozván“ do krejčovské dílny, aby si vyzkoušel oblek, který pro něj šili. Ve stejnou dobu se měl do obuvnické dílny dostavit SS-Oberschar-

führer Siegfried Graetschus a o patnáct minut později strážný Klatt. Kolem čtvrté též čekal Rozenfeld Frenzela, aby si prohlédl skříň. Pečerskij mu připomenul, že má zajistit dláto a sekeru, a k ruce mu přidělil Mazurkeviče. Po Šubajevovi se v baráku Pečerského objevil Cibulskij. Dozvěděl se, že se má se dvěma vězni, které mu ukáže Lejtman, přesunout do tábora č. II. Předtím si však musí vyzvednout sekery, které měl do tábora č. II dodat kápo Pozycki. Právě Cibulskij byl pověřen zahájením likvidace německého táborového personálu.

Vajspapir se měl spolu s Yehudou Lernerem, rovněž po předchozím získání seker, dostat do obuvnické dílny a připravit se na likvidaci dalších třech členů táborového personálu. Naum Plotnickij a Alexej Vajcen dostali rozkaz postavit se do čela pochodující kolony vězňů shromážděných při nástupu a velet skupině vyčleněné během útoku na sklad zbraní. Jefim Litvinovskij a Boris Tabarinskij měli vytvořit a řídit skupinu, která pomocí nůžek rozstříhá oplocení za domem velitele tábora. Průrva měla být dalším místem k útěku z tábora a zejména alternativou v případě neúspěchu u hlavní brány. Ve dvě hodiny odpoledne přišel do tábora č. I nečekaně SS-Scharführer Arthur Walther s automatickou puškou. Vzal kápa Pozyckého a další tři vězně a odvedl je neznámo kam. Organizátoři se zalekli možné zrady, neboť důstojníci do této části tábora s automatickými puškami nikdy nechodili. Až ve tři hodiny se Pečerskij dozvěděl, že tito čtyři vězni byli odesláni skládat dříví v severním táboře a jelikož je nehlídala eskorta, důstojník si s sebou vzal automatickou pušku. Pečerskij okamžitě nařídil kápovi Czepikovi vzít tři lidi z Lejtmanovy skupiny v čele s Cibulským a odvést je do tábora č. II, aby nahradili Pozyckého.

SS-Hauptsturmführer Johann Niemann pověřený velením celého tábora přišel do krejčovské dílny o dvacet minut dříve, než bylo plánováno. Eda Lichtman se ve svých vzpomínkách zmiňuje o důležité úloze, kterou v této fázi povstání plnil jistý Lejbl Dreszer. Právě on obdržel od Pečerského pokyn jít za německými důstojníky a dojednat s nimi zkoušky objednaných obleků a obuvi na konkrétní čas. Nejdříve šel za Niemannem a připomenul mu, že na něj čekají v krejčovské dílně. Niemann osedlal svého bílého koně a jel na schůzku. Lejbl běžel za ním. Niemann sesedl z koně a přivázal ho za opratě u dveří. Lejbl jej však odvázal a odvedl do stáje, aby jej nespatriili další příslušníci SS, kteří do dílny přijdou po něm. Kdyby kůň zůstal stát u dílny, vypadalo by to velmi podezřele. Kromě krejčích (v této skupině pracovali mimo jiné čtyři bratři z Varšavy, Misza Rachman a čepečkář Awreml Pelc z Turobina) byli v dílně ještě také Šubajev a Senja Mazurkevič. U dveří ležela sekera přikrytá nátělníkem. Niemann si vysvlékl uniformu a opasek s pistolí v pouzdře položil na stůl. Krejčí Józef (dle Julesa Schelvise to byl Moseze Hochman) k němu přistoupil a začal mu zkoušet oblek. Mazurkevič se přiblížil ke stolu, aby zadržel Niemannu, kdyby se vrhl po pistolí. Šubajev, stejně vysoký jako Niemann, ho měl zlikvidovat sekerou. Poněvadž Niemann stál obličejem k Šubajevovi, Józef ho otočil ke dveřím pod záminkou, že takto se mu lépe zkouší. Šubajev popadl sekeru a uhodil Niemannu hřbetem sekery do hlavy. Ten vykřikl a zavravoral.¹⁰ Druhý úder ho usmrtil. Tělo pak vězni schovali pod postel v dílně.

ně a zaházeli oblečením. Zkrvavenou podlahu posypali předem připraveným pískem. Za patnáct minut měl přijít další. Šubajev vzal Niemannovu pistoli a odnesl ji Pečerskému. Deset minut po čtvrté hodině do krejčovské dílny vstoupil Siegfried Graetschus. Byl zabit Lernerem.

Doba mezi vypuknutím povstání a jeho koncem byla velmi krátká. Ve vzpomínkách účastníků se leckdy přirozeně objevují rozdíly. Výpovědi Pečerského, Vajspapira a Lenera se také liší. Přesto však můžeme konstatovat, že v době od 15.30 do 16.30 hodin byli ve dvou dílnách – obuvnické a krejčovské – usmrceni dva příslušníci SS, a to Niemann i Graetschus a pravděpodobně i strážný Klatt. V 16.20 hodin se Cibulskij spojil s Pečerským a sdělil mu, že byli zabití již čtyři Němci a že se podařilo získat dvě pistole, oznámil mu také, že telefonické kabely byly přerušeny a že určení vězni hlídají, aby nikdo nevycházel z baráků.

Podle plánu pak odvedl kápo Czepik skupinu Cibulského do tábora č. II. Feldhendler je zavedl do baráku, kde se třídily věci obětí. Vzali odtud předem připravený nový kožený kabát. Feldhendler řekl příslušníku SS Josefu Wolfovi, že ho má pro něj a že si ho může vzít. Když si kabát zkoušel, byl zabit. Skupina Cibulského dokázala obdobným způsobem zlikvidovat ještě dva další příslušníky SS. Mrtvolu zahrabali v hromadách vytríděných oděvů.¹¹⁾ Esesman Klatt z tábora č. II se údajně nacházel v kanceláři správní budovy tábora. V místnosti stála ohnivzdorná skříň se zlatem uloupeným obětím. Proto Leon Feldhendler s Borisem Cibulským a dvěma dalšími vězni vyndali hrst zlatých mincí z bedýnek ve třídících stolech a Cibulskij je odnesl do zmiňované kanceláře. Když mu je předával s vysvětlením, že se jedná o zlato nalezené v oblečení a zavazadlech zavražděných, byl podezřele opatrný. Ovšem Cibulskij k němu přiskočil a uskrtil jej. Ačkoliv takto na událost vzpomíná Pečerskij, je pravděpodobné, že Klatt byl naopak zabit v táboře č. I, jak již bylo naznačeno výše, a Cibulskij v tomto případě zabil někoho jiného. Stanisław Szmajzner uvádí následující jména členů táborového personálu SS zabitých v táboře č. II: Vallaster, Novak, Beckmann.¹²⁾ Chaim Powroźnik potvrzuje, že v táboře č. II byl zabit také Wolf.¹³⁾ Když se Cibulskij vrátil do tábora č. I, aby Pečerskému sdělil, co se událo v táboře č. II, objevil se nečekaně na nástupní ploše tábora č. I SS-Unterscharführer Gaulstich. Lejtman k němu došel a požádal o pomoc s tím, že truhláři mají potíže při výrobě pryčů. Gaulstich se vydal do baráku, za ním šel kápo Schmidt. Kápo Pozycki jej však zastavil a upozornil, že pokud chce zůstat naživu, musí odejít a nepřekážet. Schmidt se na něj vyděšeně podíval. Oba odešli do obytného baráku, kde pokračovali v rozhovoru. Mezitím Lejtman Gaulsticha zabil. Ve vzpomínkách Pečerského měl v této epizodě Lejtman zabit SS-Unterscharführera Waltera. Pečerskij také uvádí, že v garáži byl zlikvidován esesman Ryba.¹⁴⁾ Ve stejné době Chaim Engel, který pracoval v garáži, zabil SS-Unterscharführera Beckmanna a vzal si jeho pušku.¹⁵⁾ Semjon Rozenfeld stále čekal na Frenzla. Měl vše připraveno k jeho usmrcení, například odstraněná prkna z podlahy, pod kterou chtěl ukrýt mrtvolu.

Zbývalo jen deset minut do signálu, kterým měl Pozycki zahájit shromažďování všech vězňů na nástup. Zabito bylo již deset příslušníků SS a další čekání na

Frenzela bylo stále nebezpečnější. Vězni se obávali reakce ukrajinských strážných. Zazněla píšťalka vyzývající k nástupu. Všichni vyběhli z baráků. K nastoupivším vězňům se přidávali i ti, kteří se vraceli z tábora č. II. Pečerskij vykřikl: „Soudruzi! K bráně!“ Boris Šubajev zvolal: „Hurá!“. Většinou vězňů teprve teď začalo docházet, co se děje. Všichni se rozprchlí různými směry. Největší část vězňů běžela k hlavní táborové bráně, jiní do skladu zbraní. Najednou se objevil Frenzel. Věděl, že musí bránit sklad zbraní. Dávkami ze strojní pušky začal pálit po prchajících vězňích. Přesto se malé skupině vězňů podařilo vniknout do zbrojnice, která nebyla v této době již nijak chráněna.

Vězni těžce zranili příslušníka SS Duboise a ukořistili nějaké zbraně.¹⁶⁾ Ukrajinci začali po vězňích střílet ze strážních věží. Stříleli rovněž strážní, kteří procházeli mezi ploty z ostnatého drátu. Alexej Vajcen vyprávěl, že byli předem určení odstřelovači, kteří měli střílet na ostrahu stojící na věžích.

Strážní byli zmateni a nechápali, co se děje. Mohli se domnívat, že jde o útok partyzánů. Dav vězňů doběhl k hlavní bráně. Zbývající němečtí důstojníci se pokusili uprchlíky zastavit střelbou z pušek, ale nepodařilo se jim vyvolat paniku. Vybraná skupina začala přestřihávat plot vedle důstojnického domu. Podle plánu se měly do minového pole házet prkna a kameny, ve zmatku to však nikdo neprovedl. Mnozí proto zahynuli a svou obětí otevřeli ostatním vězňům cestu ke svobodě.

Židé, kteří se nacházeli v sobiborském vyhlazovacím táboře, úspěšně připravili a provedli povstání a útek. Odbojová skupina si vytyčila za cíl pomoci všem vězňům a dalším osobám v táboře k útěku a přežití s využitím všech dostupných prostředků. Ohrožení života a celá řada příznivých okolností (odhodlání, víra v úspěch, zdařilé utajení, dobrá organizace a situace v táboře) ovlivnily realizaci záměrů odbojové skupiny. Organizátoři povstání si uvědomovali, že ani během věznění ve vyhlazovacím zařízení nejsou zcela bez naděje na přežití, pokud dobře zorganizují svůj odpor. Hrozba smrti vedla mnohé ke hledání možnosti vzpoury a zvýšení šance na přežití.

Tomasz Blatt ve svých vzpomínkách uvádí, že vězni nesnili o osvobození a svobodě. Cílem bylo zničení tábora a smrt nikoliv v plynu, nýbrž v boji. Členové hnutí odporu měli v táboře „dobrá“ místa: byli to tesaři, třídiči, kápoové, pracovníci kuchyně. Díky těmto funkcím mohli více pozornosti a energie věnovat přípravě a organizaci vzpoury. Uplatňování kolektivní odpovědnosti a trestů v Sobiboru efektivně způsobilo nízký počet individuálních útěků. Vězni na sebe navzájem dohlíželi a mnozí z nich hovořili o vědomé prevenci pokusů o útek. Je možné, že tento stav napomáhal snahám odbojové skupiny. Strážní byli přesvědčeni o efektivnosti kolektivních trestů a vězňům pak věnovali menší pozornost, neboť předpokládali, že se budou navzájem kontrolovat. Důležitým faktorem, který rozhodující měrou umocnil šanci vězňů na úspěšnou vzpouru, byla přítomnost silného vůdce, který usměrňoval energii a elán vězňů. Těmi byli Feldhendler a Pečerskij, kteří dokázali udržovat existenci přípravné skupiny i v těžkých podmínkách vyhlazovacího tábora. Pocit ohrožení byl po celou dobu hna-

cím motorem jejich snažení, protože byli přesvědčeni, že Němci mají v úmyslu tábor zrušit. „Umřít se ctí“ bylo pro mnohé vězně důležitou determinantou. Členové hnutí odporu věřili, že příprava zdařilé vzpoury je možná a uspokojovala je případná perspektiva smrti během povstání. Je nutné dodat, že plán povstání byl připraven s velkou přesností.

Překlad z polštiny Marek Poloncarz

Poznámky

- ¹⁾ V polovině šedesátých let vznikla v Polsku z podnětu Rady na ochranu památky bojů a utrpení myšlenka uctít oběti zavražděné v nacistickém vyhlazovacím táboře Sobibor. Teprve však od roku 1993 působí na území bývalého tábora Muzeum Byłego Hitlerowskiego Obozu Zagłady w Sobiborze, které zcela naplňuje toto poslání.
- ²⁾ Beit Lohamei Hagetaot, sign. 4695, Moshe Bahir, protokol o výslechu; NIOD Amsterdam, Ramat Gan/ Izrael, 28. ledna 1985.
- ³⁾ NIOD Amsterdam, Fritz Tauscher, protokol o výslechu, spisová značka ZStL252/59-1838/39, Stadelhelm, 18. prosince 1963; USHMM Washington, Chaim Engel, přepis interview, nahrávka DVD 1–2, RG – 50.030 0066, 16. července 1990, překlad z angl. Marek Bem; Żydowski Instytut Historyczny (dále ŽIH), Tomasz Blatt, zpráva, sign. 4082, Łódź, 13. června 1948; Dov FREIBERG, To survive Sobibor, Jeruzalem, 2007, s. 73; Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen Ludwigsburg, Eda Lichtman, výpověď, spis 45 Js 27/61, sign. 208; AR-Z 251/59, Holon/Izrael, květen 1959, kopie v držení autora.
- ⁴⁾ Leon FELDHENDLER, zpráva in Dokumenty i materiały z czasów okupacji niemieckiej w Polsce, Łódź 1946, ed. N. Blumental, část I, Obozy, kapitola V Sobibór, s. 202–207.
- ⁵⁾ Tomasz BLATT, Sobibór. Zapomniane Powstanie, Włodawa 2003, s. 78.
- ⁶⁾ USHMM Washington, Symcha Białowicz, přepis interview, nahrávka DVD 1–4, RG – 50.120 0027, 13. květen 1992, překlad z hebrejštiny Małgorzata Lipska; ŽIH, Hersz Cukierman, zpráva, sign. 301/1187, Łódź, 8. prosinec 1945; Dov FREIBERG, cit. dílo, s. 65; Stanisław SZMAJZNER, Hell in Sobibor. The tragedy of a teenager Jew, Brazílie 1979, s. 234; Kurt TICHÓ, My Legacy. Holocaust, History and unfinished task of Pope John Paul II, Włodawa 2008, s. 115.
- ⁷⁾ Jules SCHELVIS, Sobibor. A history of a nazi death camp in Sobibor, Washington 2007, s. 201.
- ⁸⁾ Yad Vashem, Szlomo Alster, zpráva, sign. 03/4442, 1977, překlad z jidiš Anna Szyba.
- ⁹⁾ Eda LICHTMAN, From Mielec to Sobibor. Testimony of Eda Lichtman, (in) Miriam Novitch, Sobibor. Martyrdom and revolt, New York 1980, s. 52–61; Jules SCHELVIS, Sobibor, cit. dílo, s. 212.
- ¹⁰⁾ Moshe HOCHMAN, From Zolkiewka to Sobibor. Testimony of Moshe Hochman, (in) Miriam Novitch, cit. dílo, s. 122–124.
- ¹¹⁾ ŽIH, Moszek Merensztein, zpráva, sign. 301/2785, CŽKH, Szczecin, dne 22. září 1947.
- ¹²⁾ Stanisław Szmajzner, cit. dílo, s. 211.
- ¹³⁾ Chaim Powroźnik, zpráva, Chełm, dne 10. srpna 1944, opis materiálů uložených v Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich v Lublinu pořízených z dokumentů GKBZHwP nebo v Muzeu Majdanek, kopie v držení autora.
- ¹⁴⁾ Aleksander PEČERSKY, The revolt at Sobibor. Testimony of Aleksander Pechersky, (in) Miriam Novitch, cit. dílo, s. 89–99.
- ¹⁵⁾ USHMM Washington, Chaim Engel, přepis interview, nahrávka DVD 1–2, RG – 50.030 0066, dne 16. července 1990, překlad z angl. Marek Bem; USHMM Washington, Selma Engel, přepis interview, nahrávka DVD 1–2, RG – 50.030 0067, 16. července 1990, překlad z angl. Marek Bem.
- ¹⁶⁾ Yad Vashem, Moshe Bahir, výpověď, sign. 03/2353-1733/159, Tel Aviv, 12. srpna 1960, překlad z hebr. Małgorzata Lipska, kopie v držení autora; ŽIH, Hersz Cukierman, zpráva, sign. 301/14, 17. září 1944; Moshe BAHIR, zpráva (in) Miriam Novitch, cit. dílo, s. 139–163; Yad Vashem, Dov Freiberg, dopis Goldmanovi, 1961 (přesná datace dopisu není známa), překlad z hebr. Małgorzata Lipska, kopie v držení autora; ŽIH, Samuel Lerer, zpráva, sign. 301/104, 1945.

**UPRISING AND ESCAPE OF INMATES FROM THE GERMAN SOBIBOR
EXTERMINATION CAMP. EXODUS OF OCTOBER 14, 1943.
BASED ON PARTICIPANTS' STATEMENTS**

*Marek Bem, Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, Poland
Summary*

The uprising in Sobibor figures among the most prominent examples of heroism displayed by the Jewish Nazi resistance movement in World War II. It was the only case of a successful escape of inmates that eventually caused the liquidation of the camp.

A transport of Jews from the Minsk ghetto arrived in the German extermination camp in Sobibor on September 23, 1943. This particular transport brought a number of Soviet POWs, all of them Jews. On the camp ramp the Germans kept asking the prisoners whether any of them was a "Schreiner" or a "Tischler" (carpenter or joiner). Pecherskij, even though he did not know anything about the profession, said he was a carpenter. This lie saved him his life. Alexandr "Sasha" Aronovich Pecherskij drew other people's attention, being well built, healthy, daring and resolute. That was why he had impressed an inmate named Leon Feldhendler, who suggested to one of the Russians, a man called Lejtman, to help him arrange a meeting with Pecherskij in one of the barracks. Feldhendler was excited by the arrival of Sasha and his friends because they had combat experience as POWs. They knew everything about rifles, bullets, and killing; they did not fear close combat. Their meeting happened as early as on September 29. Feldhendler told Pecherskij about the different previously considered methods of escaping from the camp and asked him for help in organizing and leading an escape attempt. Alexandr Pecherskij prepared such a plan. On October 14, 1943 the Jews kept in the German extermination camp Sobibor successfully prepared and carried out an uprising and escape under Pecherskij's command.

**DER AUFSTAND UND DIE FLUCHT DER GEFANGENEN AUS DEM DEUTSCHEN
VERNICHTUNGSLAGER SOBIBOR. EXODUS AM 14. OKTOBER 1943.
NACH AUSSAGEN VON BETEILIGTEN**

*Marek Bem, Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, Polen
Resümee*

Der Aufstand in Sobibor gehört zu den signifikantesten Äußerungen des Heldentums der jüdischen Widerstandsbewegung während des 2. Weltkriegs. Er war der einzige Fall einer erfolgreichen Flucht von Gefangenen, die eine Liquidierung des Lagers verursachte.

Am 23. September traf im deutschen Vernichtungslager Sobibor ein Transport mit Juden aus Minsk ein. Er enthielt eine ganze Reihe sowjetischer Kriegsgefangener, alles Juden. An der Lager-rampe fragten die Deutschen die Gefangenen, ob jemand von ihnen Schreiner oder Tischler sei. Petscherskij meldete sich, obwohl er keine Ahnung von diesem Beruf hatte, als Schreiner. Mit dieser Lüge rettete er sein Leben. Alexander „Sascha“ Aronowitsch Petscherskij erregte Aufsehen, er war gut gebaut, gesund, mutig und entschlossen. Deshalb weckte er die Aufmerksamkeit des Gefangenen Leon Feldhendler, der einem Russen namens Lejtman vorschlug, dabei zu helfen, in einer Baracke eine Begegnung mit Petscherskij vorzubereiten. Die Ankunft Saschas und seiner Kameraden hatte Feldhendler in Aufregung versetzt, denn sie hatten als Kriegsgefangene Erfahrungen als Soldaten. Sie kannten sich mit Schußwaffen, Munition und dem Töten aus und fürchteten auch den Nahkampf nicht. Die Begegnung fand schon am 29. September statt. Feldhendler erzählte Petscherskij von verschiedenen, früher erörterten Fluchtplänen und forderte ihn auf, bei der Organisation eines Ausbruchs aus dem Lager zu helfen und diesen auch zu leiten. Alexander Petscherskij dachte einen solchen Plan aus. Unter seiner Führung bereiteten die im deutschen Vernichtungslager Sobibor gefangenen Juden am 14. Oktober 1943 den Aufstand und die Flucht vor und führten sie auch erfolgreich aus.

PŘÍSLUŠNÍCI VLÁDNÍHO VOJSKA VĚZNĚNÍ A POPRAVENÍ NACISTY

Ivo Pejčoch, Vojenský historický ústav Praha

Početně limitovaná Háchova protektorátní armáda, oficiálně nazývaná vládní vojsko, bývá dodnes označována za skupinu kolaborantů s okupačním režimem, popřípadě vysmívána jako operetní a loutková záležitost. Jsou však podobné odsudky spravedlivé? Z hlediska slabé výzbroje, jež byla vládnímu vojsku okupační správou povolena, snad, nikoliv však z pohledu zapojení do protinacistického odboje. Poměr kolaborantů a těch, kteří se nezpronevěřili národní myšlence, byl neporovnatelný. Vládním vojskem prošlo celkem kolem 8 000 mužů, z toho 630 důstojníků, ovšem pro spolupráci s nepřítelem byli po válce odsouzeni pouze dva, generálové Libor Vítěz a Jan Obručník. Na druhé straně se stovky jeho příslušníků zapojily do domácího odboje nebo po nuceném odsunu do Itálie dezertovaly k tamním partyzánským brigádám a bojovaly proti německým a italským fašistickým oddílům. Část zběhů se složitými cestami dostala až do Velké Británie a vstoupila zde do československých exilových jednotek.

Nemálo účastníků odboje z řad vládního vojska však zaplatilo zapojení do boje proti nacistům vězněním a někteří i smrtí na popravišti nebo ve věznicích či koncentračním táboře. V Terezínských listech číslo 40 byl popsán osud četaře Otakara Zeithammela, popraveného v období druhého stanného práva na stělnici v Kobylisích i s otcem a sestrou. Následující řádky si vzaly za cíl přiblížit osudy i ostatních známých obětí perzekucí z řad „vladařů“. V první části příspěvku jsou zmíněni muži, zemřeli či popravení na území protektorátu a říše, ve druhé části pak trojice mladých vojáků, popravená společně na sklonku války v Itálii.

Podle poválečné statistiky bylo v letech války vězněno ve věznicích a koncentračních táborech 269 příslušníků vládního vojska,¹⁾ z nich 19 (včetně Zeithammela) vězení buď nepřežilo, nebo bylo exekvováno.

Následující řádky představují profily mužů, kteří zemřeli na popravištích, ve vězeních, či ve dvou případech následkem vážně podlomeného zdraví několik dnů po osvobození. V některých případech jsou dochované materiály bohužel kusé a neumožňují detailnější zjištění místa vojákovy smrti.

Alois Foltýnek

Narodil se 1. května 1909 ve Strítěži nad Ludinou v okrese Přerov. Byl ženatý, měl jedno dítě, po základním vzdělání se vyučil krejčím. Po absolvování vojenské prezenční služby zůstal jako dělesloužící v armádě, 1. března 1934 jej povýšili na rotmistra.²⁾

Po okupaci byl k 1. červenci 1939 převeden do stavu vládního vojska a v hodnosti strážmistra vtělen k praporu 11 v Rychnově nad Kněžnou. Alois Foltýnek se zapojil do odboje, ale 12. března 1943 jej zatklo gestapo.

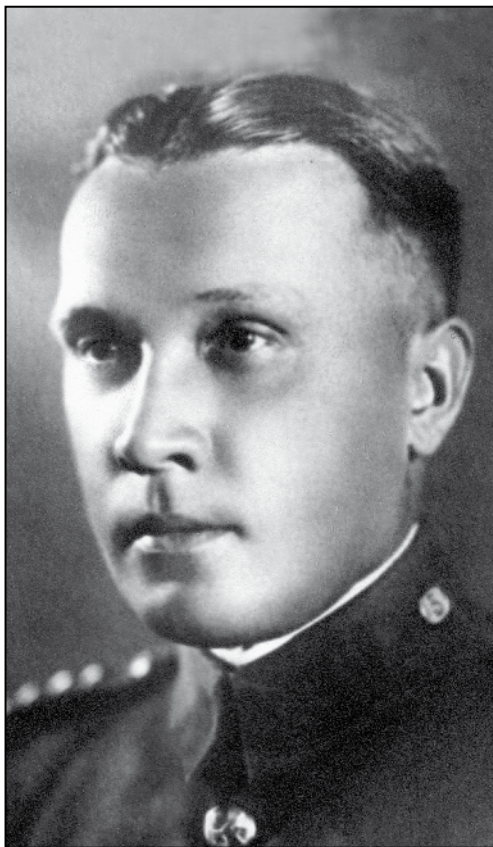
Aby unikl mučení, bodl se v nestřeženou chvíli kapesním nožem do břicha, na následky zranění zemřel 20. března v nemocnici v Pardubicích. Místo jeho posledního odpočinku nebylo zjištěno.³⁾

Antonín Handschuh

Narodil se 4. června 1902 v Myslívu v okrese Klatovy do rodiny českého národně uvědomělého učitele Františka Handschuha, pozdějšího ředitele měšťanky v Janovicích nad Úhlavou. Byl české národnosti, ženatý, měl syna. Absolvoval české vyšší reálné gymnázium, potom studoval Vojenskou akademii v Hranicích, z níž jej vyřadili 12. srpna 1923 v hodnosti poručíka dělostřelectva. Po celá následující léta působil u různých útvarů československé armády, od roku 1936 v hodnosti štábního kapitána dělostřelectva. Působil v Českých Budějovicích, kde bydlel, byl nadšeným propagátorem jezdeckví a při každoročních soutěžích získal řadu cen.

Po okupaci byl k 1. červenci 1939 přijat do stavu vládního vojska a vtělen ke 4. oddělení generálního inspektorátu.⁴⁾

Antonín Handschuh se po okupaci aktivně zapojil do odboje v rámci organizace Obrana národa po boku svého předválečného velitele generála Václava Volfa. Jejich činnost však byla prozrazena a 6. února 1940 jej při služební cestě v Kolíně zatklo gestapo. Následoval pobyt v řadě německých věznic a výslechy na gestapu. Handschuha ale vyšetřovatelé nezlomili, své spolupracovníky neprozradil.⁵⁾ S generálem Volfem, plukovníkem Cyrilem Pazderou, podplukovníkem Karlem Matějkou, majory Karlem Oktábcem a Jaroslavem Hlaváčkem a praporčíkem Rudolfem Širokým byli nakonec postaveni před německý soud, který je odsoudil 26. června 1942. Antonín Handschuh dostal trest odnětí svobody, měl však výslechy a vazbou podloměné zdraví. Dne 6. října 1942 zemřel jako vězeň koncentračního tábora Osvě-

Antonín Handschuh. Vojenský historický ústav Praha

tim.⁶⁾ Jeho velitel Václav Volf byl nacisty popraven 24. listopadu 1942 ve věznici Berlín-Plötzensee.

Roku 1947 byl Antonín Handschuh povýšen na podplukovníka in memoriam.⁷⁾

Symbolický hrob Antonína Handschuha se nachází na hřbitově v Klatovech.

Josef Kazda

Narodil se 21. června 1896 v Kbelnici v okrese Jičín do rodiny rolníka. Byl ženatý.⁸⁾ Absolvoval pět tříd vyššího gymnázia s českým vyučovacím jazykem v Jičíně, pokračoval pak do roku 1915 na dělostřelecké kadetní škole v Treiskirchenu. Celou první světovou válku prožil jako dělostřelecký důstojník rakouské armády.

Po vzniku Československé republiky se 17. listopadu 1918 přihlásil do služby v její armádě a zůstal u svého útvaru, těžkého dělostřeleckého pluku 57. Po celou první republiku sloužil u jednotek československé armády, v období 1925 až 1927 studoval Válečnou školu v Praze. V době okupace působil v hodnosti podplukovníka generálního štábu na Hlavním štábu.⁹⁾

Po okupaci byl k 1. červenci 1939 převzat do stavu vládního vojska a zařazen ke 2. oddělení generálního inspektorátu. Kazda se však zapojil do domácího odboje a již od dubna 1939 byl přednostou organizačního oddělení Zemského velitelství Obrany národa a s dalšími důstojníky se významným způsobem podílel na řízení ilegální organizace v západní části protektorátu.

1. října 1940 byl zatčen gestapem a vzápětí suspendován. Na jaře 1941 ho převzeli do nechvalně známé věznice Alt Moabit. Soudní řízení s příslušníky Obrany národa převzal Volksgericht v Berlíně, který 20. listopadu 1941 odsoudil Josefa Kazdu k trestu smrti. Podplukovník Kazda byl exekvován 19. srpna 1942 po páté hodině ranní na popravišti ve věznici Berlín-Plötzensee.¹⁰⁾

Po osvobození byl se zpětnou platností k 1. květnu 1942 povýšen na plukovníka in memoriam a obdržel Československý válečný kříž 1939.¹¹⁾

Josef Kazda. Vojenský historický ústav Praha

Theodor Lang

Narodil se 5. října 1887 v Moravském Krumlově v okrese Znojmo do rodiny bankovního úředníka. Theodor vyrůstal v dobře zaopatřeném prostředí, otec totiž postoupil až na funkci ředitele spořitelny v Hrotovicích na Moravě. Navštěvoval nižší gymnázium v Třebíči, potom nastoupil na kadetní školu ve Vídni. Dne 18. srpna 1908 ho vyřadili v hodnosti praporčíka pěchoty, až do konce první světové války byl rakouským důstojníkem. Do československé armády se přihlásil u pěšího pluku 18 v Rumburku v den vzniku samostatného státu 28. října 1918. Zastával funkci plukovního pobočníka, od 29. června 1919 do 31. prosince 1920 byl dislokován u II. praporu ve Fiľakovu na Slovensku. Následovalo dvacet let služ-

Theodor Lang. Vojenský historický ústav Praha

by v československé armádě, v letech 1924 až 1926 vystudoval Válečnou školu.¹²⁾

Za branné pohotovosti státu byl 24. září 1938 ustanoven náčelníkem štábu velitelského „Karol“, potom rychle vystřídal další funkce a po nacistické okupaci se podílel na likvidaci československé branné moci. Dne 1. července vstoupil v hodnosti podplukovníka generálního štábu do řad vládního vojska. Byl zařazen ke generálnímu inspektorátu v Praze, kde jej 13. srpna 1940 povýšili na plukovníka. Zastával funkci přednosta štábu, což však poskytovalo krytí jeho rozsáhlé odbojové činnosti. Spolupracoval s divizním generálem Vojtěchem Borisem Lužou a brigádním generálem Zdeňkem Novákem, pomáhal budovat ozbrojené ilegální složky pro budoucí protiněmecké povstání. Lang také získával cenné informace o působení vládního vojska v Itálii a dislokaci jednotek wehrmachu i Waffen-SS, které posílal exilovému vedení do Londýna.¹³⁾

Langovu činnost však po dvou letech odhalilo gestapo a zatklo jej 6. července 1944. Následovaly výslechy v pražském Petschkově paláci, ve vyšetřovací vazbě Langa drželi ve věznici Praha-Pankrác. Od 6. února 1945 prakticky až do konce války byl vězněn v policejní věznici v Malé pevnosti v Terezíně, pouze s výjimkou období od 6. do 20. března, kdy byl převezen na Pankrác.¹⁴⁾ Plukovník Lang se v Terezíně dočkal konce války,¹⁵⁾ ovšem dlouhé věznění a týrání gestapem vážně narušily jeho zdraví. V tristním stavu jej převezli do Městské nemocnice v Praze

Na Bulovce, kde však přes veškerou snahu lékařů 28. května 1945 skončil.¹⁶⁾ Jeho oslabený organismus již nebyl schopen vzdorovat onemocnění tyfem, jímž se nakazil ve vězení.¹⁷⁾ Theodor Lang byl pohřben v Praze.

V roce 1947 byl povýšen do hodnosti plukovníka generálního štábu in memoriam, obdržel i Československý válečný kříž 1939.

Rudolf Maruš

Narodil se 6. dubna 1910 v Plzni. Byl ženatý, měl dvě děti. Po ukončení základní školy se vyučil puškařem. Vojenskou prezenční službu nastoupil k pěšímu pluku 36, po jejím ukončení zůstal v armádě jako dělesloužící poddůstojník. Po absolvování kurzu byl 1. dubna 1934 povýšen na rotmistra.

Po nacistické okupaci jej k 1. červenci 1939 převedli do stavu vládního vojska a vtělili k praporu 3. Rudolf Maruš se však účastnil odboje a byl Němci 22. dubna 1944 zatčen. Nacistický Volksgericht jej 21. listopadu odsoudil k trestu smrti. Popravili jej kulkou krátce před osvobozením, 13. dubna 1945 ve věznici v Lipsku.¹⁸⁾

Karel Mašinda

Narodil se 24. listopadu 1897 v Lužici v okrese Nový Bydžov. Vystudoval Vyšší hospodářskou školu v Roudnici nad Labem. Jako jednoroční dobrovolník byl prezentován 15. října 1915 u zeměbranceckého pluku č. 10 a poslán na ruské bojiště. Zde padl do zajetí a přihlásil se do československých legií. V říjnu 1917 jej odeslali do Francie, kde se účastnil bojů na frontě a koncem války utrpěl zranění.¹⁹⁾

Po návratu do vlasti se jako příslušník pěšího pluku 21 účastnil bojů na Těšínsku a jižním Slovensku, v té době již jako armádní důstojník. Následovala služba v československé armádě, roku 1937 ho povýšili na majora pěchoty.²⁰⁾

Po vzniku vládního vojska byl k 1. červenci 1939 přijat do jeho stavu. Karel Mašinda se ale současně zapojil do odboje v rámci organizace Obrana národa. Gestapo jej ale odhalilo a 20. ledna 1941 zatkl. Po celou válku byl vězněn v Hradci Králové, Drážďanech, Gollnowu u Štětína, Bernau a Untermassfeldu. Při transportu z Untermassfeldu následkem vysílení 16. ledna 1945 zemřel.

Po válce byl povýšen do hodnosti podplukovníka in memoriam a posmrtně mu byl udělen Československý válečný kříž 1939.

Kamil Nesveda

Narodil se 12. prosince 1890 v Radějově u Strážnice v okrese Hodonín jako Camillo Nesveda do rodiny hraběcího lesníka, vystudoval české gymnázium ve Strážnici. V letech 1907 až 1911 pokračoval na kadetní škole ve Vídni. Až do konce první světové války pokračoval v dráze rakouského důstojníka.²¹⁾

Ve vojenské kariéře pokračoval v nové československé armádě, do jejíhož kmenového stavu byl zařazen 10. listopadu 1918. Sloužil až do okupace, vystřídal řadu funkcí, na plukovníka generálního štábu byl povýšen 1. ledna 1937. Během pomnichovských delimitací se mu podařilo zachránit před německým zábořem osmnáct obcí, z nichž Dobřínsko jej jmenovalo čestným občanem. Po rozpadu

Československa a vzniku protektorátu se zapojil do odboje a stal se prvním krajským velitelem Obrany národa v oblasti Brno-venkov. Vlastenecké gesto učinil roku 1940, když se z Nesvedy nechal přejmenovat na česky znějícího Nesvedu.²²⁾

V rámci odbojové činnosti vstoupil 1. července 1939 do řad vládního vojska, přesto jej 3. prosince 1940 zatkl gestapo a věznilo v brněnských Sušilových kolejích, v Uherském Hradišti, Olomouci a potom v Kounicových kolejích v Brně-Žabovřeskách. Přestože byl Nesveda měsíce surově mučen, nikoho z odbojářů neprozradil. Patrně po zprávě, že nacisté popravili vůdce odboje generály Josefa Bílého a Hugo Vojtu, se rozhodl nedopřát nepříteli triumf z popravy dalšího vysokého vojenského činitele a ukončil život vlastní rukou. Dne 30. září 1941 si ve vězení podřezal žíly. Urnu s jeho popelem Němci rodině nevydali.²³⁾

Po osvobození mu byl udělen Československý válečný kříž 1939, roku 1947 jej povýšili na brigádního generála in memoriam.

Josef Neumann

Narodil se 6. dubna 1898 ve Vysokém Mýtu. Byl ženatý, měl syna a dceru. Po základní škole se vyučil zahradníkem. Po službě za Rakouska působil jako rotmistr československé armády.

Po okupaci jej k 1. červenci 1939 převzalo do stavu vládní vojsko, současně se zapojil se do odboje, ovšem 9. prosince 1942 byl zatčen gestapem. Josef Neumann zemřel 16. března 1943 v koncentračním táboře Osvětim. Až bizarní je záznam generálního inspektorátu, v němž se uvádí: „*Přirozenou smrtí.*“

Po válce byl roku 1946 posmrtně povýšen na štábního praporčíka.²⁴⁾

Josef Pánek

Narodil se 6. dubna 1891 v Chejšti v okrese Nový Bydžov. Po reálce v Hradci Králové absolvoval čtyři semestry Vysoké zvěrolékařské školy ve Vídni.

Jako jednoroční dobrovolník byl prezentován 1. října 1913 u pěšího pluku

Kamil Nesveda ve 20. letech. Vojenský historický ústav Praha

č. 36, s nímž po začátku války odešel na ruskou frontu. Zde padl do zajetí a 24. června 1916 vstoupil do československých legií.²⁵⁾ Po návratu do vlasti sloužil dále v armádě a dosáhl hodnosti plukovníka.

Po okupaci byl začleněn do stavu vládního vojska, zapojil se do odboje, jeho činnost byla prozrazena. Koncem roku 1939 byl zatčen a následně z vojska propuštěn.²⁶⁾

Plukovník Josef Pánek byl 2. července 1942 popraven v blíže neurčeném koncentračním táboře, objevila se však také informace, že byl exekvován v pardubickém zámečku. Po válce jej vyznamenali Československým válečným křížem 1939.²⁷⁾

Bohumil Pova

Narodil se 31. května 1912 v Lomu u Mostu, byl ženatý, měl dceru. Po základní škole se vyučil kovářem. Po absolvování vojenské prezenční služby zůstal v armádě jako délesloužící poddůstojník. Po okupaci jej převzali do stavu vládního vojska a vtělili k praporu 4 v Čáslavi. Pova se však účastnil odbojové činnosti v rámci Obrany národa, za niž jej 2. srpna 1940 zatkli a německý soud ho poslal na 2 roky a 6 měsíců do káznice.²⁸⁾

Bohumil Pova však nacistické věznění nepřežil, zemřel v koncentračním táboře Buchenwald 2. srpna 1944.²⁹⁾

Jaroslav Ryšlavý

Narodil se 11. listopadu 1891 v Domažlicích. Byl ženatý a bezdětný. Absolvoval českou nižší reálku v Mladé Boleslavi a do roku 1910 pokračoval ve studiu na kadetní škole pro pěchotu v Praze. První světovou válku prožil na frontách jako rakouský důstojník. Službu v československé armádě nastoupil 15. prosince 1918 a účastnil se bojů proti polským oddílům na Těšínsku a na jaře 1919 proti maďarským na jižním Slovensku. Následovalo dvacet let služby v československé armádě, v níž dosáhl hodnosti majora.³⁰⁾

Do stavu vládního vojska jej převzali k 1. červenci 1939 a vtělili k praporu 8 v Jičíně.³¹⁾ Jaroslav Ryšlavý se aktivně účastnil domácího odboje, na konci roku 1939 ho ale zatklo gestapo a umístilo do vazby ve věznici Praha-Pankrác. Zde podlehl nemoci, ve vězeňské nemocnici skonal 4. března 1940.³²⁾ Kremace proběhla 12. března v Praze.³³⁾

Jaroslav Ryšlavý je pohřben na starém hřbitově v Mladé Boleslavi. Po osvobození mu byl udělen Československý válečný kříž, roku 1947 jej povýšili na podplukovníka pěchoty in memoriam.

Josef Šalda

Narodil se 8. června 1903 ve Vysokém Mýtě. Byl ženatý, s jedním dítětem. Po základní škole se vyučil obuvníkem. Po vojenské prezenční službě zůstal v armádě jako délesloužící četař, později rotmistr. Po okupaci byl k 1. červenci 1939 převeden do stavu vládního vojska. Josef Šalda se zapojil do odboje, avšak 29. července 1940 ho zatklo gestapo a německý soud v Litoměřicích jej za velezradu odsoudil ke čtyřem letům káznice.

Josef Šalda se ale osvobození nedožil, na následky věznění zemřel 13. dubna 1943 v Hradci Králové.

Po válce byl povýšen na praporčíka in memoriam.³⁴⁾

Ladislav Špidla

Narodil se 4. listopadu 1911 v Ostrožském Předměstí. Byl svobodný. Po základním vzdělání se vyučil elektrotechnikem. Po absolvování vojenské prezenční služby zůstal v československé armádě jako délesloužící poddůstojník, na rotmistra jej povýšili roku 1937. Po okupaci ho k 1. červenci 1939 převedli do stavu vládního vojska a vtělili k praporu 10 v Bučovicích. Ladislav Špidla se zapojil do odbojových aktivit, avšak 24. listopadu 1941 jej zatklo gestapo. Špidla byl mimo jiné ve spojení s paravýsadkem S/1, vyslaným do vlasti československou misí v Moskvě pod vedením plukovníka Heliodora Píky. Jako zkušený elektrotechnik dokonce opravil veliteli výsadku nadporučíku Bohuslavu Němcovi jejich poškozenou radiostanici.

Ladislav Špidla zemřel 7. května 1942 v koncentračním táboře Mauthausen. Po osvobození byl povýšen na praporčíka in memoriam.³⁵⁾

Bedřich Valla

Narodil se 21. ledna 1892 v Náměšti nad Oslavou v okrese Třebíč. Byl ženatý, měl dva syny.³⁶⁾ V letech 1904 až 1911 vystudoval českou vyšší reálku, již ukončil maturitou s vyznamenáním.

Jako jednoruční dobrovolník byl prezentován 1. října 1913 u Hercegovského pěšího pluku č. 1 ve Vídni, v rakouském vojsku prožil celou první světovou válku. Po jejím skončení se 15. listopadu 1918 přihlásil ke službě v československé armádě a následujícího dne nastoupil u pluku Svobody III v Brně. Od 1. listopadu 1922 do 24. září 1924 studoval na École Spéciale Militaire v Saint-Cyru ve Francii a až do okupace působil v řadě funkcí v československé armádě. Dosáhl hodnosti majora, na něhož jej povýšili roku 1937.³⁷⁾

Do stavu vládního vojska byl

Bedřich Valla. Vojenský historický ústav Praha

zařazen k 1. červenci 1939 a vtělen k praporu 1 v Praze. Dne 1. ledna 1943 byl povýšen na podplukovníka a v květnu 1944 odjel s jednotkami do severní Itálie. Zde ho ale již 15. srpna zatkli Němci pro odbojovou činnost.³⁸⁾ Valla byl vězněn nejdříve na Pankráci a od 23. ledna 1945 v policejní věznici v Malé pevnosti v Terezíně.³⁹⁾ Zde se sice ještě dožil osvobození, avšak v kritickém zdravotním stavu, podloměném infekcí skvrnitého tyfu. Zemřel 20. května 1945 na následky věznění v nemocničním zařízení v léčebně v Beřkovicích.⁴⁰⁾

František Zika

Narodil se 4. ledna 1918 v Sedlčanech v okrese Příbram, domovskou příslušnost měl v Praze. Byl svobodný. Po obecné škole absolvoval sedm ročníků reálky s maturitou a pracoval jako úředník. Vojenskou prezenční službu nastoupil 1. října 1936 a ukončil v hodnosti četaře aspiranta 12. prosince 1938, absolvoval během ní školu na důstojníky pěchoty v záloze.

Do vládního vojska vstoupil po odvodu 10. září 1940 a 1. dubna 1941 dostal hodnost svobodníka, vtělili jej k praporu 10. František Zika se zúčastnil vojenského odboje v rámci organizace Obrana národa, spolupracoval se skupinou podplukovníka Balabána.⁴¹⁾ Dne 12. května 1941 byl v Praze zatčen gestapem a více než rok vězněn. V Malé pevnosti v Terezíně byl umístěn dvakrát, poprvé od 9. července do 20. září 1941, pak jej převezli na Pankrác. Do Terezína se opět vrátil 12. října, aby jej 3. listopadu 1941 transportovali do Gollnowa.⁴²⁾ Podle dostupných údajů byl popraven 2. září 1942.⁴³⁾

Samostatnou kapitolu představují tři příslušníci vládního vojska popravení v Itálii na základě rozhodnutí německých vojenských soudů. Nebyli jediní z „vladařů“, jež byli odsouzeni k absolutnímu trestu. Ostatní podobně postižení se však dočkali osvobození americkými jednotkami nebo domácím hnutím odporu, jednomu odsouzenému se podařilo uprchnout a do konce bojů skrývat. Tragédií osudu trojice exekvovaných je skutečnost, že k jejich usmrcení došlo ve Veroně na samotném konci německé okupace, jen několik hodin před tím, než do města vstoupily americké obrněné jednotky.

Jaroslav Bohuslávek

Narodil se 8. června 1923 v Klokotech v okrese Tábor. Byl svobodný. Po základním vzdělání se vyučil elektromontérem.

Bohuslávek se přihlásil k odvodu do vládního vojska, kam jej přijali 5. října 1943. Motivem přihlášky byla snaha vyhnout se totálnímu pracovnímu nasazení v říši. S praporem byl 25. května 1944 odeslán do severní Itálie, kde podobně jako řada jeho kolegů přeběhl k italským partyzánům. Bohužel jej však zajal nepřítel a jeho případ začalo vyšetřovat gestapo. Jaroslav Bohuslávek byl následně postaven před německý soud a za zběhnutí odsouzen k trestu smrti.⁴⁴⁾

Přes protesty velení vládního vojska jej Němci 25. dubna 1945 popravili zastřelením ve věznici ve Veroně.

Oficiální pohřeb trojice popravených ve Veroně. Vojenský historický ústav Praha

Němci jej po popravě uložili do země, ale již 12. června byly jeho ostatky exhumovány.⁴⁵⁾ Rakev s jeho tělem byla pohřbena na ústředním hřbitově ve Veroně do hrobu 549 mezi oba další příslušníky vládního vojska, popravené společně s ním, Romea Reisingera a Ladislava Sečkáře.⁴⁶⁾

Romeo Reisinger

Narodil se 1. dubna 1922 v Mukačevu do rodiny policejního důstojníka Květoslava Reisingera, bývalého důstojníka rakouské armády, a jeho italské manželky, domovské právo měl v Praze. Romeo byl z dvojčat, jeho bratr se jmenoval Rinaldino. Byl svobodný. Po základní škole a třech letech gymnázia se vyučil pasířem.⁴⁷⁾ Do stavu vládního vojska byl přijat k 10. září 1940, na svobodníka jej povýšili 1. dubna 1943, hodnost mu však opět odňali 31. března 1944.⁴⁸⁾

S ostatními příslušníky útvaru byl 25. května 1944 odeslán do Itálie, kde 6. září zběhl. Německé síly jej však 26. října dopadly a Reisinger byl odsouzen k trestu smrti.⁴⁹⁾ Velitel vládního vojska generál Eminger proti rozsudku ostře protestoval a otec odsouzeného psal zoufalé žádosti o milost, vše ale bylo marné. Nacisté Reisingera postavili 25. dubna 1945 společně se Sečkářem a Bohuslávkem ve Veroně před popravčí četou. Pro nešťastného otce byla ztráta Romea o to bolestnější, že jeho dvojče Rinaldina poslali v rámci totálního nasazení na práci do Německa, kde zůstal po sérii spojeneckých náletů nezvěstný. Narychlo pohřbené tělo Romea Reisingera bylo později exhumováno a za vojenských poct pohřbeno na Cimitero monumentale ve Veroně do hrobu číslo 550.⁵⁰⁾

Ludvík Sečkář

Narodil se 11. října 1920 v Moravské Nové Vsi v okrese Břeclav. Byl svobodný. Po základním vzdělání se vyučil na krejčího.

Do vládního vojska byl přijat po odvodu k 10. září 1940 a včleněn k praporu 5 v Kutné Hoře. Dne 1. dubna 1943 byl povýšen na svobodníka a 1. října 1943 na desátníka. S ostatními příslušníky praporu jej 25. května 1944 odeslali do Itálie, kde 24. srpna uprchl k domácím partyzánům, ale 1. března 1945 jej zajali Němci. Byl vyslýchán a 5. března odsouzen k trestu smrti za zběhnutí. Popravili jej ve Veroně 25. dubna 1944. Narychlo pohřbená těla českých vojáků byla exhumována a pohřbena ve Veroně na Cimitero Monumentale, Ludvík Sečkář do hrobu číslo 548.⁵¹⁾ Hroby trojice českých vládních vojáků byly v průběhu let upraveny a dostaly nový náhrobek, ve Veroně se ale nacházejí dodnes.

Ludvík Sečkář. Vojský historický ústav Praha

Celkem devatenáct obětí nacistického potlačovacího, vězeňského a justičního aparátu, stejně jako dalších více než dvě stě padesát vězněných vládních vojáků i zapojení celé řady dalších do odboje představuje hmatatelný důkaz o skutečném většinovém smýšlení příslušníků této ozbrojené složky.

Poznámky

- ¹⁾ Kolektiv, Spis o skutečnostech v bývalém vládním vojsku a o jeho vlasteneckém úsilí v letech 1939–1945, Praha 1945.
- ²⁾ Vojský ústřední archiv – Vojský historický archiv Praha (dále VÚA–VHA), f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Alois Foltýnek.
- ³⁾ VÚA–VHA, f. Generální inspektorát vládního vojska, k. 212, sign. 80/2/1, Zpráva o smrti Aloise Foltýnka.
- ⁴⁾ VÚA–VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Antonín Handschuh.
- ⁵⁾ Životopis Antonína Handschuha, v držení rodiny.
- ⁶⁾ Podle některých materiálů zemřel až 9. října 1942, toto datum s největší pravděpodobností vzniklo omylem.
- ⁷⁾ VÚA–VHA, f. Kvalifikační listiny, Antonín Handschuh.
- ⁸⁾ Národní archiv (dále NA), f. Pražské policejní ředitelství, Domovské listy, Josef Kazda.

- ⁹⁰ VÚA-VHA, f. Kvalifikační listiny, Josef Kazda.
- ¹⁰⁰ Eduard STEHLÍK, Ivan LACH, *Vlast a čest byly jim dražší nežli život*, Praha 2000, s. 90–91.
- ¹¹¹ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Josef Kazda.
- ¹² VÚA-VHA, f. Kvalifikační listiny, Theodor Lang.
- ¹³ Eduard STEHLÍK, Ivan LACH, *Vlast a čest byly jim dražší nežli život*, s. 120–121.
- ¹⁴ NA, f. OVS, *Knihy zatčených 1944–1945* (věznice Pankrác).
- ¹⁵ Památník Terezín, Databáze vězňů policejní věznice Terezín, <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/mala-pevnost/>.
- ¹⁶ Karel ŠTĚPÁNSKÝ, 300 dní v rukou gestapa, rukopis v držení rodiny.
- ¹⁷ NA, f. Pražské policejní ředitelství, Všeobecná spisovna, Theodor Lang.
- ¹⁸ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Rudolf Maruš.
- ¹⁹ VÚA-VHA, f. Poslužné listy legionářů, Karel Mašinda.
- ²⁰ VÚA-VHA, f. Kvalifikační listiny, Karel Mašinda.
- ²¹ VÚA-VHA, f. Kvalifikační listiny, Kamil Nesveda.
- ²² VÚA-VHA, f. Evidenční karty vládního vojska, Kamil Nesveda.
- ²³ Eduard STEHLÍK, Ivan LACH, *Vlast a čest byly jim dražší nežli život*, s. 142–143.
- ²⁴ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Josef Neumann.
- ²⁵ VÚA-VHA, f. Poslužné listy legionářů, Josef Pánek.
- ²⁶ VÚA-VHA, f. Kvalifikační listiny, Josef Pánek.
- ²⁷ Tamtéž.
- ²⁸ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Bohumil Pova.
- ²⁹ Jindřich MAREK, Háchovi Melody Boys, *Kronika českého vládního vojska v Itálii 1944–1945*, Cheb 2003, s. 296.
- ³⁰ VÚA-VHA, f. Kvalifikační listiny, Jaroslav Ryšlavý.
- ³¹ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Jaroslav Ryšlavý.
- ³² *Rozhovor se synovcem Jaroslava Ryšlavého s Ing. Ivem Ryšlavým*, 12. 7. 2012.
- ³³ VÚA-VHA, f. Generální inspektorát, k. 1, Zpráva o pohřbu Jaroslava Ryšlavého.
- ³⁴ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Josef Šalda.
- ³⁵ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Ladislav Špidla.
- ³⁶ NA, f. Policejní ředitelství Praha, všeobecná spisovna. Domovní přihlášky, Bedřich Valla.
- ³⁷ VÚA-VHA, f. Kvalifikační listiny, Bedřich Valla.
- ³⁸ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Bedřich Valla.
- ³⁹ NA, f. OVS, *Knihy zatčených 1944–1945* (věznice Pankrác); Památník Terezín, Databáze vězňů policejní věznice Terezín, <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/mala-pevnost/>.
- ⁴⁰ NA, f. Pražské policejní ředitelství, Domovské listy, Úmrtí oznámení.
- ⁴¹ NA, f. Pražské policejní ředitelství, Všeobecná spisovna, František Zika.
- ⁴² Památník Terezín, f. Malá pevnost, Hlavní kartotéka policejní věznice Terezín, inv. č. 12731.
- ⁴³ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, František Zika.
- ⁴⁴ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Jaroslav Bohuslávka.
- ⁴⁵ VÚA-VHA, f. Nejvyšší zasazený štáb vládního vojska, k. 8, sign. 27001-27320. Zpráva o úmrtí.
- ⁴⁶ Jiří Maria VESELÝ, František STAUDEK, *Čs. odboj v Itálii 1944–1945*. Praha 1947.
- ⁴⁷ Jindřich MAREK, Háchovi Melody Boys, s. 184–185.
- ⁴⁸ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Romeo Reisinger.
- ⁴⁹ VÚA-VHA, f. Nejvyšší zasazený štáb vládního vojska, k. 8, sign. 27001-27320. Zpráva o smrti Romea Reisingera a Záznam o trestech.
- ⁵⁰ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Romeo Reisinger.
- ⁵¹ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Ludvík Sečkář.

MEMBERS OF THE GOVERNMENT ARMY IMPRISONED AND EXECUTED BY THE NAZIS

*Ivo Pejšoch, Military History Institute in Prague
Summary*

To this day, President Hácha's Government Army, limited both in terms of manpower and armaments, has been making it difficult for military historians whether to rank this Army and its members among collaborators with the occupation regime. However, as clearly shown by evidence, such opinions do not match reality. Some 8,000 men, out of whom 630 were COs, had passed through the Government Army, but after the war only two of them, Generals Libor Vítěz and Jan Obručník, were tried for collusion with the enemy. At the same time, hundreds of the Army's men joined the domestic resistance movement or, after their forced transfer to Italy, deserted to join the local guerilla units, and fought the German and Italian fascist troops. Part of the deserters, taking quite complicated routes, eventually found their way to Britain and joined the Czechoslovak army units in exile. A number of former Government Army servicemen later fought, as members of the Czechoslovak Independent Armored Brigade, during the siege of the Dunkerque fortress. However, many a member of the resistance movement from the ranks of the Government Army paid for his involvement in fighting the Nazis, either with imprisonment or, some of them, with death in the execution grounds or prisons and concentration camps. According to postwar statistics, 269 members of the Government Army had been incarcerated in prisons and concentration camps during the war. Out of the total 19 did not survive their imprisonment or were executed. The following biograms introduce those perished or executed Government Army troops, with the exception of Sergeant Otakar Zeithammel whose life story was described in the *Terezínské listy* (Terezín Yearbook) No. 40.

DIE VON DEN NAZISTEN EINGEKERKERTEN UND HINGERICHTETEN MITGLIEDER DER REGIERUNGSMEE

*Ivo Pejčoch, Institut für Militärgeschichte in Prag
Resümee*

Háchas, in Anzahl und Ausrüstung limitierte Regierungsarmee des Protektorats erweckt Bedenken, ob ihre Angehörigen nicht zu den Kollaborateuren mit dem Besatzungsregime zu zählen sind. Wie sich jedoch deutlich zeigt, entbehren ähnliche Ansichten jeglicher Realität. Im Ganzen durchliefen an die 8000 Mann, davon 630 Offiziere, die Regierungsarmee, wegen der Zusammenarbeit mit dem Feind wurden nach dem Krieg jedoch nur zwei von ihnen, die Generäle Libor Vítěz und Jan Obručník, verurteilt. Gleichzeitig schlossen sich aber Hunderte Mitglieder dieser Armee der Widerstandsbewegung in der Heimat an oder liefen nach der erzwungenen Verlegung nach Italien zu den dortigen Partisanenbrigaden über und kämpften gegen die deutschen und italienischen faschistischen Truppen. Ein Teil der Deserteure gelangte sogar auf komplizierten Umwegen bis nach Großbritannien und trat dort den tschechoslowakischen Exileinheiten bei. Viele Regierungssoldaten kämpften auch als Mitglieder der selbständigen tschechoslowakischen Panzerbrigade bei der Belagerung der Festung Dunkerque. Zahlreiche der am Widerstandskampf Beteiligten aus den Reihen der Regierungsarmee zahlten ihr Engagement im Kampf gegen die Nazis mit Kerkerhaft und manche von ihnen auf Hinrichtungsplätzen, in Gefängnissen oder Konzentrationslagern auch mit dem Leben. Der Nachkriegsstatistik zufolge waren während der Kriegsjahre 269 Angehörige der Regierungsarmee in Gefängnissen und Konzentrationslagern inhaftiert, 19 von ihnen starben oder wurden exekutiert. Mit Ausnahme des Brigadiers Otakar Zeithammel, dessen Schicksal in den *Terezínské listy* (Theresienstädter Blättern) Nr. 40 beschrieben wurde, stellen die folgenden Biogramme diese verstorbenen oder hingerichteten Regierungssoldaten vor.

VÝCHODISKA BENEŠOVY EXILOVÉ LINIE SMLUVNÍHO ZAJIŠTĚNÍ BEZPEČNOSTI OBNOVENÉ REPUBLIKY V LETECH 1941–1943

Od československo-polské konfederace k přijetí spojenecké smlouvy se Sovětským svazem

Radka Kubelková, Památník Terezín

Studie ku příležitosti 70. výročí podpisu československo-sovětské spojenecké smlouvy, jež se stala nejen oficiálním počátkem spolupráce demokraticky orientovaných stran s komunisty během 2. světové války, ale rovněž zásadním mezníkem pozdějšího směřování a proměny politického vývoje poválečného Československa, provázeného následným přijetím výrazně levicově orientovaného Košického vládního programu, politikou lidové demokracie tzv. třetí republiky a vrcholící konečným převzetím moci komunisty v únoru 1948.

V průběhu působení v londýnském exilu usiloval Edvard Beneš o dosažení britského uznání československých zástupců coby oficiální exilové vlády, což mělo zajistit anulování nežádoucích výsledků Mnichova, tedy prakticky zaručit obnovení Československa v původních, tj. předmnichovských hranicích. Vzhledem k rozdílným prioritám zájmů ale Velká Británie garanci obecných hraničních záruk jednotlivých evropských států oddalovala, v důsledku čehož československá vláda v Londýně fungovala, po britském uznání z 21. července 1940, jako prozatímní.¹⁾ Akceptaci hraničních garancí tedy československá vláda formálně docílila až po přistoupení Sovětského svazu do protihitlerovské koalice, kdy Sověti prozíravě nabídli Československu plné uznání a Velká Británie tak s ohledem na udržení mocenské rovnováhy nemohla zůstat pozadu.²⁾

Je třeba říci, že prosovětské tendence československé zahraničněpolitické koncepce, uplatňované prostřednictvím Edvarda Beneše v průběhu války, výrazně zesílily. A to nejen díky postupné ztrátě iluzí o pravděpodobnosti možného obranného zabezpečení republiky jednostrannou prozápadní orientací či vzhledem k nesouhlasu Sovětů s vytvořením československo-polské konfederace, ale současně také obratně podporovanými, bezproblematickými zárukami, jež Sovětský svaz takticky předkládal. Prezident se domníval, že aplikací tzv. teorie konvergence, přesněji teorie mostu, kdy Československo sehraje roli jakéhosi prostředníka přátelských vztahů mezi Východem a Západem při zavedení socializující demokracie, přispěje republice k získání oboustranných výhod a zajištění výsostného postavení ve střední Evropě.

Přesto, že Beneše mnozí z exilových spolupracovníků před přílišnou důvěrou k Moskvě varovali a zdůrazňovali případná úskalí, Beneš nepolevil a s houževnatostí sobě vlastní usiloval o to, aby se Československo stalo prvním státem střední Evropy, jež uzavře spojeneckou smlouvu se Sovětským svazem. Stalin totiž dokázal

prosovětské sympatie náležitě přizívat, což podnítilo řadu jak evropských politiků, tak například prezidenta Spojených států Roosevelta k získání důvěry v politickou stabilizaci a demokratizaci sovětského systému a k víře v záruky nevměšování do vnitřních záležitostí jednotlivých států.

K podepsání „Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik“ tedy došlo 12. prosince 1943 v Moskvě, přičemž smlouva zavazovala obě země k oboustranné spolupráci v eventuální boji proti Německu při vzájemném respektování nezávislosti a vnitropolitické samostatnosti.³⁾ V roce 1943, kdy Velká Británie bránila Benešovu úmyslu přijmout československo-sovětskou spojeneckou smlouvu z důvodu dohody se Sovětským svazem o neuzavírání spojeneckých smluv zavazujících velmoci k dodržení hraničních požadavků před koncem války, posloužila československo-sovětská smlouva z roku 1935 Benešovi jako jeden z argumentů k dosažení původních plánů.

Nově připravovaná smlouva se měla stát adaptací smlouvy z roku 1935, která právně dosud existovala, s přizpůsobením se spolu s československo-sovětskou smlouvou z roku 1941 novým okolnostem.⁴⁾ Prezident Beneš dostal od sovětské vlády pozvání do Moskvy již v roce 1942, kdy se o podepsání spojenecké smlouvy takového typu, jakou se později stala smlouva z prosince 1943, oficiálně nemluvílo.⁵⁾ Beneš prozatím předpokládal pouze vzájemné objasnění vývinu další politické linie a oboustranný nástin představ o vývoji střední Evropy i samotného Československa. V únoru 1942 v rozhovoru se sovětským vyslancem Bogomolovem řekl: *„Dle vývoje uvidím, zdali bych neměl jet do Ruska. Nechci vzbudit dojem, že když tam jezdí jiní, že já se straním, ani bych nechtěl jet do Ruska jen proto, abych tam jel a aby se o tom tak mluvilo.“*⁶⁾ Úmysl navázat na britsko-sovětské spojení, jak je patrné z rozhovoru státního tajemníka Ripky se sovětským vyslancem Valkovem, již ale koncem roku 1942 existoval.⁷⁾

Iniciativa k realizaci podpisu smlouvy tedy v konečném důsledku vzešla od prezidenta Beneše, který v únoru 1943 oficiálně navrhl sovětské vládě ujednání aliančního paktu proti Německu a jeho spojencům po vzoru britsko-sovětského spojení. V návaznosti toho sovětská vláda v dubnu 1943 předložený návrh přijala a nabídla možnost podepsání paktu při Benešově návštěvě v Moskvě, jejíž uskutečnění se plánovalo na červen, tzn. po návratu prezidenta Beneše ze Spojených států.⁸⁾ Beneš doufal v následné rozšíření československo-sovětské smlouvy o Polsko, čímž by tato úmluva získala tripartitní status.⁹⁾ Velká Británie sice vyjadřovala nechuť akceptovat smluvní závazky v průběhu války, neboť podpis československo-sovětské smlouvy mohl zapříčinit nejen příklon Československa do sovětské sféry vlivu, ale rovněž nutil Velkou Británii přehodnotit smluvní vztahy s Řeckem, Belgií či Norskem a zvyšoval její obavy z narušení vztahů s Polskem.¹⁰⁾ Avšak po ztroskotání anglických a amerických představ o československo-polské konfederaci, jimž se důrazně stavěly do cesty sovětské mocenské zájmy ve střední Evropě, zmírňovala britský nesouhlas právě představa tripartitního přistoupení Polska.¹¹⁾ Je třeba říci, že z představy o nezbytnosti zahrnutí sovětského Ruska do

mezinárodní politiky z důvodu dosažení evropské mocenské rovnováhy vycháze-
la již zahraničně politická koncepce prvorepublikového Československa, tzn. li-
nie prvního československého prezidenta T. G. Masaryka uplatňovaná prostřed-
nictvím Edvarda Beneše.¹²⁾

Průběh československo-polské kooperace pro konfедераční jednání

Na základě zhodnocení předpokladů pravděpodobných možností dohod za stá-
vající situace rozvržení mocenských vlivů, kdy Sovětský svaz nadále setrval na
spojenectví s Německem, zahájil Edvard Beneš, s ohledem na přání Velké Britá-
nie, v listopadu 1940 jednání s Polskem o eventuálním poválečném českosloven-
sko-polském konfедераčním spojení.¹³⁾ Beneš tento požadavek schvaloval, a to
nejen z důvodu zachování loajality vůči Velké Británii, která v té době zahrnu-
la obnovení československého státu do svého programu,¹⁴⁾ ale zejména v zájmu od-
vrácení izolace Československa v případném mírovém jednání.¹⁵⁾

V podobném duchu se vyjádřil v červenci 1942 i před sovětským komisařem
zahraničních věcí Molotovem: „*Se Západem mnoho počítat nemůžeme, vzhledem
k Mnichovu bude u nás nedůvěra dál, a tak nám zbývá se dohodnout buď s Pol-
skem a nebo s vámi.*“¹⁶⁾ Beneš od počátku jednání s Polskem podmiňoval pová-
lečné zřízení konfederace třemi podmínkami. Nutností sblížit sociální strukturu
Československa a Polska, neboť jak pronesl: „*My s polskými aristokraty konfede-
raci udělat nemůžeme*“, potřebou schválení československým národem a zejména
podmínkou dohody Polska se Sovětským svazem na základě přátelské spolupráce
a vzájemném vyřešení sporných teritoriálních otázek.¹⁷⁾

V polských koncepcích existovaly i možné eventuality této konfederace. Pol-
ská exilová vláda uvažovala o federaci či konfederaci nebo dvou federacích či
konfederacích.¹⁸⁾ Sovětský svaz se od počátku československo-polského jednání
o chystanou konfederaci živě zajímal. Nejprve se sice výslovně proti nestavěl, ce-
lou situaci ovšem sledoval se značnou nedůvěrou.¹⁹⁾ To se změnilo až v červenci
1942, kdy vyslovil svůj oficiální nesouhlas.²⁰⁾ Československo sovětskému stano-
visku nerozumělo, neboť československo-polská jednání započala v době neutra-
lity Sovětského svazu, který byl od počátku obnovení vztahů s Polskem loajálně
informován.²¹⁾

Hubert Ripka o rozhovoru s Valkovem prohlásil: „*Snažil jsem se mu vysvětlit,
že by Rusové měli mít zájem, aby Polsko bylo co možná nejvíc připoutáno ke spo-
lečné politice nás všech proti Německu, neboť se tím nejlépe čelí tomu, aby Němec-
ko po jisté době se mohlo pokoušet znovu hrát s Polskem proti nám ostatním.*“²²⁾
Sovětský svaz však nepovažoval československo-polskou konfederaci z hledis-
ka bezpečnosti za nutnou, neboť nepředpokládal výrazný vzestup poválečného
Německa a neshledával konfederaci schopnou samostatného zajištění regionální
bezpečnosti. Hlavní obavou ale zůstávalo její využití coby hradby proti expanziv-
ní sovětské politice.²³⁾

Sovětský svaz, ač sám federace států, se snažil machinací ovlivnit českoslo-
venský názor na konfederace a menší uskupení států ve svůj prospěch: „*Dnes ne-*

jde a nepůjde o žádné velké revoluce, dnes není v popředí sociální revoluce nebo třídní boj, nýbrž právě nacionalistická snaha o co největší zajištění národní nezávislosti, integrity a bezpečnosti jednotlivých států.⁽²⁴⁾ Nebyla to ale jen sovětská neutralita, která přivedla západní mocnosti a prezidenta Beneše k myšlence vytvoření československo-polské konfederace. Obavy se objevovaly rovněž v souvislosti se sovětskými poválečnými plány a zejména v důsledku případné sovětské podpory komunistické revoluce v Německu, tzn. spolupráce sovětského Ruska s komunistickým Německem proti západním velmocem.

V roce 1942 se však situace značně změnila. Moskva zahájila usmířovací politiku se Západem, kdy se hlavním heslem stalo vyzdvihování prospěšnosti britsko-sovětské smlouvy a vzájemné spolupráce, jež zajistí dostatečné záruky bezpečnosti menších středoevropských států.⁽²⁵⁾ Jak je patrné z Benešova rozhovoru s Bogomolovem ze srpna 1942, sovětská vláda vyvíjela na Československo tlak, aby oznámení o ztroskotání československo-polské konfederace vyšlo od československé vlády. Beneš se proti sovětskému zachování zdrženlivosti silně ohradil: *„To je divné, oni tak velký a mocný stát nechtějí věci říct ani Polákům, nehledě na Anglii a Ameriku, a na nás dělají nátlak, aby to šlo od nás – tak malého státu!*⁽²⁶⁾

Beneš byl politickým realistou, a přesto, že neuznával právo kterékoli mocnosti ovlivňovat vnitřní politiku Československa, zhodnotil z mezinárodního hlediska jako nemožné ustavit konfederaci bez schválení Sovětského svazu. Důležitým faktorem nezůstávala jen společná hranice mezi Polskem a Sovětským svazem, ale především skutečnost, že se Rusové měli po válce stát sousedy Československa, což již v průběhu roku 1942 otevřeně prohlašovali.⁽²⁷⁾ Podle Bogomolova bylo rovněž mylné polské tvrzení, že konfederace může nahradit obrannou protiváhu Německa.⁽²⁸⁾ Je nutno říci, že roli ve ztroskotání jednání mezi československou a polskou exilovou vládou sehrála i otázka Těšínska, neboť navrácení tohoto území Československu, po jeho anexi v roce 1938, zůstávalo rovněž jednou z podmínek československo-polské konfederace.⁽²⁹⁾

Ministr zahraničí Masaryk na schůzi ministerské rady v lednu 1943 řekl, že z polské strany stačilo alespoň určité gesto, neboť nelze předstoupit před národ s návrhem vytvoření konfederace s lidmi, kteří nám Těšínsko „ukradli“.⁽³⁰⁾ Beneš doufal ve vliv západních demokracií zamezit sovětskému zbolševizování střední Evropy a Německa udržováním přátelské a rovnocenné politiky se Sovětským svazem, podložené a zabezpečené spojeneckými smlouvami. Sbližování západních mocností se Sovětským svazem ale nebyl zřejmě jediný úkol, který si ve vlastní mysli stanovil a který poháněl jeho úsilí zajistit pro poválečnou republiku maximum.

V Benešovi totiž evidentně přetrvával pocit určitého selhání v období Mnichova a jak řekl blízký spolupracovník prezidenta v období války generál František Moravec: *„Byl si neustále vědom této černé skvrny na své politické kariéře, způsobené přílišným spoléháním na Západ reprezentovaný Francií, a vynakládal všechno své úsilí, aby ji vymazal. Toto všudypřítomné strašidlo starých chyb a nebezpečí mu postupně znemožnilo realistický postoj ke komunismu tím, že ho za-*

*slepilo vůči nově vznikajícímu nebezpečí z Východu.*⁴³¹⁾ Edvard Beneš svůj postup k Sovětskému svazu obhajoval jako přísně logický a díval se na Sověty jako na chladné pragmatiky. Generál František Moravec ve svých pamětech vzpomíná: *„Díval se na moji nechuť k neprincipiálnímu chování Rusů jako na sentimentalitu a zdůrazňoval, že sentimentalita se do politiky nehodí. Ale zatím to bylo jeho vlastní dvojí měřítko pro Východ a Západ, které bylo založeno na emoci.*⁴³²⁾

Průběh jednání Edvarda Beneše se sovětskými vládními představiteli a komunistickým exilem v Moskvě

Podepsání spojenecké smlouvy mezi Československem a Svazem sovětských socialistických republik nebylo jediným účelem návštěvy Edvarda Beneše v Moskvě v průběhu 11. – 23. prosince 1943. Prezident po signování smlouvy, které se uskutečnilo 12. prosince, zahájil politická jednání jak se samotným Stalinem a dalšími významnými činiteli sovětské moci, tak i s předmnichovskými komunistickými poslanci Gottwaldem, Švermou, Kopeckým a Slánským, působícími v roli odbojových reprezentantů na území SSSR.³³⁾ Pro dialogy se sovětskými představiteli byly předem stanoveny otázky, v jejichž projednání Beneš očekával možnost oboustranné dohody a podrobné objasnění vzájemných stanovisek.

To se konkrétně týkalo poválečné podoby Německa a Maďarska, hranic obnoveného Československa a upřesnění připravovaného transferu Němců. Stranou nezůstala ani výměna názorů v problematice sovětsko-polských hraničních sporů a předpokládané vnitropolitické koncepce pro slovenské a podkarpatské území. Změnu směřování budoucího Československa předznamenávaly nejen dohody o součinnosti vojenské a hospodářské poválečné spolupráce, ale rovněž potřeba Edvarda Beneše zahrnout do diskuse se Sověty i vnitropolitické otázky Československa, v tomto případě pak potrestání slovenských viníků za vyhlášení války Sovětskému svazu.³⁴⁾

Beneš v jednání se Stalinem pokračoval 18. prosince 1943, kdy se od polských vnitropolitických záležitostí plynule přešlo k interním záležitostem Československa. Prezident připustil možnost „postavení života v republice na nových základech“, což otevřeně nahrávalo i Stalinovým představám: *„Samozřejmě nelze nechat starou demokracii, která není schopna života a musí vést k úpadku. Je třeba udělat další krok dopředu, dle nového vývoje a nového stavu věcí.“* Aby ovšem nevzbudil dojem, že se Rusové jakkoli snaží ovlivňovat vnitropolitickou situaci země, zdůraznil opět, jako již mnohokrát předtím, lhostejnost k vnitropolitickým záležitostem Československa.

Následně se diskuse stočila k problému Slovenska, kdy se oba státníci shodli, vzhledem k nízkému počtu Slováků, na nezbytnosti setrvání obou národů v rámci společného státu, neboť, jak zdůrazňoval Beneš, pročeskoslovenská činnost na Slovensku již pronikla do všech složek slovenského národa. Důležitou otázkou, jejíž konkretizování si Beneš od cesty do Moskvy sliboval, byl poválečný transfer Němců a Maďarů z Československa, který Stalin odsouhlasil 12. prosince 1943.³⁵⁾ Prezident postoje velmocí k této choulostivé záležitosti samozřejmě sondoval již dříve.

Velká Británie po Benešovi žádala předložení plánů praktického provedení přesunu. Beneš však se závazným prohlášením čekal na stanovisko Sovětského svazu, jehož rozhodnutí zřejmě ovlivnil jednoznačný souhlas prezidenta Roosevelta, který Beneš získal v průběhu návštěvy Spojených států v květnu 1943.³⁶⁾ Je třeba říci, že britské kruhy se k radikálnímu řešení stavěly rezervovaně, což se týkalo především britské Foreign Office. Naproti tomu Winston Churchill s Anthonyem Edenem se jednoznačně vyslovili pro transfer. Prezident Beneš v rozhovoru se sovětským ministrem zahraničí Molotovem dne 16. prosince 1943 projevil rovněž ochotu k eventuálnímu předání některých částí československého území, ovšem za předpokladu docílení odsunu všech Němců z Československa a stanovení práva obsazení předmnichovské republiky v podmínkách příměří.³⁷⁾

Jak řekl Beneš: „*Spojuji otázku transferu s problémem sociálním. Mezi našimi Němci je 70 % lidí bohatých; ti musí pryč nejdřív, to byli všechno fašisti. Češi jsou demokrati. Máme taky řadu bohatých lidí, máme také různé sklony politické mezi sebou, ale možno tvrdit právem o národě jako celku, že je demokratický. Položil jsem tedy problém takto: Válku začali Němci v ČSR, ti nesou největší vinu a třeba je potrestat. Když jsem tohle vysvětloval Angličanům, tak nakonec neřekli ne, ale zaujali postavení rezervované.*“³⁸⁾ V průběhu Benešových jednání s Molotovem, která se konala dne 14. a 16. prosince 1943, vyhlásil Beneš počátek koordinace mezinárodní politiky mezi Československem a Sovětským svazem: „*Chci znát stanovisko sovětské vlády tak, aby mohla československá vláda a naši diplomatičtí zástupci dostat přesné pokyny, jak v zásadních věcech mluvit a postupovat vždy v souladu s představiteli vlády sovětské.*“³⁹⁾

Jakmile diskuse přešla k problému německé náhrady škod v Československu, představil Beneš svůj plán převedení majetku vysídlených Němců na československou vládu při vydání potvrzení o náhradě, jež mělo Němcům zajistit kompenzace u poválečné německé vlády. Celkově prezident plánoval konfiskaci půdy, závodů, dolů a bank, což se týkalo nejen německého, ale i československého obyvatelstva. Samotný transfer Beneš označil za počátek nacionalizace a velkého sociálního převratu. Současně ale prohlásil: „*Pozemkovou reformu budou dělat všichni, celý národ, ale také sociální věci budou dělat všichni, nejenom socialisté. Toto jsou mé plány. Já nic neslibuju, jsem demokrat, rozhodnout musí národ, ale jsou to moje myšlenky a program, který mu předložím, za kterým budu stát a který budu obhajovat.*“

Molotov společně se svým zástupcem Kornejčukem, jež byl rozhovoru přítomen, však vyslovil pochybnost, zda československý lid tak výrazné sociální změny přijme.⁴⁰⁾ Při druhém jednání Beneše s Molotovem, konaném 16. prosince 1943, přišla na řadu vojenská problematika, jejímž výsledkem byl naprostý obrat z původní ryze francouzské orientace na ruskou, neboli plné přizpůsobení vojenských plánů, vědy, zbraní a letectva, sovětským zkušenostem a záměrům. Výrazných změn neměla dojít pouze armáda, transformace se připravovala i v oblasti hospodářské spolupráce. Beneš prezentoval potřebu rozšíření československých trhů zvýšením dovozu a vývozu z východních zemí, neboť 1. republika byla hos-

podářsky z 80 % orientována na Západ. Přesněji si představoval přeměnit hospodářskou politiku tak, aby 50 % československého exportu a importu obsáhl Západ a 50 % Východ.⁴¹⁾

Předmětem hovoru se stala i choulostivá záležitost Slovenska, kdy Beneš po Sovětech vyžadoval, aby po československé vládě oficiální cestou vymáhali potrestání Slováků, odpovědných za vedení války proti Sovětskému svazu, tedy de facto prosbu o zásah do vnitřních záležitostí československého státu: „*Chci, aby toto byla jen otázka mezi námi a vámi, já nechci, aby slovenská otázka byla otázkou mezinárodní, to bude jen naše vnitřní věc. Záleží mi na tom, aby se to nemohlo zneužívat vnitropoliticky, že Češi chtějí trestat Slováky. Proto žádám vaši pomoc.*“ Konkrétně se pak toto potrestání týkalo předsedy vlády Tuky, ministra vnitra Macha, prezidenta Tisa, poslance Gašpara, ministra hospodářství Medrického a generála Čatloše.⁴²⁾

Během moskevských schůzek s Molotovem předal Beneš sovětskému ministru zahraničí tři memoranda. První, jež připravil ještě před odjezdem do Moskvy, se týkalo odsunu Němců, další dvě pak hospodářské a vojenské spolupráce.⁴³⁾ Zejména memorandum o hospodářské spolupráci předznamenávalo hluboké změny v hospodářském životě Československa. V memorandu se již nevyskytuje zmínka o 50 % orientaci na východní export a import, ale jak je řečeno v prvním bodě: „*Vývoz i dovoz republiky budou směřovat z velké části na východ, zejména do SSSR.*“

Hned následující bod nenechával na pochybách o vzniku plánovaného hospodářství podle sovětského vzoru: „*Hlavní odvětví československého průmyslu, jako ložiska uhlí, zdroje energie, doly, metalurgie a snad i jiná průmyslová odvětví, doprava atd. budou dle dnešních československých plánů nacionalizována. Tímto způsobem byly by vytvořeny základní předpoklady umožňující plánovanou výrobu v hlavních průmyslových odvětvích na několik let napřed a přizpůsobení československého plánu výroby státnímu plánu SSSR.*“⁴⁴⁾ Hlavní cíl Benešovy cesty do Moskvy, podepsání spojenecké smlouvy mezi Československem a Sovětským svazem, byl tedy splněn.

Přece jen se však objevila menší komplikace. Benešův návrh⁴⁵⁾ smlouvy počítal s platností na pětileté období a po výměně dokladů o ratifikaci také se schválením poválečným československým parlamentem, to znamená postup v souladu s československou ústavou z roku 1920.⁴⁶⁾ Sovětská vláda ale vyžadovala prodloužení platnosti na dvacet let a dodatečné schválení parlamentem nepovažovala za důležité.⁴⁷⁾ Beneš v knize *Paměti* vysvětlil, že tyto rozdíly přijal, neboť nechtěl prodlužovat diskusi.⁴⁸⁾ Jak ale vyplývá z projevu Huberta Ripky před Státní radou v červenci 1943, československý koncept spojenecké smlouvy, odevzdaný Sovětům, počítal s dobou platnosti v délce dvaceti let již v dubnu 1943.⁴⁹⁾

V rozhovoru s ministrem financí Feierabendem prezident na otázku, proč došlo k ratifikaci smlouvy bez vyrozumění vlády, odpověděl: „*Nezapomeňte, že smlouva je zárukou hranic, a proto jsem neměl námitek, aby byla ihned ratifikována. Víím, že mi mnozí budou vytýkat, že jsem v exilu neměl dlouhodobě zavazovat*

*národ, ale po Teheránské konferenci si to rád beru na svědomí. Uvidíte, kolego, že změny smlouvu jen posilují.*⁵⁰⁾ Ve skutečnosti ale délku trvání smlouvy a formu její ratifikace samovolně změnil velvyslanec Fierlinger a Beneš toto ujednání akceptoval.⁵¹⁾ Nejednalo se ovšem pouze o prodloužení platnosti o dvacet let, neboť součástí článku 6 byl také dodatek o automatickém prodloužování smlouvy o další pětiletá období.⁵²⁾

Podle Táborského nešlo Benešovi ani tak o změnu v platnosti smlouvy, jako o docílení její ratifikace československým parlamentem. Přesto, že smlouva obsahovala závazky o vzájemném respektování nezávislosti, klauzuli o poválečné hospodářské spolupráci a slib podpory v boji proti Německu, v čemž se shodovala se smlouvou podepsanou mezi Velkou Británií a Sovětským svazem v roce 1942, v konečném důsledku se obě smlouvy významně lišily. Zásadní rozdíl ale přetrvává v nesrovnatelnosti významu a důležitosti mocenské Británie a malého střeoevropského státu, jakým bylo Československo, jehož politické ovlivňování zůstávalo pouze hrou o vliv v rukou velmocí.

Z podnětu Sovětů se rovněž vypustila klauzule o přijetí „*návrhu na společný postup a kolektivní bezpečnost, směřujících k zachování míru a k odporu v poválečném období*“. Současně se obě strany dohodly na vynechání bodu v preambuli smlouvy vyjadřující přání spolupracovat se Spojenými národy,⁵³⁾ což Československu vzhledem k zachování vlastní suverenity v konečném důsledku spíše uškodilo. Nejen podpis československo-sovětské spojenecké smlouvy z roku 1943 však měl v budoucnu vliv na změnu politického směru obnoveného Československa. Značný podíl na tomto směřování lze přičíst také komunistické emigraci v Moskvě a Londýně, která v průběhu války připravila řadu návrhů změn v obnovené republice, jež se obratným manévrováním snažila reprezentantům londýnského demokratického exilu vnutit jako nejvhodnější řešení poválečné obnovy.

Jako prostředník působila i tzv. Národní fronta, která v rámci jednoty národa sdružovala pět politických stran různorodých zájmů. Tento uměle vytvořený orgán ale fungoval spíše jako nástroj nátlaku komunistů na členy ostatních stran pracovat, pod pláštěm „svornosti“, za přijetí komunistických požadavků. Samotný Beneš diskutoval s komunistickými představiteli před svým odjezdem do Sovětského svazu několikrát.⁵⁴⁾ Dne 1. července 1943 např. v rozhovoru s komunisty prezentoval osobní návrh poválečného zjednodušení stranického systému snížením počtu politických stran na tři, tzn. vytvoření sjednocené dělnické strany, strany středu a strany pravice, v konečném důsledku tedy zajištění progresivní vládní většiny.⁵⁵⁾

Tato idea nebyla nová, neboť, jak je známo, návrh na vytvoření socialistického bloku provázal Benešovy vnitropolitické koncepce od počátku vzniku samostatného Československa.⁵⁶⁾ Tentokrát ovšem tato koncepce měla posloužit jako prostředek absorpce komunistů ve sjednocené dělnické straně.⁵⁷⁾ V roce 1943 prezident nepochyboval, vzhledem k sovětským úspěchům v boji proti Německu a historickému rusofilství českého národa, o výrazném poválečném nárůstu preferencí komunistické strany. Na základě toho tedy navrhl komunistům možnost

účastnit se vládní politiky v londýnské exilové vládě. Komunisté však tento návrh z taktických důvodů odmítali.⁵⁸⁾

Pravé příčiny ale přesněji vystihuje až odpověď poslance Vala na důvěrné schůzi slovenských komunistických novinářů v roce 1944 v Pittsburghu: „Komunistům jsou nabízeny jen bezvýznamné rezorty jako železnice a sociální péče, kdežto my usilujeme o rezort vnitra, protože ten drží v rukách všchnu politickou výkonnou moc státu. Národní výbory, které převezmou dočasnou správu postupně osvobozeného území ČSR, budou proto vyslané z Moskvy a ne z Londýna.“⁵⁹⁾ Beneš záměr začlenit komunistickou stranu do vládní spolupráce s ostatními stranami neskrýval ani před západními mocnostmi. S nutností zapojit komunisty do vlády počítal již v květnu 1942, kdy na společném obědě mírnil obavy britských politických představitelů před bolševizací střední Evropy: „Na akci Kominterny musíme být všichni připraveni, Stalin a vláda budou dělat, co bude v zájmu jejich státu a ne Kominterny a revoluce, my ostatní musíme být proto silní vnitřně. Já už dělám v tom smyslu přípravy a nebojím se, vybidnu naše komunisty ke spolupráci a nepůjdou-li s námi, budeme doma dost silni jít svou cestou.“⁶⁰⁾

Moskevská jednání Edvarda Beneše s místním exilovým vedením komunistické strany byla realizována v šesti rozmluvách, které proběhly mezi 13. a 20. prosincem 1943. Rezultát se týkal dvou skupin otázek: jakým způsobem vést osvobozenecký boj do konečné porážky Německa a jak postupovat při konstituování nového československého státu v přechodném období.⁶¹⁾ Komunisté vyžadovali, aby vláda pojala za prvořadý úkol propagaci a organizaci bojů proti okupantům. Šlo jim zejména o vytváření partyzánských skupin na území republiky, které by za pomoci národních výborů přispívaly k nárůstu vlivu KSČ. Oficiálně pak proklamovali za důležité vystavět národní výbory na jednotě všech složek a stran národního odboje.

Přesto, že Beneš nutnost stupňování odbojových činností na území protektorátu připouštěl, spojoval prozatím tuto otázku s ohledy na průběh vojenských akcí. Při páté rozmluvě s prezidentem Benešem dne 16. prosince 1943 zdůraznil Gottwald nutnost vytváření národních výborů ještě v průběhu války, tzn. ve fázi osvobozovacího zápasu. Ani Beneš formování státní správy prostřednictvím národních výborů nezpochybnil: „Já osobně vždy zastával myšlenku národních výborů, poněvadž jsem si byl vědom, že domácí odboj je rozhodující a že zahraniční odboj je pouze symbolem národního boje doma.“ Diskuse se rovněž zabývala komunistickým návrhem na vydání zákona o potrestání aktivní spolupráce s německými okupanty a podpoře Háchovy a Tisovy vlády.⁶²⁾

Počáteční práce na tzv. retribučním dekretu zahájila londýnská vláda již v listopadu 1942. Jejich přípravy se ujal ministr spravedlnosti Jaroslav Stránský, který předložil první osnovu dekretu prezidentovi v červnu 1943. Komunistické představy o konečné podobě dekretu se však v mnoha ohledech od londýnské vlády lišily.⁶³⁾ Neustálé výhrady levicových představitelů přiměly nakonec Stránského k přepracování původní osnovy dekretu dle jejich návrhů.⁶⁴⁾ Komunistický koncept byl více konkrétní, neboť uváděl názvy protektorátních a slovenských insti-

tucí, v jejichž řadách mělo dojít k potrestání exponentů, kteří podporovali kolaborantské vlády v protektorátu, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi.

Gottwald neopomíjel zajistit potrestání provinilců ani v oblasti kultury, vědy a školství.⁶⁵⁾ Pozdější vznik Národního soudu v Čechách a na Slovensku vzešel rovněž z popudu komunistické strany, která v těchto soudech viděla nejen příležitost k potrestání spolupracovníků s okupantským režimem, ale současně využívala Národní soud a mimořádné lidové soudy jako prostředek k vyřazení nevyhovujících demokratických osobností z politického a ekonomického života. Při následném projednávání otázky Slovenska prezident poprvé vyslovil otevřený nesouhlas: „*Mne nikdy nedostanete k tomu, abych uznal slovenský národ. Je to mé vědecké přesvědčení, které nezměním.*“ Komunisté totiž Slováky uznávali jako samostatný národ a usilovali o docílení vládní proklamace, jež by vyhlášovala řešení problémů obou národů v zásadě „rovný s rovným“.

Beneš tyto distinkce v názorech respektoval, neboť plně chápal absurdnost nařízení či odhlasování existence jednoho národa.⁶⁶⁾ Svůj pohled na československý národ detailně rozvinul v knize *Úvahy o slovanství*, kde oproti původnímu náhledu na slovenskou řeč, coby nářečí českého jazyka, uvedl oba jazyky za rovnoprávné v rámci jednoho národa.⁶⁷⁾ Při jednání o druhé řadě otázek, týkajících se nástinu opatření pro přechodné období, se obě strany shodly na obnovení Československa na zcela nových základech, přesněji tedy nenavazujícího na praktickou politiku předmnichovské republiky.

Prezident zdůraznil, že východiskem pro vznik nové vlády se stane Blok tří stran, jež ve vládě zaujme vedoucí postavení v součinnosti se stranou středu (lidovci) a stranou konzervativní (agrárníci): „*Vedení v osvobozené republice musí mít levice, narozdíl od doby po prvním odboji, kdy se dostala k vládě na dlouhá léta pravice a levice se musela jen hájit. Do levice počítám tři dělnické strany: komunisty, sociální demokraty a národní socialisty. Dělníci se musí dát dohromady a musí strhnout za sebou většinu národa. Jinak nemohu být prezidentem.*“ Spekulovalo se též o názvu plánovaného politického uskupení. Předběžně bylo navrženo označení „*Národní blok pracujícího lidu měst i venkova*“, ke konečnému pojmenování však v Moskvě nedošlo.

Vzhledem k informacím o nárůstu vlivu komunistů v protektorátu předpokládala komunistická strana zisk postavení nejsilnější strany v poválečném Československu. Stejně situaci vnímal i Edvard Beneš: „*Sousedství se Sovětským svazem bude hrát velkou úlohu při vzestupu vašeho vlivu. Musíte však být opatrní a věc nepřehnat, aby se neříkalo, že se to všechno rázem bolševizuje.*“ S ohledem na Beneše a zahraničněpolitickou konstelaci sice prozatím komunisté nárokovat funkci ministerského předsedy v poválečné vládě nehodlali, nemínili se ale vzdát vidiny dvou klíčových rezortů, a to ministerstva obrany a vnitra.⁶⁸⁾ Velkým paradoxem Benešových rozhovorů s moskevským exilem zůstaly, vzhledem ke spolenectví SSSR s Německem, výtky vůči Benešově spolupráci s protektorátní vládou generála Eliáše.⁶⁹⁾

Z Benešových *Pamětí* se dozvídáme o vyslovených pochybnostech komunis-

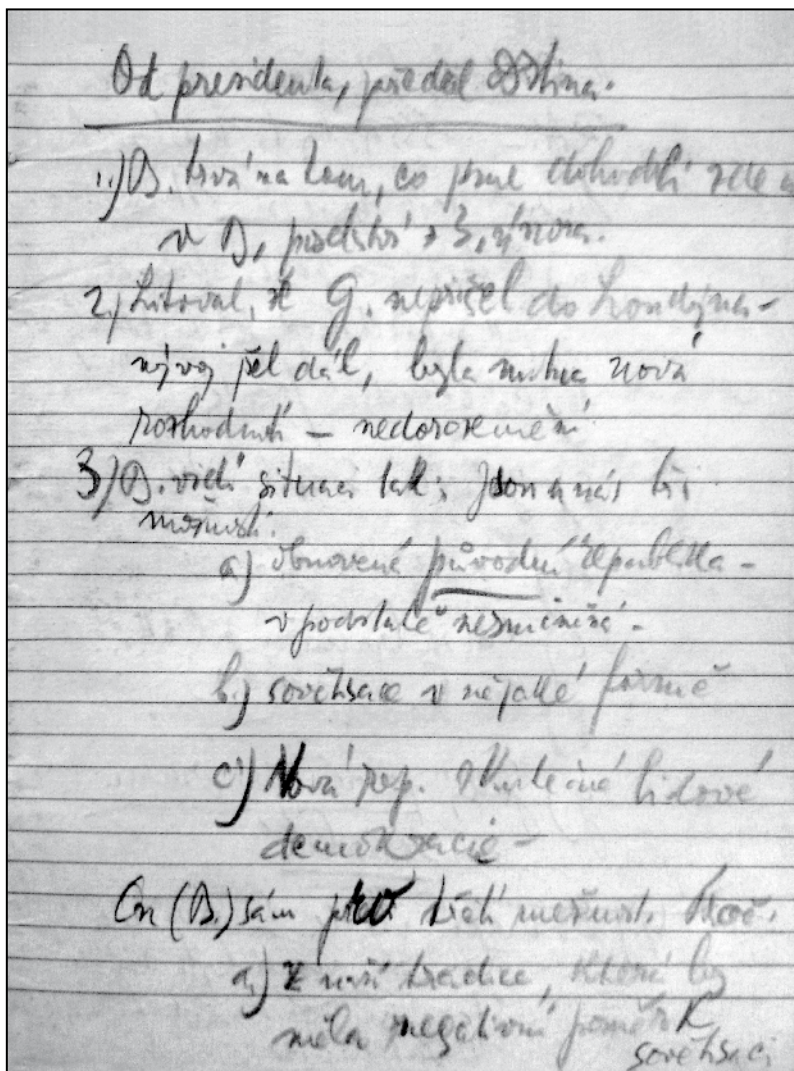
tů, zda londýnská vláda nezašla ve svém jednání s protektorátními činiteli příliš daleko a nezávázala se tím pro budoucnost.⁷⁰⁾ Zásadní roli hrála rovněž otázka Mnichova a přijetí mnichovských požadavků, neboť bylo evidentní, že se tato záležitost může kdykoli stát nástrojem politického směřování prezidenta.⁷¹⁾ Přesto, že sovětská pomoc v září 1938 zůstala jen planým slibem bez praktické možnosti realizace, sovětské představitelé rádi vystupovali jako jediní spolehliví spojenci a českoslovenští komunisté jako jediní zásadoví obránci Československa. Kapitulaci prezidenta komunisté plně využili až po Benešově smrti, kdy proti „mnichovanství“ již vystupovali bez jakýchkoli skrupulí.

Ačkoli českoslovenští komunisté v Moskvě otevřeně vytýkali Benešovi podrobení se mnichovskému diktátu a nepřijetí sovětské pomoci, Stalin si v jednáních s Benešem počínal prozíravěji. To jen podporovalo gloriolu Stalina coby pragmatického politika vedoucího svou zemi cestou od totalitní nadvlády proletariátu k demokratizaci a československou komunistickou emigraci naopak personifikovalo jako stálé přívržence ostřejší tendence v levicovém myšlení. Avšak ani Stalin si během Benešovy přítomnosti v Moskvě neodpustil štiplavé poznámky k otázce Mnichova.

Na oficiálním banketu dne 11. prosince 1943 připraveném k přivítání Beneše v Moskvě přivedl Stalin prezidenta do rozpaků výtkou: „*A proč jste v roce 1938 nebojovali?*“ Načež znejistělý Beneš začal podrobně obhajovat důvody, jež ho vedly k tomuto rozhodnutí. Ze vzpomínek prezidentova tajemníka Táborského se dozvídáme, že ještě tentýž večer, při promítání scén z bojů Rudé armády ve Stalinově soukromém kině v Kremlu, podpořil Stalin původní výtku cílenou poznámkou: „*Tak tato armáda vám byla k dispozici v roce 1938.*“⁷²⁾ Beneš byl ale francouzským národním komisařem Dejeanem informován o kompromitujícím prohlášení Stalina před Winstonem Churchillem z roku 1941, kdy Stalin Churchillovi přiznal, že Sovětský svaz nebyl připraven na válku nejen v roce 1939, ale ani o rok poté, tzn. dva roky po Mnichovu.⁷³⁾

Přes tyto nesrovnalosti zůstal Mnichov a slovenská otázka veskrze jedinými body, ve kterých zůstávaly mezi prezidentem a komunistickými reprezentanty spory.⁷⁴⁾ Snahou komunistů bylo dosáhnout jmenování nové československé vlády ještě v zahraničí. Šlo jim o to, aby se londýnská vláda nevrátila domů ani v demisi, neboť by tím komunisté ztratili možnost plně ovládnout její obsazování. Beneš hájil stanovisko navrácení vlády ve stavu demise. Připustil ovšem ochotu k eventuálnímu přijetí i tohoto komunistického návrhu.⁷⁵⁾ K tomu nakonec došlo v průběhu ledna 1945, kdy na schůzce s agrárními představiteli Lichnerem a Feierabendem prohlásil, že novou vládu jmenuje po poradách se Slovenskou národní radou a českými politickými stranami po osvobození určité části českého území.⁷⁶⁾

František Moravec v knize paměti *Špión, jemuž nevěřili* vzpomínal na Benešovo nadšení z rozhovorů se sovětskými vládními představiteli. Méně nadšení po návratu do Londýna ovšem Beneš projevoval vůči jednání s československými komunisty. Jak píše Moravec: „*Dohodl se s nimi na rozpuštění agrární strany,*

Osobní poznámky Edvarda Beneše pro jednání s Komunistickou stranou Československa z roku 1944. Národní archiv
Prezident jako nevhodnější politické uspořádání poválečného Československa upřednostňoval režim tzv. lidové demokracie.

neboť pro komunisty byla nesnesitelná, protože pevně ovládala zemědělské masy a na druhé straně to hovělo samolibosti Benešově, neboť agrární strana byla vždy vůči němu v příkré opozici a způsobila mu velmi často trpké chvíle. Zdá se, že dal v Moskvě souhlas i k rozpuštění strany českých socialistů, ale to pod nátlakem československých politiků v Londýně popřel, když to komunisté v roce 1944 reklamovali.⁴⁷⁷⁾

Při druhé rozmluvě s komunistickými činiteli dne 13. prosince 1943 podal

Beneš výklad osobního pojetí přechodu k obnově Československé republiky. Své postavení prezidenta propojil, vzhledem k mezinárodní ignoraci protektorátu, kontinuitou prezidentství z roku 1935 prodlouženého československou Státní radou na podkladě § 58 ústavy z roku 1920. Jelikož Beneš hodlal dovršit svoji prezidentskou dráhu opětovným zvolením před řádným parlamentem, nemohl si dovolit opomenout hlasy komunistických poslanců. Zejména vzhledem k očekávanému nárůstu preferencí komunistické strany. Komunističtí zástupci sice souhlasili se setrváním Edvarda Beneše na místě prozatímního prezidenta a připomínali, že oni jediní přišli s tímto návrhem ostatním stranám, výběr kandidáta pro řádné prezidentské volby ale podmiňovali zkušenostmi s Benešovou politikou v době tohoto provizoria.

Beneš reagoval slovy: „*Budu dělat takovou politiku, abyste v budoucnu mohli být v každé vládě. Diskriminace komunistů musí zmizet. Pro komunisty bude platit plná rovnoprávnost. Rozumím vašemu stanovisku, když se v Prozatímní vládě zříkáte nároků na předsedu vlády. Svědčí to o vaší prozíravosti. Ostatně dostanete místo předsedy vlády určitě po volbách. Pokud jde o rezorty, které žádáte, záleží to nejen ode mne.*“ Čímž de facto upřednostnil svůj zájem docílit prezidentství jako kompenzaci Mnichova a nechal se zlákat k politice intrik a kompromisů, servírované prostřednictvím komunistické strany, fungující coby prodloužená ruka Kremle.⁷⁸⁾

Po zkušenostech Mnichova, který narušil Benešovu důvěru v bezpečnostní systém opřený o západní mocnosti, začal prezident usilovat o zajištění nové struktury bezpečnosti středoevropského prostoru. Důležitou roli v Benešových úvahách o nutnosti uzavření spojenecké smlouvy se Sovětským svazem sehrála pravděpodobnost vstupu Rudé armády na československé území a posunutí západní hranice SSSR k východní hranici Československa. Sověti československým snahám o spojení se Sovětským svazem i západními mocnostmi naoko rozuměli, jak ale prohlásil v červnu roku 1942 Bogomolov: „*Bylo by velkou chybou, kdyby si Československo stále neuvědomovalo, že jen Sovětský svaz, vzhledem k zeměpisné poloze, může ihned bránit Československo vojenskou silou.*“⁷⁹⁾

O cestě do Moskvy uvažoval Beneš od konce roku 1942, čemuž napovídalo zahájení předběžných diplomatických jednání o této otázce mezi velvyslanci obou zemí. Angličané se ale, vzhledem k zásadě britsko-sovětské smlouvy z roku 1942 o neuzavírání bilaterálních smluv s menšími spojenci v průběhu války, postavili proti.⁸⁰⁾ Z úsilí, které sovětská strana vynakládala vůči podepsání spojenecké smlouvy se státem, jenž z hlediska pohledu velmocí neměl v mezinárodním měřítku rozhodujícího významu, je zcela evidentní taktický záměr Sovětského svazu přiblížit se, bez ohledu na zájmy Československa, hranicím západní Evropy.

To ostatně sám Bogomolov přiznal v červnu 1943 před ministrem Ripkou: „*Kdybychom měli smlouvu, Angličané i ostatní vědí, že by to definitivně zmařilo všechny protisovětské kombinace ve střední Evropě.*“⁸¹⁾ Sovětské představitele britský zákaz zaskočil a vyslanec Bogomolov dokonce vyzýval Beneše k nepoddání se

britským požadavkům za cenu konfliktu.⁸²⁾ Sověti totiž spojovali dodatek o uzavírání smluv během války výhradně s nepřátelskými státy.⁸³⁾ Argumenty Velké Británie vycházely z předpokladu narušení polsko-britských a polsko-československých vztahů, přičemž zajištění dostatečné bezpečnosti Československa shledávala Velká Británie v rámci Společnosti národů.⁸⁴⁾

Beneš usiloval o sblížení západních velmocí se Sovětským svazem, neboť věřil v jeho postupnou demokratizaci: „*To neznamená, že všechno je změněno, ale ten duch revoluce mnoho a mnoho v Rusku změnil. Od roku 1935, kdy jsem tam poprvé byl, je tudíž všude ohromná změna, politicky se jinak cítí, myslí a vidí. Je fakt, že existuje nová ruská říše, vědomá úlohy, kterou hraje, a hrdá na to.*“⁸⁵⁾ Přesto ale nemínil uskutečnit plánovanou cestu do Moskvy přes britský nesouhlas a snažil se britskou stranu přesvědčit o výhodnosti smlouvy nejen pro Československo, ale i pro Polsko a Velkou Británii.

V přítomnosti Táborského si na adresu Britů postěžoval: „*Při tom všem jsou ti Angličané krátkozrací, když se staví proti tomu, abychom tu smlouvu s Rusy uzavřeli už teď. To je zásadní omyl, myslet si, že bychom byli bezpečnější vůči Rusům bez smlouvy než se smlouvou. Mít jasnou a včasnou dohodu, zaručující neodvislost a slibující nevměšování, je lepší než nemít vůbec nic.*“⁸⁶⁾ Smlouva měla tedy nejen plynule navázat na československo-sovětskou dohodu z 18. července 1941, jež obnovila vzájemné diplomatické styky obou zemí, ale současně umožnit přechod z válečného spojení na mírové.⁸⁷⁾

Souhlas Velké Británie s podepsáním československo-sovětské smlouvy o přátelství získal prezident teprve v říjnu 1943, po britské návštěvě Moskvy,⁸⁸⁾ jež se odehrála při příležitosti konference zahraničních ministrů.⁸⁹⁾ Je nutno říci, že Anthony Eden odjížděl původně do Moskvy s instrukcemi trvajícími na nepřijetí smlouvy či vyžadujícími vytvoření deklarace s dovětkem o ponechání podpisu smlouvy ke konci války.⁹⁰⁾ Jak vyplývá z prezidentových poznámek z cesty do Moskvy, smlouvě se nesnažil zamezit Winston Churchill s Anthony Edenem, kteří pokládali smlouvu za neobyčejně cennou, nýbrž britské vojenské kruhy a někteří diplomaté Foreign Office.⁹¹⁾

Signaci československo-sovětské smlouvy nakonec přijala jak exilová vláda v Londýně, tak i Státní rada s velkým uspokojením. Dne 15. prosince 1943 svolala Státní rada zvláštní schůzi, kde se z poslanceckých řad linuly horlivé projevy nadšení. V projevu ministra Ripky zaznělo mimo jiné: „*Těmito formálními závazky se znovu potvrdilo, že sovětská vláda nemá v úmyslu vnucovat svůj politický režim druhým národům.*“ Došlo též ke schválení rezoluce, v níž Státní rada proklamovala víru v nadšené přijetí ze stran československého obyvatelstva a akcentovala její význam pro zajištění klidného vývoje obnovené republiky.⁹²⁾

Ze sdělení dr. Klingera československým komunistům v Moskvě, jež reprodukovalo stanoviska londýnské emigrace ke schválení spojenecké smlouvy se Sovětským svazem, vyplývalo, že kromě Paulíny-Tótha, Osuského, Prídavka, Schwarze, Lochera a Borina zaujala československá vláda i Státní rada v souhlasu s přijetím smlouvy jednoznačně kladné stanovisko.⁹³⁾ Přestože ujednání čes-

koslovensko-sovětské smlouvy přineslo příznivé ohlasy u většiny londýnské emigrace, výsledky prezidentových diskusí s komunistickým exilem v Moskvě již tak pozitivní reakce nevyvolaly.

Ministr Stránský například projevil obavy vůči konsekvencím Benešových příslibů ve vnitropolitických otázkách. Zmínka o případném zrušení Československé strany národně socialistické pronesená Benešem před vyslancem Fierlingerem pak pobouřila zejména Huberta Ripku, který označil Benešovy zásahy do vnitropolitických záležitostí republiky za netaktické a rozmluvy s komunisty za politickou chybu. Ministra financí Feierabenda, který přes vnitřní obavy považoval ještě v roce 1943 uzavření spojenecké smlouvy se Sověty za výhodné, naproti tomu značně udivilo připojené memorandum o hospodářské spolupráci, o jehož existenci se dozvěděl až prostřednictvím ministerstva zahraničí, neboť Benešův referát z 3. února 1944, pronesený na slavnostní schůzi Státní rady, o hospodářských otázkách nehovořil.⁹⁴⁾

Dle očekávání využila dohody mezi Sovětským svazem a Československem i německá propaganda, která zahájila ostré útoky proti Benešovi a komunismu v Sovětském svazu. Státní prezident Hácha a tzv. protektorátní vláda přispěli rovněž oficiálním prohlášením, jež protestovalo proti „zaprodání“ československého národa a vyzývalo korporace a soukromé osoby k postavení se do evropské fronty proti bolševismu.⁹⁵⁾ Tyto proklamace protektorátních představitelů ale vyvolávaly povětšinou zcela protikladné reakce. Už jen vzhledem k tomu, že vždy pouze reprodukovaly vyhlášky německé propagandy. Z informací o názorech obyvatelstva v protektorátu naopak vyplývalo, že uzavření smlouvy přijal lid s pohnutím a datum jejího přijetí považoval za „novou epochu dějin“.

Prezidentova popularita pak po návštěvě Moskvy dosáhla v protektorátu nejvyššího stupně. Přestože však komunismus přestával mezi obyvatelstvem působit jako strašák, převážná část populace neshledávala tento politický směr jako žádoucí import.⁹⁶⁾ Jak vyplývá z výkladu ministra vnitra Slávika ve Státní radě z 28. února 1944, sympatie k Sovětskému svazu mezi protektorátním obyvatelstvem všeobecně vzrůstaly a lid věřil v dodržení ustanoveného nevměšování do vnitropolitických záležitostí republiky.⁹⁷⁾ Podobné zprávy přicházely i ze Slovenska, kde se obyvatelstvo k zahraničně politické linii v rámci spojeneckého svazku se Sovětským svazem, jak prohlašoval slovenský exilový poslanec Ján Čaplovič, přihlásilo jednomyslně.⁹⁸⁾

I sám Beneš považoval uzavření československo-sovětské smlouvy za triumfální završení své koncepce zajištění kontinuity poválečného Československa a za záruku pro bezpečnost proti německé „Drang nach Osten“. Tuto prezidentovu víru nezkalil do července 1944 žádný významný negativní krok ze sovětské strany. Jelikož prezident i většina členů exilové vlády plně důvěřovali sovětským slibům o nevměšování⁹⁹⁾ do vnitropolitických záležitostí Československa, vyvolala zpráva o vstupu Rudé armády na území Karpat ještě v dubnu 1944 mezi londýnskými emigranty vlnu nadšení.¹⁰⁰⁾ Vstup sovětských vojsk na československé území bylo však nutno nejprve smluvně zajistit. Dne 8. května 1944 proto došlo k podepsání

dohody „o poměru mezi československou správou a sovětským vrchním velitelem po vstupu sovětských vojsk na československé území“, v níž se obě strany zavazovaly k řešení všech otázek plynoucích z přítomnosti sovětských vojsk na československém území v přátelském a spojeneckém duchu a jejíž součástí bylo usnesení o ustanovení československého vládního delegáta pro osvobozené území.¹⁰¹⁾

Neúspěch zahraničně politické koncepce tzv. Versailleského systému, završený podepsáním Mnichovské dohody v září 1938, zůstal pro Edvarda Beneše traumatem, v historiografii též nazývaný jako „mnichovský komplex“, jež zásadně ovlivnil aspekty následného směřování zahraniční orientace Československa. Beneš se v důsledku těchto zkušeností snažil docílit konsekventního zajištění bezpečnosti státu, jež by zaručilo nemožnost opakování Mnichova. Jelikož vstup Sovětského svazu do války značně ovlivnil vyhlídky na její celkový výsledek a úspěchy SSSR v bojích s Německem předznamenávaly výrazné přeskupení poválečných vlivů ve střední Evropě, což sovětské kruhy obratně podporovaly vstřícnými stanovisky vůči uznání československé exilové vlády a závaznými prohlášeními v otázce německého transferu, uvěřil i Beneš v užitečnost spojenecké smlouvy, která bez podmínek zajistila záruky bezpečnosti státu v plném obnovení předmnichovských hranic.

Přestože podoba smlouvy přesáhla obvyklý rámec mezinárodně signovaných smluv, zaručila pravděpodobně československému prezidentovi a vládě, oproti např. polským či jugoslávským exilovým představitelům, návrat do osvobozené republiky, fungující na relativně demokratických základech. Prezident Beneš, který nebývalým úsilím zabezpečil uznání Československa a obnovu jeho předmnichovských hranic, sice ukvapeným přijetím smlouvy podal ruku Sovětskému svazu, avšak neexistence smlouvy by zřejmě způsobila nemožnost návratu prezidenta a nekomunistických představitelů exilu do vlasti či zapříčinila vznik vlády dosazené komunistickou stranou, což je evidentní na případě Polska, a nemožnila tak vyslovení obyvatelstva v posledních, z velké části ještě demokratických volbách roku 1946, v nichž, jak je známo, 40 % obyvatelstva českých zemí¹⁰²⁾ vhodilo do volební urny hlas KSČ. V celkové vnitropolitické situaci sehrály samozřejmě svou roli i geograficko-strategická poloha země či postupné ochlazení přátelských vztahů Východu a Západu, jež pouze dokresluje americká akceptace sovětské sféry vlivu.

Poznámky

¹⁾ Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Hodža versus Beneš*, Praha 1999, s. 109.

²⁾ K urychlení této otázky napomohl návrh československé smlouvy s průvodním dopisem, zasláný prezidentovi sovětským velvyslancem Majským, ve kterém Majskij vyjádřil ochotu podepsat smlouvu po jejím schválení exilovou vládou. To následně 18. července 1941 přimělo britskou vládu uznat prezidenta Beneše za hlavu státu a československou vládu *de iure* (Jan KUKLÍK, *Londýnský exil a obnova československého státu 1938 – 1945*, Praha 1998, s. 98.

- ³⁾ Edvard BENEŠ, Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. 2. vyd. Praha: Orbis, 1947, s. 382–384.
- ⁴⁾ Tamtéž.
- ⁵⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C, SSSR, Záznamy rozhovorů 1941 až 1945, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 25. června 1943.
- ⁶⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EB L 101, Rozhovor E. Beneše s V. M. Molotovem dne 3. února 1942.
- ⁷⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C/1, SSSR, Záznamy rozhovorů 1941 až 1945, Rozhovor H. Ripky s Valkovem dne 14. prosince 1942.
- ⁸⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 160, sign. V 143/2, Ministerstvo zahraničních věcí, Cirkulární depeše a jiné odeslané 1941–1945, Depeše čs. ministerstva zahraničí ze dne 2. prosince 1943.
- ⁹⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C, SSSR, Záznamy rozhovorů 1941 až 1945, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 18. června 1943.
- ¹⁰⁾ Tamtéž, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 25. června 1943.
- ¹¹⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. V 79/1, Velká Británie, Rozhovory Edvarda Beneše 1940 až 1944, Rozhovor E. Beneše s A. Edenem dne 30. června 1943.
- ¹²⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C/1, SSSR, Záznamy rozhovorů 1941 až 1945, Krausův rozhovor s A. A. Novikovem 1. a 17. července 1942.
- ¹³⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EB L 101/9, Záznamy rozhovorů Z. Fierlingera a M. Lobkowitz s I. Majským, Rozhovor s I. Majským dne 17. října 1940.
- ¹⁴⁾ Tamtéž, Rozhovor s I. Majským dne 2. října 1940.
- ¹⁵⁾ Tamtéž, Rozhovor s I. Majským dne 17. října 1940.
- ¹⁶⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 31. července 1942.
- ¹⁷⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C/1, SSSR, Záznamy rozhovorů 1941 až 1945, Rozhovor E. Beneše s V. M. Molotovem dne 9. června 1942.
- ¹⁸⁾ Přesnější konfederaci severní a jižní, kdy severní zahrnovala začlenění Litvy, Polska, Československa, Maďarska či Rumunska a jižní pak státy balkánské, respektive také s Rumunskem. Na rozdíl od Polska plánovala československá vláda i případné připojení Rakouska a Jugoslávie (MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 182, sign. V 176 C, PMR, Zápisy ze schůzí ministerské rady 1943, Středoevropská problematika – nástin H. Ripky). Československo se rovněž více ohlíželo na Sovětský svaz, s čímž souvisela komplikace přistoupení baltských států a Litvy, které SSSR považoval za sovětské republiky a členy SSSR (MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. 101/b, Rozhovor H. Ripky s A. J. Bogomolovem dne 29. ledna 1942). Rozdílný poměr zaujímaly oba státy i k Maďarsku a struktuře jeho poválečného systému (MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 182, sign. V 176 C, PMR, Zápisy ze schůzí ministerské rady 1943, Středoevropská problematika – nástin H. Ripky).
- ¹⁹⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. 101/b, Rozhovor H. Ripky s A. J. Bogomolovem dne 20. ledna 1942.
- ²⁰⁾ Tamtéž, Rozhovor J. Masaryka s A. J. Bogomolovem dne 15. července 1942.
- ²¹⁾ Tamtéž, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 31. července 1942.
- ²²⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 191, sign. V-SA 4/2, Rozhovor H. Ripky s Valkovem dne 14. prosince 1942.
- ²³⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 31. července 1942.
- ²⁴⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/b, Rozhovor H. Ripky s A. J. Bogomolovem dne 21. června 1942.
- ²⁵⁾ Tamtéž, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 27. července 1942.
- ²⁶⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 13. srpna 1942.
- ²⁷⁾ Tamtéž, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 31. července 1942.
- ²⁸⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/b, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 7. července 1942.
- ²⁹⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C/1, SSSR, Záznamy rozhovorů 1941 až 1945, Rozhovor H. Ripky s Valkovem dne 14. prosince 1942.
- ³⁰⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 182, sign. V 176 C, PMR, Zápisy ze schůzí 1943, Zápis z LXXVIII. schůze ministerské rady dne 15. ledna 1943.
- ³¹⁾ František MORAVEC, Špión, jemuž nevěřili, Praha 1990, s. 275–281.

- ³²⁾ Tamtéž.
- ³³⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. V/186/62 A-C/9, Cesta E. Beneše do Moskvy, Chronologie 1943.
- ³⁴⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. V 186/62 A-C/5, Cesta E. Beneše do Moskvy, Program jednání 1943.
- ³⁵⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. V 186/62 A-C/6, Cesta E. Beneše do Moskvy, Rozhovor E. Beneše s J. Stalinem dne 18. prosince 1943.
- ³⁶⁾ Benešova cesta po Spojených státech probíhala ve dnech 7. až 9. května 1943, přičemž se její součástí stala i krátká návštěva Kanady (Eduard TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Východem a Západem, Praha 1993, s. 147). Beneš byl se svým působením v USA stoprocentně spokojen a jak prohlásil: „Centrem všech diskusí bylo Rusko – od počátku až do konce. Když jsem přišel, věci s Ruskem byly skoro na zlomu a myslím, že moje diskuse přispěly k tomu, že tomu byla dána poslední rána, aby se ten zlom ve věci Ruska definitivně a skutečně stal. Zdůrazňoval jsem, že stejně jako je definitivně upraven smlouvou poměr rusko-anglický, že nebude míru, dokud nebude dohody mezi USA a SSSR, že se nesmí opakovat to, co se stalo po minulém válce, tj. izolacionismus Ruska.“ Roosevelt s Benešovými názory souhlasil a nutnost dohody se Sovětským svazem potvrdil (MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 185, sign. V 176 F, PMR, 92. schůze ze 17. 6. 1943, Zápis o mimořádné schůzi ministerské rady konané dne 17. června 1943).
- ³⁷⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. V 186/62 A-C/6, Cesta E. Beneše do Moskvy, Záznam o rozhovoru E. Beneše s V. Molotovem dne 16. prosince 1943.
- ³⁸⁾ Tamtéž, Záznam o rozhovoru E. Beneše s V. Molotovem dne 14. prosince 1943.
- ³⁹⁾ Tamtéž, Rozhovor E. Beneše s V. Molotovem dne 16. prosince 1943.
- ⁴⁰⁾ Tamtéž, Rozhovor E. Beneše s V. Molotovem dne 14. prosince 1943.
- ⁴¹⁾ Tamtéž, Rozhovor E. Beneše s V. Molotovem dne 16. prosince 1943.
- ⁴²⁾ Tamtéž.
- ⁴³⁾ Eduard TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, Praha 1993, s. 190–193.
- ⁴⁴⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. V 186/62 A-C/6, Cesta E. Beneše do Moskvy, Memorandum čs. vlády o poválečné čs.-sovětské hospodářské spolupráci ze dne 16. prosince 1943.
- ⁴⁵⁾ Tento návrh byl předložen Bogomolovi 22. srpna 1943 a poté diskutován se Sověty během srpna a října 1943 (Edvard BENEŠ, Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství, Praha 1947, s. 380).
- ⁴⁶⁾ Československá ústava z roku 1920 platila i během tzv. přechodného období, které následovalo po osvobození, a její revize se předpokládala až po ustanovení voleného Národního shromáždění. Také prezident měl až do vytvoření nové ústavy, k čemuž došlo nakonec až v květnu 1948, vykonávat prozatím funkci podle paragrafu 58 dle konstituce z roku 1920 (NA, f. Ministerstvo vnitra Londýn, k. 219, sign. 2-51-5, Prezident republiky 1943–1944, Co je třeba zde a doma ještě učinit před a po pádu Německa k domácímu osvobození z 4. září 1944).
- ⁴⁷⁾ Eduard TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, Praha 1993, s. 196–197.
- ⁴⁸⁾ Edvard BENEŠ, Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství, Praha 1947, s. 380.
- ⁴⁹⁾ AKPR, f. Státní rada, k. 2, Projev H. Ripky v tajné XXXI. plenární schůzi v třetím zasedání Státní rady dne 22. července 1943.
- ⁵⁰⁾ Ladislav Karel FEIERABEND, Politické vzpomínky, 3. díl, Brno 1996, s. 108.
- ⁵¹⁾ Tamtéž, s. 84.
- ⁵²⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 166, sign. V157/12a, SSSR, Čs.-sovětské smlouvy 1941–1945, Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik z prosince 1943.
- ⁵³⁾ Eduard TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, Praha 1993, s. 197–198.
- ⁵⁴⁾ Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945, Praha 2004, s. 257.
- ⁵⁵⁾ NA, f. KSČ-ÚV-100/24, sv. 172, arch. j. 1523, Rozmluva s E. Benešem z 1. července 1943, zasláná exilovými komunistickými představiteli z Velké Británie moskevskému vedení KSČ.
- ⁵⁶⁾ Antonín KLIMEK, Boj o hrad, 1. díl, Praha 1996, s. 171.
- ⁵⁷⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. V 79/1, Velká Británie, Rozhovor E. Beneše s A. Edenem dne 21. ledna 1942.
- ⁵⁸⁾ NA, f. KSČ-ÚV-100/24, sv. 172, arch. j. 1523, Rozmluva s E. Benešem z 1. července 1943, zasláná exilovými komunistickými představiteli z Velké Británie moskevskému vedení KSČ.
- ⁵⁹⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 182, sign. V 176C, PMR, Záписы ze schůzí 1943, Velvyslanectví

- ČSR ve Washingtonu, Zpráva o pobytu členů Státní rady J. Furtha a J. Valo v Pittsburghu ze dne 6. června 1944.
- ⁶⁰⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. V 79/1, Velká Británie, Rozhovory E. Beneše 1940–1944, Rozhovor E. Beneše se Sargentem, Lockhartem, Leeperem a gen. Brooksem dne 30. května 1942.
- ⁶¹⁾ Miloš KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ aj. Cesta ke květnu I., 1. sv., Praha 1965, s. 40–59.
- ⁶²⁾ NA, f. KSČ–ÚV–100/24, sv. 172, arch. j. 1523, Dopis K. Gottwalda čs. komunistickým pracovníkům ve Velké Británii o výsledcích jednání s E. Benešem z 21. prosince 1943.
- ⁶³⁾ Mečislav BORÁK, Spravedlnost podle dekretu, Ostrava 1998, s. 32.
- ⁶⁴⁾ Ladislav Karel FEIERABEND, Politické vzpomínky, 3. díl., Brno 1996, s. 161.
- ⁶⁵⁾ Mečislav BORÁK, Spravedlnost podle dekretu, Ostrava 1998, s. 32.
- ⁶⁶⁾ Miloš KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ aj. Cesta ke květnu I., 1. sv., Praha 1965, s. 52–57.
- ⁶⁷⁾ Edvard BENEŠ, Úvahy o slovanství, Praha 1947, s. 327.
- ⁶⁸⁾ NA, f. KSČ–ÚV–100/24, sv. 172, arch. j. 1523, Dopis K. Gottwalda čs. komunistickým pracovníkům ve Velké Británii o výsledcích jednání s E. Benešem dne 21. prosince 1943.
- ⁶⁹⁾ Miloš KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ aj. Cesta ke květnu I., 1. sv., Praha 1965, s. 65.
- ⁷⁰⁾ Edvard BENEŠ, Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství, Praha 1947, s. 410.
- ⁷¹⁾ Miloš KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ aj. Cesta ke květnu I., 1. sv., Praha 1965, s. 65.
- ⁷²⁾ Eduard TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Východem a Západem, Praha 1993, s. 93–94.
- ⁷³⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 112, sign. V 83/1, Francie, Rozhovory 1940–1945, Rozhovor E. Beneše s M. Dejeanem z ledna 1945.
- ⁷⁴⁾ Edvard BENEŠ, Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství, Praha 1947, s. 56.
- ⁷⁵⁾ NA, f. KSČ–ÚV–100/24, sv. 172, arch. j. 1523, Dopis K. Gottwalda čs. komunistickým pracovníkům ve Velké Británii o výsledcích jednání s E. Benešem dne 21. prosince 1943.
- ⁷⁶⁾ Ladislav Karel FEIERABEND, Soumrak československé demokracie, Washington 1967, s. 125.
- ⁷⁷⁾ František MORAVEC, Špión, jemuž nevěřili, Praha 1990, s. 326.
- ⁷⁸⁾ Miloš KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ aj. Cesta ke květnu I., 1. sv., Praha 1965, s. 43–56.
- ⁷⁹⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/7, Zpráva čs. vyslance u královské norské vlády ze dne 3. června 1942.
- ⁸⁰⁾ Toman BROD, Československo a Sovětský Svaz 1939 – 1945, Praha 1992, s. 172.
- ⁸¹⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/b, Rozhovor H. Ripky s A. Bogomolovem o čs.-sovětské smlouvě ze dne 29. června 1943.
- ⁸²⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C/1, SSSR, Záznamy rozhovorů 1942 až 1945, Rozhovor E. Beneše s A. Bogomolovem dne 18. června 1943.
- ⁸³⁾ Tamtéž, Rozhovor E. Beneše s A. Bogomolovem dne 18. června 1943 a Záznam o rozhovoru E. Beneše s A. Bogomolovem dne 21. června 1943.
- ⁸⁴⁾ Toman BROD, Československo a Sovětský Svaz 1939–1945, Praha 1992, s. 181–182.
- ⁸⁵⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 185, sign. V 186/F, PMR, Zápis o mimořádné schůzi ministerské rady konané dne 11. ledna 1944.
- ⁸⁶⁾ Eduard TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, Praha 1993, s. 179–181.
- ⁸⁷⁾ AKPR, f. Státní rada, k. 2, Zápis XXXI. plenární schůze v třetím zasedání Státní rady dne 22. července 1943.
- ⁸⁸⁾ Eduard TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, Praha 1993, s. 179–181.
- ⁸⁹⁾ Detlef BRANDES, Exil v Londýně 1939–1943, Praha 2003, s. 380.
- ⁹⁰⁾ Zdeněk FIERLINGER, Ve službách ČSR, 2. díl, Praha 1948, s. 168–171.
- ⁹¹⁾ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 185, sign. V 186/F, PMR, Zápis o mimořádné schůzi ministerské rady z 11. ledna 1944.
- ⁹²⁾ Ladislav Karel FEIERABEND, Politické vzpomínky, 3. díl, Brno 1996, s. 73–74.
- ⁹³⁾ NA, f. KSČ–ÚV–100/24, sv. 172, arch. j. 1523, Sdělení Dr. Klingera ze dne 12. prosince 1943.
- ⁹⁴⁾ Ladislav Karel FEIERABEND, Politické vzpomínky, 3. díl, Brno 1996, s. 92–94.
- ⁹⁵⁾ MÚA AV Praha, f. E. Beneše II./1, k. 196, sign. V186/62 AC/, Cesta E. Beneše do SSSR, Rozhlasový záznam z protektorátu ze dne 17. prosince 1943.
- ⁹⁶⁾ NA, Státní rada, k. 84, Referát o zprávách z domova pro Státní radu.
- ⁹⁷⁾ AKPR, Státní rada, k. 2, Výklad ministra vnitra Slávika ve Státní radě dne 28. února 1944.
- ⁹⁸⁾ Tamtéž, Projev Dr. Jána Čaploviče na XXXI. plenární schůzi třetího zasedání Státní rady dne 22. července 1943.
- ⁹⁹⁾ Závazek o nevměšování do vnitřních poměrů obsahovala již prozatímní smlouva mezi oběma státy z roku 1922, přičemž byl tento slib opět potvrzen při navázání standardních diplomatic-

kých vztahů v roce 1934 (MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 160, sign. V 143/2, Ministerstvo zahraničních věcí – cirkulární depeše a jiné odeslané 1941–1945, Depeše ministerstva zahraničí leden 1944).

¹⁰⁰⁾ Eduard TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, Praha 1993, s. 204.

¹⁰¹⁾ Toman BROD, *Československo a Sovětský svaz 1939–1945*, Praha 1992, s. 266.

¹⁰²⁾ Marek SYRNÝ, *Demokratická strana a volby 1946 na Slovensku*, in: *Posledné a prvé slobodné (?) voľby 1946*, Bratislava 2006, s. 94.

**STARTING POINTS OF BENEŠ'S POLICY IN EXILE AIMED AT CONTRACTUAL
PROVISION OF SECURITY FOR THE RESTORED REPUBLIC IN THE YEARS 1941–1943
From the Czechoslovak-Polish Confederation to the Conclusion of the Alliance Treaty with the
Soviet Union**

*Radka Kubelková, Terezín Memorial
Summary*

A study marking the 70th anniversary of the signing of the Czechoslovak-Soviet treaty, a document which not only marked the official beginning of cooperation between democratically-minded political parties and the communists during the Second World War. It also constituted a major landmark in the subsequent direction and changes in the political developments of postwar Czechoslovakia, accompanied by subsequent adoption of the markedly left-wing Košice Government Programme, the people's democracy policy espoused by the so-called Third Republic, and culminating in the actual takeover of power by the communists in Czechoslovakia in February 1948.

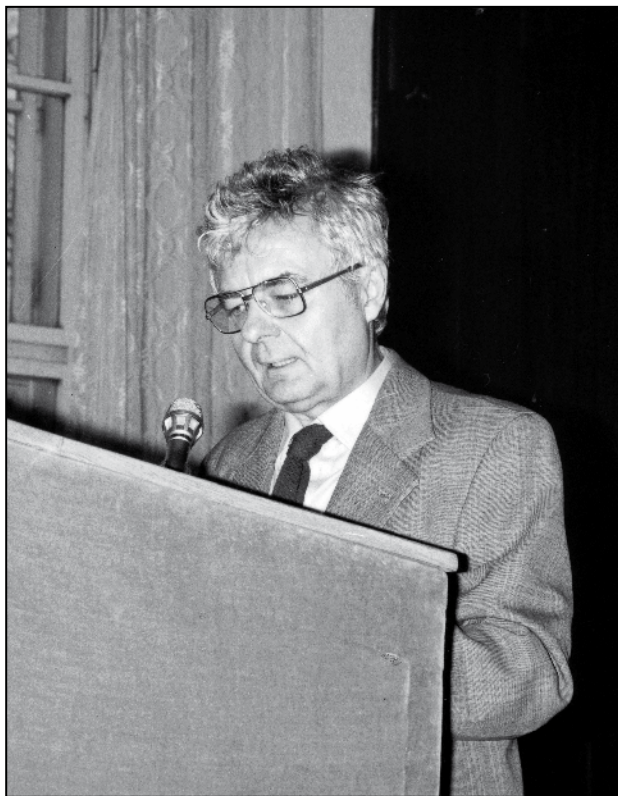
**DIE WURZELN VON BENEŠ'S EXILPOLITISCHER AUSRICHTUNG AUF EINE
VERTRAGLICH VERBÜRGTEN SICHERHEIT DER WIEDERHERGESTELLTEN REPUBLIK
IN DEN JAHREN 1941–1943
Vom der tschechoslowakisch-polnischen Konföderation bis zur Annahme des Bündnisvertrags
mit der Sowjetunion**

*Radka Kubelková, Gedenkstätte Theresienstadt
Resümee*

Eine Studie anlässlich des 70. Jahrestags der Unterzeichnung des tschechoslowakisch-sowjetischen Bündnisvertrags, der nicht nur offizieller Beginn der Zusammenarbeit der demokratisch orientierten Parteien mit den Kommunisten während des 2. Weltkriegs wurde, sondern gleichzeitig auch ein grundlegender Schritt zur späteren Ausrichtung und Umwandlung der politischen Entwicklung der Nachkriegs-Tschechoslowakei, die mit der Annahme des anschließenden, extrem linksorientierten Košicer Regierungsprogramms einherging, und zur Politik der sog. „Dritten Republik“, die im Februar 1948 in der endgültigen Machtübernahme der Kommunisten gipfelte.

Vzpomínáme

S velkým smutkem jsme v Památníku Terezín dne 26. února 2013 přijali zprávu o náhlém úmrtí prof. PhDr. Miroslava Kryla, CSc. Přestože Miroslav Kryl již třicet let v Památníku Terezín nepracoval, začaly se nám okamžitě vybavovat a připomínat aktivity a události, které s ním byly v letech 1968 až 1982 spojeny.

Mezinárodní vědecká konference v Terezíně v roce 1991. Památník Terezín

Po nástupu do Památníku Terezín se Miroslav Kryl záhy stal vedoucím historického oddělení. Nabízela se mu šance pro rozvinutí výzkumné činnosti v oblasti historie bývalého ghetta v Terezíně, neboť vládní usnesení z konce 60. let ukládalo Památníku Terezín celkově zlepšit činnost i stav míst, která spravoval. I když v letech tzv. normalizace došlo k oslabení výzkumné práce v oblasti dějin genocidy Židů v letech nacistické okupace, dokázal Miroslav Kryl ve svém výzkumu přesto pokračovat. Již krátce po nástupu se rozhodl zpracovat právě objevený do-

kument – deník z ghetta. Téma se stalo i námětem jeho disertační práce s názvem „Nový pramen k dějinám terezínského ghetta. Deník Egona Redlicha: 1. 1. 1942 – 22. 10. 1944“. Byla to první z řady prací, které z něj učinily obecně uznávaného odborníka v oblasti výzkumu dějin terezínského ghetta.

Od roku 1970 pracoval Miroslav Kryl jako člen redakční rady právě založených Terezínských listů. Usiloval o to, aby v nich především byly vyváženě zveřejňovány studie o policejní věznici v Malé pevnosti a terezínském ghettu. Většina vydaných čísel tomuto záměru odpovídala. Nezapomenutelné je jeho snažení při „sběru vzpomínek“. Tato důležitá aktivita měla významné místo v činnosti Památníku Terezín zejména od 70. let. Miroslav Kryl se stal sběratelem a zapisovatelem zejména výpovědí bývalých vězňů terezínského ghetta. Především on měl k této problematice nejbližší, měl široký rozhled a mohl vést s přeživšími odpovídající dialog. Další pracovníky historického oddělení k této tematice rovněž soustavně vedl. Dodnes oceňujeme jeho výsledky v navazování kontaktů s významnými pamětníky, bez jejichž pomoci by Památník Terezín v pozdějších letech těžko řešil a uskutečňoval své plány spojené se zřízením Muzea ghetta či se zahájením průvodcovské služby po památkách bývalého ghetta.

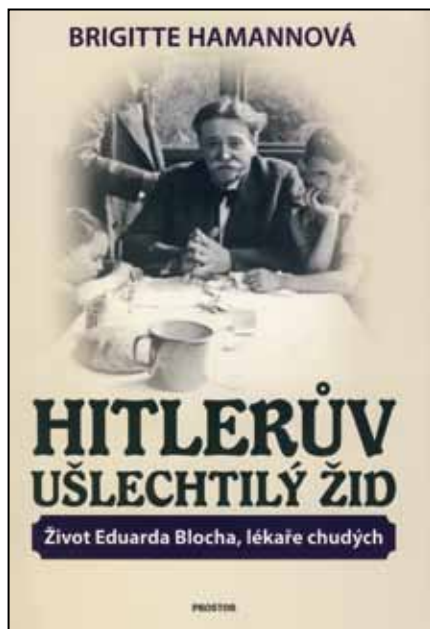
Opakování ideologicky motivovaných omezení výzkumné práce přiměly Miroslava Kryla v roce 1982 Památník Terezín opustit. Nové zaměstnání našel jako učitel na základní škole, ale ve výzkumu historie ghetta dál pokračoval. Až po roce 1989 nastala chvíle, kdy mohl znovu a v plné šíři uplatnit svou erudici historika a zároveň začít působit jako vysokoškolský pedagog na Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Tehdy záhy obnovil spolupráci s Památníkem Terezín a jako člen autorského kolektivu se podílel na přípravě expozice nově zřízovaného Muzea ghetta i české národní expozice v Osvětimi. Nadále pracoval pro Terezínské listy, připravil komentované vydání standardního díla H. G. Adlera Terezín 1941–1945, vydal do té doby veřejnosti neznámý Redlichův deník či knihu Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941–1944. Byl také vedoucím autorského kolektivu monografie Rasismus, antisemitismus, holocaust, vedle toho publikoval desítky studií a článků.

Náhly odchod uzavřel pro Miroslava Kryla jeho další výzkumné i pedagogické záměry v pouhých 69 letech. Zůstává po něm rozsáhlé dílo, kterým si zasloužil uznání jako průkopník nových směrů odborné činnosti v Památníku Terezín a jako člověk, který vykonal mnoho pro uchování památky obětí genocidy Židů. Jeho bývalí spolupracovníci nezapomenou na vynikajícího kolegu a dobrého a slušného člověka.

Ludmila Chládková, Památník Terezín

**Brigitte HAMANNOVÁ: Hitlerův ušlechtilý Žid.
Život Eduarda Blocha, lékaře chudých.**

Praha, Prostor 2012, ISBN 978-80-7260-271-1

Životní osudy a příběhy lidí, jež se udály na pozadí 2. světové války, zůstávají v odborné literatuře i nadále velmi oblíbenou a vyhledávanou materií. Díky těmto životním peripetiím tak dosud odosobněné dějinné události získávají nový rozměr obohacený o lidský prožitek a vnímání.

Často vyhledávaným tématem se stávají především osudy těch, které dnes můžeme považovat za strůjce události označované pojmem holokaust či šoa. Neskrývanou snahou autorů těchto životopisů je především zachytit moment, jenž se stal spouštěcím mechanismem k přijetí antisemitského názoru. Stranou zájmu však nezůstávají ani životní příběhy těch, kteří se, ať už přímo nebo nepřímo,

ocitli v roli obětí. Jejich živoucí výpovědi tak nejen dokreslují historické události, ale zároveň se stávají jakýmsi mementem pro budoucí generace.

Když se v Čechách v roce 1999 poprvé na pultech knihkupectví objevila monografie Brigitte Hamannové *Hitlerova Vídeň. Diktátorova učednická léta*,¹⁾ vzbudila u veřejnosti nebývalý zájem. Tato její publikace mapovala především kulturní, sociální a politické klima, v němž Adolf Hitler vyrůstal a jež zcela bezesporu mělo vliv na formování jeho osobnosti. Přednáška a následná diskuse o této její knize na rakouském velvyslanectví ve Washingtonu, kde se posluchačům snažila prostřednictvím životního příběhu dr. Eduarda Blocha, posledního domácího lékaře Klary Hitlerové, nabídnout co nejvíce amerických aspektů, u ní v závěru besedy vyvolaly zájem se tímto nevšedním osudem lineckého lékaře chudých intenzivněji zabývat.

Eduard Bloch se stal známým nejen pro svou profesi domácího lékaře Hitlerovy rodiny, ale především tím, že byl zřejmě jediný Žid, který v německé říši požíval mimořádná privilegia. Díky tehdejší Hitlerově vděčnosti se mu tak dostalo nejen označení „ušlechtilý Žid“, ale i ochrany lineckého gestapa, které jej a jeho ženu chránilo před dopady protižidovských nařízení.

Navzdory zdlouhavým peripetiím, které vznik knihy provázely, došlo v roce 2008 k jejímu publikování v Rakousku. V Čechách si však čtenáři museli počkat do loňského roku, kdy byla kniha přeložena a vydána i u nás.

Brigitte Hamannová, uznávaná rakouská spisovatelka a historička, jež studovala germanistiku a historii na univerzitách v Münsteru a ve Vídni, dnes působí na vídeňské univerzitě. Meritum jejího výzkumu a zájmu lze spatřovat především v historii habsbursko-lotrinské dynastie 19. a 20. století, což dokládají i její četné do češtiny přeložené práce *Rudolf: korunní princ a rebel*,²⁾ *Alžběta, císařovna proti své vůli*³⁾ nebo *Bertha von Suttner – život pro mír*.⁴⁾ Za vrchol její dosavadní publikační činnosti však můžeme považovat právě monografii *Hitlerova Vídeň*. Všechny její doposud vydané práce se opírají o detailní výzkum historických pramenů, jež s důkladností sobě vlastní podrobuje kritické analýze. Čtenářům tak čtivou a poutavou formou nakonec předkládá ucelené dílo, jež je více než biografií samotnou, spíše sondou do sociálních, kulturních a náboženských poměrů tehdejší společnosti.

Zcela bezesporu, jak autorka uvádí, nemohla by práce o Blochově biografii započít, pokud by nezískala přístup k hlavnímu pramenu, tedy k Blochovým rukopisným pamětím. Tyto své memoáry sepsal Bloch v německém jazyce během pobytu ve Spojených státech a dnes jsou uloženy v Archivu Muzea holokaustu ve Washingtonu. Zároveň autorka oslovila i vnučku Eduarda Blocha, Joanne Harrisonovou, a jeho synovce Johna S. Kafku, díky nimž mohla ve své práci využít množství dokumentů, písemností a rodinných fotografií z jejich soukromých archivů. Během studia pramenů archivní povahy navštívila i řadu domácích a německých archivů, státních i regionálních. Zvláště velký důraz přikládala analýze dokumentů uložených ve vídeňském Archivu republiky, Německém spolkovém archivu, Bavorském ústředním státním archivu nebo Hornorakouském zemském archivu se sídlem v Linci. Pakliže se autorka zamýšlela zčásti věnovat židovské problematice 1. poloviny 20. století, nemohla opomenout ani prameny úřední proveniencie, jež jsou uloženy zejména v Institutu dějin Židů v Rakousku se sídlem v St. Pöltenu, v archivu linecké Židovské náboženské obce či tamním Středisku pro kontrolu majetkových přesunů.

V úvodních šesti nepřilíh rozsaých kapitolách seznamuje autorka své čtenáře nejprve s prostředím jižních Čech, odkud Eduard Bloch pocházel, a také se skromnými rodinnými poměry, navzdory nimž se mu dostalo vynikajícího vzdělání. Hamannová v reflexi na složitou národnostní situaci přelomu 19. a 20. století líčí toto rané období Blochova života jako neustálou konfrontaci s projevy německého a českého antisemitismu, s nímž se během studia medicíny v Praze musel nejednou vyrovnávat. Kvůli těmto negativním zkušenostem se rozhodl Prahu opustit a přestěhovat do Lince, kde v té době žili především již asimilovaní a německy hovořící Židé a kde míra antisemitismu nedosahovala takové hranice. Bloch si zanedlouho dokázal vydobýt respekt uznávaného lékaře, stal se členem představenstva Židovské obce, usadil se a založil rodinu.

Do takto pojatého životního příběhu zasadila autorka krátkou epizodu, jež je věnována nemoci a úmrtí Klary Hitlerové s důrazem na úzkou citovou vazbu mezi ní a synem Adolfem. O ošetřování a zmírňování bolestí nemocné pacientky se tehdy staral Eduard Bloch, a snad právě proto si od jejího syna získal uznání a do-

životní vděčnost. Ta se zprvu projevila zasláním dvou vlastnoručně psaných děkovných pohlednic; avšak v budoucnu měla mít podobu ochrany před projevem jakéhokoliv příkoří vůči němu a jeho rodině.

V následující části své práce, kterou lze ohraničit obdobím od vypuknutí 1. světové války do Blochova amerického exilu, líčí autorka osudy rodiny Blochovy a jejich nejužších přátel na pozadí dějinných událostí. Popisuje tak okamžiky, kdy měl tento celosvětový konflikt vliv na masový útek polských Židů na Západ a také do Lince, kde následně docházelo mezi asimilovanými a nově příchozími skupinami Židů hovořících jidiš především ke kulturní konfrontaci. Hammanová vnímá situaci v Rakousku po 1. světové válce z pohledu politického jako velice neutěšenou, kdy na jedné straně tamní obyvatelstvo horovalo pro připojení k Německu, avšak na straně druhé se muselo vyrovnávat s dopady prohrané války a s ní souvisejícími projevy chudoby, bídy a vysoké nezaměstnanosti. Na pozadí této hektické doby se odehrávají spleť rodinné záležitosti dvou spřízněných rodin Blochovy a Kafkovy. Oba manželé Blochovi ani v této neblahé době neopouštěli své chudé a nemocné pacienty, a tak si Bloch zanedlouho vysloužil označení „doktor chudých“.

Za nepřilíší rozsáhlý exkurz do dějin linecké židovské obce po roce 1918, jak jednu ze svých podkapitol autorka nazvala, lze považovat komparaci této obce se skupinou vídeňských Židů, kteří v této době naopak teprve bojovali o své budoucí směřování. Linecká židovská obec se těšila velké oblibě a respektu společnosti a stejně tak jako ve Vídni i zde byla záhy po válce založena jedna ze dvou lóží, jejímž prezidentem byl zvolen právě doktor Bloch.

Politická nestabilita rakouských vlád, časté demonstrace a stávky ve 20. letech posilovaly podle autorky především popularitu nacionálních socialistů, jež nepřestali usilovat o připojení Rakouska k velkému Německu. Tyto narůstající projevy sympatií k nacistické myšlence a vylučování Židů z většinové společnosti vyvolávaly v židovské komunitě o to těsnější pocit sounáležitosti, jež se projevoval v zakládání vlastních spolků a organizací. V této pohnuté době poprvé Hammanová poukázala na zvláštnost Blochových pohlednic, které kdysi v dobré víře obdržel od Hitlera. Bloch, vědom si jejich hodnoty, tak po celou dobu odmítal jakékoli lákavé nabídky na jejich odkoupení.

V deváté kapitole s názvem Diktátoři vylíčila autorka počátek 30. let, jež se nesly ve znamení velké hospodářské krize, jako období narůstající moci pravicových směrů a zvýšené agrese vůči všemu židovskému. Nově vzniklý autoritářský stavovský stát se silnou podporou katolické církve již tak obtížnou situaci Židů v Rakousku ještě zhoršoval. Rok 1934 se tak v rakouské historii stal rokem plným zvratů, kdy došlo k potlačení zbytku jakýchkoliv základních demokratických principů. Proto i část Blochovy rodiny tuto tíživou situaci řešila raději útekem do bezpečnější ciziny.

Hammanová si rovněž pozorně všímá událostí, jež bezprostředně následovaly po připojení Rakouska k Německu v březnu 1938. Zdůrazňuje Blochovo dvojaké vnímání událostí, kdy na jedné straně coby Žid nenáviděl nacisty za všechna

příkoří, kterých se dopouštěli na jeho souvěrcích, na druhé straně se pyšnil svým bývalým pacientem, který dosáhl takového úspěchu. Dokonce se prý měl Hitler nedlouho po anšlusu na jedné audienci vyptávat, zda-li ještě žije „jeho starý dobrý dr. Bloch“. Rovněž podle Blochových pamětí měl Hitler na svém sídle v Berghofu užít v souvislosti s ním termínu „ušlechtilý Žid“. Hamannová pouze uvádí na pravou míru, že v antisemitských kruzích bylo tohoto spojení užíváno vcelku nezřídka, tedy vždy, když chtěl někdo některého židovského přítele ochránit. Přesto si Bloch tohoto Hitlerova příměru i zájmu o svou osobu velice považoval.

Období po anšlusu vylíčila Hamannová jako období častého zatýkání, domovních prohlídek, vyvlastňování, sebevražd, zastavení činnosti židovských spolků a všudypřítomného strachu. Ve svízelné situaci se ocitla i linecká židovská obec, která již neměla žádné finanční prostředky a byla odkázána na pomoc bohatých lineckých Židů. A zatímco Bloch Hitlerovým slovům přikládal obrovský význam a hovořil o svém někdejším pacientovi s pokorou, jeho vnuk Georg toto jeho počínání pochopit nedokázal. O to víc nenáviděl stávající režim, když byl společně se svou sestrou Johannou poslán do soukromé židovské školy do Berlína daleko od své rodiny.

Ve dvanácté kapitole, nazvané Eduard Bloch jako chránělec gestapa, se tomuto židovskému lékaři dostává řada privilegií, což si Bloch vysvětloval doručením zvláštního pokynu od říšského kancléřství na úřad lineckého gestapa. Právě v této části příběhu začíná i Blochova anabáze za opětovné navrácení vzácných pohlednic, které gestapu v neznalosti jejich skutečné hodnoty vydala Blochova žena. Hamannové neušla zvláště skutečnost, že i ostatní díla, jež pocházela z Hitlerovy rané tvorby, museli jejich majitelé na vůdcův rozkaz „zapůjčit“ Bavorskému ústřednímu archivu. Dělo se tak za účelem předejít novináře, kteří by tak mohli vypátrat Hitlerovy někdejší přátele.

Většina Rakušanů se po anšlusu s Hitlerem ztotožňovala, přijala v zásadě již prosazený vůdcovský a nově zavedený „mateřský kult“ a Lince, město pod vůdcovým patronátem, mělo projít obrovskými proměnami. Tyto velké hospodářské a kulturní plány zamýšlel sám Hitler, jenž jej chtěl proměnit v nejkrásnější město na Dunaji. Naopak Vídeň, kde neprožil nejšťastnější léta svého života, se snažil omezovat v dalším rozvoji. V kontrastu s těmito úvahami o proměně Lince v kulturní středisko Východní marky zdůrazňuje Hamannová osud starobylé linecké synagogy, jež byla vypálena během Křišťálové noci. Rovněž reflektuje, jaký dopad měla na Blocha okupace Čech a Moravy, kde stále ještě pobývala část jeho příbuzných. Ti se však nyní ocitli v příslovecné pasti. Pokud se jim nepodařil útek do ciziny, byli mnohdy deportováni do Terezína a odtud většinou dál na Východ.

Čtrnáctá kapitola, označená Transporty dětí do Anglie, je věnována záchranné akci židovských a neárijských německých dětí. Na organizaci transportů se podílela jak Náboženská obec ve Vídni, tak Ústředna pro židovské vystěhovalectví. Přestože v Anglii nebyl dostatek židovských rodin, nebo rodin praktikujících židovské náboženství, byl o celou akci enormní zájem. Této možnosti útěku, která skončila s vypuknutím války, využili zavčasu i rodiče Georga a Johannы, kteří tak

své děti do Anglie vypravili s vědomím, že nebudou vychováni v náboženském duchu. Akce měla obrovský úspěch a jak dokládá statistika, za devět měsíců bylo do Anglie z území patřícího k Německu odesláno na deset tisíc dětí.

V následující kapitole, jež je věnována vypuknutí 2. světové války a pokusům o útěk do bezpečné ciziny, líčí Hammanová až téměř napínavým způsobem vycestování manželů Blochových a jejich dcery se zetěm do Spojených států. Přestože bylo v té době absolutně nemyslitelné, aby nacistické úřady vydávaly Židům jakákoliv doporučení pro založení nové existence, Blochovi se takového doporučení dostalo. Také díky četným privilegiím nebyl jeho byt kontrolován a mohl jej až do poslední chvíle využívat jako kontaktní místo hornorakouských Židů.

V poslední závěrečné kapitole, v níž autorka líčí šťastné shledání, avšak těžké začátky rodiny Blochovy ve Spojených státech, je zachycen zvýšený zájem novinářů a publicistů o člověka, jenž toho o mladém Hitlerovi tolik věděl. V rozhovoru, který poskytl hojně čtenému časopisu Collier's, i nadále zastával názor o dobře vychovaném, skromném mladém muži, který se dojemně staral o svou nemocnou matku a který svému židovskému lékaři projevoval vděčnost. Hamannová kriticky dodává, že v určitých pasážích byl Bloch nepřesný a že některé informace o životě Hitlera po roce 1908 převzal z jeho knihy Mein Kampf. Toto jeho neustále zdůrazňované privilegované postavení a apoteóza Hitlera musela na americké čtenáře působit až nadneseným dojmem. Zatímco si Bloch u běžných čtenářů získal jejich uznání a respekt, zcela opačné reakce se dočkal u svého vnuka Georga. Hamannová tento jeho negativní přístup popsala slovy: *Georg nedokázal pochopit, že jeho dědeček hodnotí pozitivně Hitlera nikoli jako politika a diktátora, ale že má vždy na mysli tenkrát osmnáctiletého chlapce, který se tak oddaně staral o matku.*⁵⁾

Závěr Blochova života popsala autorka jako období, kdy si jen velice těžce zvykal na nové prostředí, tamní kulturu a učil se novému jazyku. Proto své poslední roky a měsíce strávil v ústraní psaním memoárů a jedinou radostí mu byla jeho vnučka Joanne.

Na konci kapitoly předkládá Hamannová čtenáři jakousi bilanci přeživších a zahynulých Blochových příbuzných. Dochází k závěru, že část rodiny ze strany manželky Lilly se včas zachránila útekem do ciziny. Totéž štěstí naopak neměli Blochovi příbuzní žijící v Čechách. S největší pravděpodobností, tak jako Adolf Bloch⁶⁾ a Irma Kafková,⁷⁾ byla i rodina Salzerova⁸⁾ transportována do Terezína a odtud dál na Východ, kde všichni zahynuli.

Jako určitý dozvuk rozhovorů, jež Bloch během války poskytl novinářům, zmiňuje Hamannová knihu Rudolpha Biniona s názvem Hitler against Germans (Hitler proti Němcům), jež vyšla v roce 1976. Binion byl příznivcem tehdy módní psychohistorie a na základě této metody se snažil vysvětlit Hitlerův vražedný mechanismus. Pokusil se využít, či lépe řečeno zneužít, jediný pramen, který měl k dispozici, a to lékařské vyúčtování po Klařině smrti ve výši 300 korun. Tento doklad interpretoval jako důkaz toho, že si Bloch účtoval nadměrné honoráře, že se obohacoval či že Klaru Hitlerovou dokonce otrávil aplikací jodoformu. Binion

tak Blocha označil za spouštěče Hitlerova antisemitismu a nepřímo i holocaustu. Tyto jeho ničím nepodložené teze se snažili vyvrátit jak Blochův synovec John S. Kafka, dcera Trude Krenová, tak mnozí renomovaní historici.

Poslední část své knihy věnovala autorka ohlédnutí za kritickým postojem Georga, který ani po letech nedokázal přijmout fakt, že Eduard Bloch Hitlera celý život obhajoval.

V nezbytném závěrečném poděkování neopomněla autorka zmínit jak výčet důležitých institucí, tak jména těch, bez jejichž pomoci by tato práce nemohla vzniknout. Pro lepší orientaci v textu na samotný závěr ještě připojila seznam zkratk a archivů, původ ilustrací a jmenný rejstřík. V práci použila bohatý obrazový materiál včetně dobových map, karikatur, dobového tisku či např. zdokumentovaných zápisků dr. Eduarda Blocha o ošetřeních Klary Hitlerové a záznamů z jeho deníku, což zvyšuje autentičnost popisovaného příběhu.

Čtenář jistě ocení nejen přehledný a chronologický obsah členěný do šestnácti logicky uspořádaných kapitol, ale zejména vyvážený poznámkový aparát včetně vysvětlení obtížnějších pojmů a zkratk uváděných v samotném textu. Nelze nezmínit ani čtivou formu celé Blochovy biografie, za jejíž překlad patří nemenší uznání Petru Dvořáčkovi.

Zcela bezesporu nelze opomenout kritický přístup Brigitte Hamannové k pramenům. V tomto případě k Blochovým zápiskům, které už ze své povahy nemohou být zcela objektivním pramenem. Autorka dosti často upozorňuje na jejich případné nepřesnosti či odchylky a zejména chybějící údaje a události z Blochova života.

Jistý nedostatek ve vyváženosti a komplexnosti celé práce je shledáván v absenci seznamu použité či doporučené literatury, jež by se čtenářům mohla stát vhodným návodem k hlubšímu studiu dané problematiky. Místy, což však nikterak neubírá na celkovém dojmu všestranně zpracované látky, je někdy až složité sledovat spletité osudy všech zmiňovaných postav. Rovněž rozcházející se údaje o úmrtích jednotlivých příbuzných Eduarda Blocha mohly být způsobeny spíše než neznalostí historických faktů opomenutím a nevyužitím pramenů české provenience.

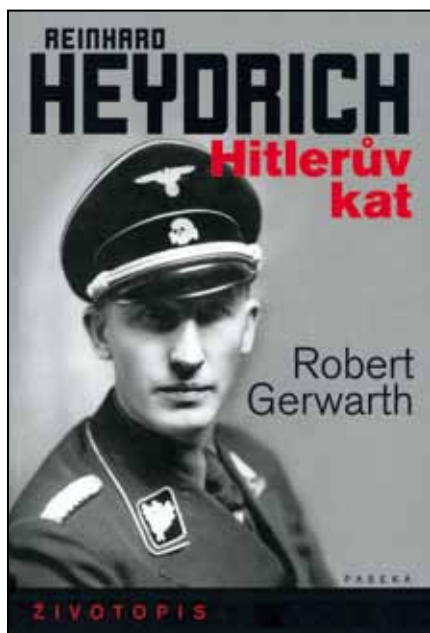
Přesto se Brigitte Hamannové, jejímž záměrem nebylo pouze zmapovat život židovského lékaře Eduarda Blocha, zcela bezesporu podařilo postihnout na osudech dalších židovských rodin, a nejen na nich, hlavní mezníky společensko-politických událostí a proměn první poloviny 20. století. Díky této publikaci se tak čtenář seznámí s událostmi, které vedly k nástupu a fungování nacistického režimu v Rakousku po roce 1938, seznámí se se složitými poměry linecké židovské komunity a v neposlední řadě se setká s rozličností pohledů a názorů, týkajících se života a působení Adolfa Hitlera.

Jana Havlínová, Památník Terezín

- ¹⁾ Brigitte HAMANNOVÁ, Hitlerova Vídeň. Diktátorova učednická léta. Praha, Prostor 1999.
- ²⁾ Brigitte HAMANNOVÁ, Rudolf: korunní princ a rebel. Praha, Odeon 1993.
- ³⁾ Brigitte HAMANNOVÁ, Alžběta, císařovna proti své vůli. Praha, Odeon 1997.
- ⁴⁾ Brigitte HAMANNOVÁ, Bertha von Suttner – život pro mír. Praha, One Women Press: Gender Studies 2006.
- ⁵⁾ Cit.: Brigitte HAMANNOVÁ, Hitlerův ušlechtilý Žid. Život Eduarda Blocha, lékaře chudých. Praha, Prostor 2012, s. 423.
- ⁶⁾ Adolf Bloch, bratr Eduarda Blocha, zemřel dle Hamannové 27. července 1942 v ghettu Terezín. Na základě údajů uvedených v databázi obětí ghetta Terezín na webových stránkách Památníku Terezín byl Adolf Bloch 20. června 1942 deportován transportem AAe z Prahy do Terezína, kde však zemřel 22. srpna 1942. Viz <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1247572>. Táž informace je ověřitelná i v databázi obětí na webovém portálu holocaust.cz. Viz <http://www.holocaust.cz/cz/victims/PERSON.ITI.1247572>.
- ⁷⁾ Irma Kafková, švagrová Eduarda Blocha, se narodila 8. 4. 1877, do Terezína byla deportována 12. 5. 1942 transportem Au z Prahy a odtud 18. 12. 1943 transportem Ds dále na Východ do Osvětimi. Viz <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1495196> nebo <http://www.holocaust.cz/cz/victims/PERSON.ITI.1495196>. Jelikož bylo Irmě Kafkové při příjezdu do Osvětimi 66 let, bylo prakticky nemožné, aby zde pobyla další rok, jak uvádí Hamannová. Podle ní tu zemřela až v prosinci 1944. Pravděpodobnější je, že byla ihned po příjezdu do tábora zařazena mezi praceneschopné a ihned nato zavražděna.
- ⁸⁾ Martha Salzerová, sestřenice Lilly Blochové, byla 28. 8. 1942 deportována transportem IV/9 z Vídně do ghetta Terezín. Odtud pak 16. 5. 1942 nastoupila do transportu Ea mířícího do Osvětimi, kde zahynula. Viz <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=972323> nebo <http://www.holocaust.cz/cz/victims/PERSON.ITI.972323>. Její manžel, Siegfried Salzer, jenž byl do ghetta Terezín deportován společně s ní, zemřel v Terezíně záhy po příjezdu 15. 9. 1942. Viz <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=972388> nebo <http://www.holocaust.cz/cz/victims/PERSON.ITI.972388>.

Robert GERWARTH: Reinhard Heydrich. Hitlerův kat.

Praha – Litomyšl, Paseka 2012, ISBN 978-80-7432-252-5

„Reinhard Heydrich, šéf Hlavního úřadu říšské bezpečnosti [...], ztělesňuje jako sotvakdo jiný kombinaci, která je pro nacistický aparát teroru charakteristická, totiž kombinaci horlivé výkonnosti, fanatické ideologie a chladné zločinnosti.“ Takto začíná německý historik působící v Irsku Robert Gerwarth (*1976) svou monografií o jedné z klíčových postav nacistické třetí říše.

Pokud do internetového vyhledávače www.google.cz zadáme heslo Reinhard Heydrich, zobrazilo se nám v době psaní této recenze (červen 2013) okolo 766 000 odkazů. Tento jeden z nejmocnějších mužů nacistického Německa je skutečně velice často skloňovanou osobou nejen historiky, ale i laiky. Jeho likvidace na jaře 1942

je pak zejména hlavním proudem soudobé české historiografie vnímána jako nejvýznamnější čin československého protinacistického odboje, a to nejen z hlediska jeho podstaty, ale i z důvodů jeho pozitivních mezinárodněpolitických důsledků pro československou zahraniční akci a obnovu poválečného Československa. Na druhou stranu Heydrich stále vyvolává mnoho otázek. Není tedy s podivem, že jeho osud a (zlo)činy motivovaly i mladého historika Roberta Gerwartha k pokusu nalézt na ně odpovědi v práci s názvem *Hitler's Hangman: The Life of Heydrich*, jež vyšla v angličtině v Yale University Press v roce 2011. Její český překlad vydaný nakladatelstvím Paseka (*Reinhard Heydrich. Hitlerův kat*), jež byl tuzemskému čtenáři předložen na konci minulého roku, byl vytvořen ovšem až z následného autorizovaného německého vydání.

Gerwarth v úvodu své knihy, ve kterém se pokouší mimo jiné shrnout doposud vydané práce o Heydrichovi a vyhraňuje se k některým dosavadním pohledům na něj, vysvětluje svůj vlastní přístup k tématu, který nazývá chladnou empatií: „[...] pokus rekonstruovat Heydrichův život s kritickým odstupem, aniž bychom podlehli nebezpečí zaměnit roli historika s rolí státního návladního při procesu s válečným zločincem.“ Svou knihu z celkového nadhledu pak charakterizuje jako studii, kde se „protínají soukromý životní příběh, politický životopis i strukturální dějiny, což poskytuje vhled do všech oblastí, za něž Heydrich nesl odpovědnost, od budování ‚státu SS‘ ve třetí říši přes pronásledování politických a rasových protivníků až po holokaust a germanizační politiku v Čechách a na Mora-

vě. Na výrazně osobně pojaté rovině se tak osvětlují historické okolnosti, za nichž se mladí muži ze zcela „normálních rodin“ měšťanské střední vrstvy mohli stát politickými extremisty a masovými vrahy.“

Nepočítáme-li úvod, tak kniha je rozdělena do devíti kapitol. V první kapitole s názvem Smrt v Praze se věnuje závěru SS-Obergruppenführerova života. Autor rozebírá motivace k provedení atentátu ze strany československého zahraničního odboje i britské SOE (Special Operations Executive) a další okolnosti s ním spojené.

Ve druhé kapitole (Mladý Reinhard) se však logicky vrací v čase zpět. Nejdříve se zabývá poměry v rodině Heydrichova otce Bruna ve druhé polovině 19. století, Reinhardovým narozením v roce 1904 a rodinnou atmosférou jeho dětství. „Všední dny rodiny Heydrichových plynuly podle pevně stanovených a důsledně dodržovaných pravidel. Matka přísně kontrolovala školní výkony dětí. Reinhard patřil trvale k nejlepším žákům ve třídě,“ píše Gerwarth. Popisuje dobrou finanční situaci rodiny před první světovou válkou odvislou z úspěchů otcovy hudební konzervatoře v Halle nad Sálou, díky níž mohla často v létě pobývat v přímořských letoviscích a malý Reinhard mohl být veden ke sportu. Životní úroveň rodiny přirozeně poklesla v průběhu první světové války, během které se zrodil, jako msta jednoho z bývalých žáků Bruna Heydricha, i mýtus o jejím židovském původu. Autor si též klade otázku, jaký vliv mohly mít na ideový vývoj mladého Reinharda v poválečných letech nepokoje a revoluční pokusy v Německu, jež zachvátily i jeho rodné město. Poválečná hospodářská krize navíc citelně zasáhla otcovo podnikání a rodině ještě více poklesl životní standard. To mohl být jeden z důvodů, proč se Reinhard Heydrich rozhodl i přes své hudební nadání nepřevzít otcovu konzervatoř, ale nastoupit po maturitě v roce 1922 k námořnictvu. Samozřejmě autor nepřehlídí jeho navázání vztahu s Linou von Osten, které pro Heydricha bylo v mnoha směrech osudové, a připomíná známé okolnosti jeho propuštění z námořnictva v roce 1931.

Ve třetí kapitole (Druhá šance) pak líčí, jak díky kontaktům rodiny von Osten s nacistickými kruhy získal zaměstnání v aparátu SS. „Do té doby naprosto politicky pasivní Reinhard Heydrich, který ani nečetl Hitlerův *Mein Kampf*, ani neslyšel o Heinrichu Himmlerovi, nyní hodlal nastoupit do nejextrémnější paramilitární formace v rámci nacionálněsocialistického hnutí. [...] Tento krok tedy zprvu neudělal z hlubokého ideologického přesvědčení, nýbrž protože mu nacionální socialisté nabídli možnost navrátit se k spořádanému životu v uniformě.“ Následně popisuje Heydrichovo pracovní snažení ve vedení bezpečnostní služby říšského vůdce SS (SD) v první polovině 30. let, které bylo podpořeno jeho kladným vztahem k Himmlerovi a naopak. Neopomíná ani charakteristiku jeho spolupracovníků v SD: „Heydrich se obklopoval spolupracovníky jednak podstatně mladšími než většina jiných vedoucích kádrů v úřednickém aparátu, jednak vzdělanějšími než průměrní členové strany. V polovině třicátých let byl typický *führer* SD jako sám Heydrich ve věku kolem třiceti let. [...] To, že Heydrichovi uchazeči o SD byli poměrně mladí a nadprůměrně vzdělaní, prozrazovalo jeho rozhodnost vytvořit no-

vou, výkonnou, profesionální a ideologicky důslednou elitu nacionálního socialismu, elitu charakterizovanou výkonností, schopnostmi, ideologickou odhodlaností a kázní.“ Zajímavý je popis přístupu Heydricha k prosbám rodičů a sestry, kteří se na něj obraceli se žádostí o finanční pomoc v období 1933–1935. Z dochovaných pramenů vyplývá, že v této záležitosti ke svým bližním přistupoval stejně nekompromisně, jako ke svým spolupracovníkům a nepřítelům. Ostatně Gerwarth ho charakterizuje jako člověka, pro něhož kompromisy platily za akt zbabělosti.

Ve čtvrté kapitole (Potírání „nepřátel říše“) sleduje Heydrichův vzestup ve druhé polovině třicátých let, kdy se též stává šéfem bezpečnostní policie (sipo). Popisuje Heydrichův postup vůči Židům před 2. světovou válkou a shrnuje jeho představy o jejich vystěhování z Německa. Neuniká mu ani jeho negativní vztah k církvím, svobodným zednářům a „asociálům“. Zajímavé jsou pasáže, které líčí životní styl a úroveň Heydrichovy rodiny ve stejném období, manželskou krizi, údajně Heydrichovy avantýry se ženami a Lininy s muži a jeho vztah k problematickému švagrovi a sestře.

Pátá kapitola (Zkoušky na válku) začíná popisem Heydrichových intrik vůči konzervativnímu velení německé armády v období 1937–1938, kdy se chtěl Hitler zbavit generálů netoužících po válečném konfliktu. Dále v ní líčí Heydrichovo zpravodajské a policejní angažmá během anšlusu Rakouska, Mnichovské krize, Křišťálové noci i rozbití Česko-Slovenska.

Počátek 2. světové války je pak obsahem šesté kapitoly (Experimenty s masovým vražděním), jež se zabývá zejména zaváděním nového rasového řádu na území dobytého Polska. Brutalitu, kterou praktikovaly Heydrichovy bezpečnostní oddíly na polském území, vysvětluje dvěma důvody: „*Na jedné straně chápaly zásahové oddíly v Polsku svůj úkol příliš volně, neboť Heydrich je záměrně vágně také definoval: ‚nepřátele říše a států‘ za německou linií ‚izolovat‘ a zatčené partyzány při sebemenším projevu nepřátelství vůči okupantům zastřelit. Na straně druhé na rozdíl od Rakouska nebo okupace Prahy, kde měly zásahové oddíly SS ze zahraničněpolitických a ekonomických důvodů užší pole působnosti, mělo tažení do Polska od samého začátku rysy rasové války proti slovanským podlidem.*“ Kapitola zahrnuje také pasáže týkající se vzniku a formování Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA), jež spadá právě do období počátku války.

V kapitole sedmé (Ve válce se světem) popisuje autor mimo jiné Heydrichovy touhy po bojových zkušenostech, jež našly výraz v jeho příležitostném nasazení u letectva v letech 1939 až 1941. Ve vztahu k událostem v západní Evropě v prvních fázích války pak líčí snahu SS, sipo a SD mocensky se v této oblasti prosadit na úkor nastolené okupační správy. Ve frustraci z neúspěchu v této záležitosti pak vidí důvod Heydrichovy orientace na radikalizaci řešení židovské otázky. Dle autora pocítoval určitou nespokojenost od počátku války až do otevření východní fronty v červnu 1941. „*Napadení Sovětského svazu znamenalo pro Heydricha konec nanejvýš neuspokojivého období stagnace jak v ohledu uskutečňování jeho světonázorových představ, tak i osobní touhy po větších mocenských kompetencích. V období mezi přepadením Polska a zahájením operace Barbarossa se nedokázal*

on ani jeho aparát prosadit na obsazených územích západní Evropy, přičemž na Východě zůstala jak ‚germanizace‘ západního Polska, tak i ‚židovská otázka‘ nevyřešena. Zahájení operace Barbarossa konečně z nepříjemné situace otevřelo východisko,“ píše Gerwarth. Eskalace vraždění pak byla prý mimo jiné způsobena i tím, že dobytá území měla po čase dostat civilní správu v čele s ministrem pro okupovaná východní území Alfredem Rosenbergem. Himmler s Heydrichem v něm viděli svého rivala, a proto navyšovali iniciativu, aby dokázali, že oni, nikoliv Rosenberg, jsou *„obdaření světonázorovou rozhodností a potřebnými zkušenostmi, aby Hitlerovy plány nového rasového řádu ve východní Evropě proměnili v čin.“* Přirozeně v souvislosti s výkladem eskalace a průběhu holokaustu neopomíná konferenci ve Wannsee a další důležité události a aspekty.

Osmá kapitola (Říšský protektor) je pak věnována jeho působení ve funkci zastupujícího říšského protektora v Čechách a na Moravě. Dle autora se jedná o období života, ve kterém byl Heydrich maximálně spokojen, neboť *„měl nyní příležitost realizovat podstatné prvky politiky SS v oblasti okupační a osídlovací politiky, aniž by se musel ohlížet – jak tomu bylo například v Generálním gouvernementu – na námitky protestujících byrokratů místní správy nebo představitelů strany.“* A o pár řádek později dodává: *„Heydrich [...] musel [pozn. JŠ – v protektorátu] stejně jako kdysi při budování bezpečnostní služby improvizovat. Výsledky této improvizace jsou zajímavé právě tím, že se v případě protektorátu pod jeho vedením jednalo o jediné území okupované Němci, v němž mohly SS realizovat vlastní představy o ‚dobré okupační politice‘, aniž by se musely obávat vměšování gaulajtrů a civilních úředníků.“* Samozřejmě kromě jeho policejního přístupu (vyhlášení výjimečného stavu) naznačuje princip reformy správy protektorátu, kterou započal, jeho vztah k hospodářství, pracovní síle a jejímu využití.

Tímto líčením se dostává až do doby atentátu, nicméně protože tomu již byl věnován prostor na počátku knihy, poslední kapitola Odkazy zkázy se zabývá rovnou událostmi po něm. Je popsán průběh Heydrichova pohřbu, vyhlazení Lidic a jeho ohlas ve světě, boj v pravoslavném kostele sv. Cyrila a Metoděje v pražské Resselově ulici, vyvraždění Ležáků a vůbec teror v době druhého výjimečného stavu. Závěr kapitoly se pak mimo jiné zabývá průběhem holokaustu po Heydrichově smrti a osudem Liny Heydrichové, a to i poválečným. *„V letech 1956 a 1959 vyhrála [...] několik procesů proti spolkové republice, která jí zprvu odmítla právo na vdovskou penzi. Třebaže státní zástupce shromáždil spoustu důkazů o vůdčí roli zesnulého při vyhlazování Židů, rozhodnutím soudu jí byla přiznána penze vdovy po generálovi, jejíž muž padl v boji.“*

Jaký dle Gerwartha tedy Heydrich vlastně byl? Z hlediska charakteristiky pracovní stránky Heydrichovy osobnosti autor dochází k závěru, že byl despotický, na druhou stranu však vyžadoval iniciativní přístup, který se snažil podporovat. Nikomu nevěřil, ani vlastním spolupracovníkům, vyvolával u nich pocit strachu i obdivu současně, měl fenomenální paměť na detaily, pracoval od časného rána do pozdního večera, každý den sportoval. *„[...] ve společnosti jen zřídka kdy působil dojem veselí a přátelské pohody; po celý život se vyhýbal nevázaným osla-*

vám a nepotrpěl si na vybraná jídla v drahých restauracích. Askeze, kterou sám sobě ukládal, patřila k obrazu vojáka, který v sobě kultivoval až do konce života.“

Jeho profesními předpoklady k vybudování SD (kvůli kterým jej Himmler v roce 1931 v aparátu SS zaměstnal) a jedinou jeho kvalifikací byly dle autora jeho mladické sklony k četbě detektivních a špionážních románů. „Kromě zarputilé vůle už nikdy neztroskotat [pozn. JŠ – po jeho propuštění z námořnictva] měl Heydrich pro budoucí roli šéfa politického policejního aparátu a bezpečnostní služby i organizátora holokaustu jen málo zjevného talentu. Chyběly mu předběžné znalosti v oblasti politicko-policejní práce i práce tajných služeb stejně jako stájový pach ‚starého bojovníka‘ nacistického hnutí. Proto, když chtěl v tomto cizím a politicky radikálním profesním prostředí obstát, musel si počínat jako mimořádně perfektní esesman. ‚Nedostatky‘ [...] kompenzoval mimořádnou aktivitou, vyhledáváním rizika a trvalou snahou překonat ostatní, ať už ve sportu, při práci nebo při vypracovávání radikálních politických návrhů [...]. Heydrich byl v první řadě ‚nadaný‘ organizátor teroru, v němž se spojovaly vzácná schopnost vycítit lidské slabosti a umění shromáždit kolem sebe skupinu kompetentních a ambiciózních spolupracovníků, kteří jeho nedostatečné znalosti policie a tajné služby nahrazovali.“ Jinak řečeno, Heydrich byl manažer, který dal své schopnosti do služeb nacistickému hnutí a režimu, který mu poskytl možnost seberealizace v souladu s jeho přesvědčením, ke kterému se postupem času dopracoval. Byl posedlý vyhledáváním nepřátel. Nejen z toho důvodu, aby tím co nejlépe sloužil nacismu, ale také, aby neustále dokazoval svou důležitost a potřebnost. Zásadní pro formování jeho názorů a postojů bylo podle autora seznámení a sňatek s Linou von Osten, která ho uvedla na životní dráhu, během níž se vyvinul v rigidního nacistu a masového vraha. Jeho život byl nepřímou cestou „od nejistého a spíše apolitického samotáře k sebevědomě vystupujícímu a ideologicky zanícenému šéfovi RSHA“.

Ačkoliv se může zdát, že se autor snaží podat Heydrichův životní příběh detailním způsobem se všemi souvislostmi a popisem sfér, jejichž vývoj ovlivňoval, práce bohužel obsahuje celou řadu faktických chyb a dezinterpretací. Některé jsou dozajista způsobeny i překladem. Jmenujme pouze některé. Například známý Hossbachův protokol z listopadu 1937, zachycující obsah jednání mezi Hitlerem a špičkami německé armády a diplomacie, je v poznámkách uveden jako Hossbašský protokol. Historiograficky ustálený výraz Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze je pak překládán jako Ústředí pro vystěhování Židů. A v neposlední řadě slovní spojení použité na straně 18, že se československá zahraniční akce a Britové rozhodli „zavraždit Reinharda Heydricha“, je značně zavádějící a nevhodné. Český text tedy bohužel evidentně neprošel (jak ostatně vyplývá i z tiráže knihy) odbornou redakcí historika. Zejména v popisu okolností spojených s atentátem se pak Gerwarth dopouští celé řady nepřesností. Snaží se vzbudit dojem, že jeho popis je detailní, ale přitom zapomíná na celou řadu faktů a souvislostí. Kubiš původně neměl tvořit s Gabčíkem tandem skupiny Anthropoid, byl vybrán až po zranění Karla Svobody. Tvrzení, že zmiňovaní parašutisté „28. prosince 1941, den před odletem [...], sepsali závěť“, je chybné, neboť ve zmi-

ňovaný den s nimi letadlo na misi odstartovalo. Píše, že bezpečně úkryty v protektorátu Kubišovi a Gabčíkovi obstarával ÚVOD. Když opomineme fakt, že tuto zkratku v knize čtenáři autor nijak nevysvětluje, i tak se jedná o chybu, neboť vedení ÚVODu již bylo v této době dávno rozbito gestapem a de facto již neexistovalo jako akceschopná skupina. Navíc autor naprosto opomíjí velice důležité a klíčové angažmá sokolské odbojové organizace JINDRA. Jestliže autor tvrdí, že ze skupin Silver A a Silver B, které seskočily s Anthropoidem, „*poslání splnil jen velitel skupiny Silver A Alfréd Bartoš*“, jedná se o další chybu. Naprosto totiž kromě Josefa Valčíka, jenž byl operativně úkolován, a také se podílel na průběhu atentátu, opomíjí činnost radiotelegrafisty Jiřího Potůčka, který udržoval spojení s Londýnem a z celé skupiny odolával gestapu nejdéle (padl při pronásledování až 2. července 1942 kulkou českého četníka). Zavádějící je také jeho popis posledního boje sedmi československých parašutistů v chrámu sv. Cyrila a Metoděje v pražské Resselově ulici 18. června 1942: „*Když Němci vtrhli do kostela, měli Kubiš a dva další parašutisté, Adolf Opálka a Jaroslav Švarc, noční hlídku. Z kůru tedy okamžitě zahájili palbu [...]. V 7 hodin byl Opálka mrtev, Kubiš a třetí muž těžce zranění a zajati. Když Kubiše vynášeli z kostela, ještě žil. Odvezli ho do lazaretu SS, kde zemřel, aniž nabyl vědomí. [...] Během následujících čtyř hodin se esesmani marně snažili úzkými dveřmi proniknout do katakomb. [...] Když se esesmani nakonec rozhodli použít dynamit, aby úzký vchod rozšířili a sklep dobyli [...]*“ Je třeba říci, že na kůru vedle Opálky a Kubiše nebyl Švarc, ale Josef Publík, že zraněného a v bezvědomí zajalo německé úderné komando pouze Kubiše, jenž zemřel již při převozu do nemocnice. Nejen Opálka, ale i Publík po utržení mnoha zranění zvolil raději smrt. A co se týká krypty, útočníci se do ní snažili nejdříve spustit úzkou šachtou používanou parašutisty a jejich přechovávatelem, aby posléze objevili hlavní vchod, jehož desku odstranili trhavinou. V souvislosti s vyhledáním Lidic se na straně 294 dočteme, že zde bylo 10. června 1942 zavražděno 172 mužů oproti skutečnému počtu 173 a že devět dětí bylo shledáno schopnými germanizace, ostatní byly povražděny, na rozdíl od faktu, že tři děti byly vybrány k poněmčení po internaci v Kladně, aby pak toto rozhodnutí bylo potvrzeno u dvou z nich. Sedm dětí do jednoho roku věku bylo posláno do pražského nalezince na Karlově, aby posléze skončily v německém dětském domově v Krči, a sedm dalších bylo vybráno k poněmčení po příjezdu dětí do Lodže. Konce války se dožilo 17 lidických dětí. O Václavu Říhovi a Anně Maruščákové, jejichž tajuplná korespondence přivedla gestapo k Lidicím, tvrdí, že byli v koncentračním táboře spolu s dalšími českými vězni zavražděni v říjnu 1942 plynem. Podle současných poznatků však byli v Mauthausenu zastřeleni ranou do týla. Z hlediska hodnocení Konstantina von Neuratha opakuje dnes již překonaný názor o jeho měkkosti ve funkci říšského protektora. To zdůrazňuje i v souvislosti s průběhem pronásledování obyvatel židovského původu v protektorátu. Heydrich prý nařídil po svém příchodu registraci všech Židů na území protektorátu, protože „*se totiž nechtěl spoléhat na údaje, které nechal zjistit jeho ‚laxní‘ předchůdce von Neurath*.“ Ve skutečnosti však organizátoři připravovaných deportací potřebovali se-

brat neaktuálnější údaje a navíc židovské otázky, tj. i otázku statistik, měla již od léta 1939 na starosti právě Ústředna pro židovské vystěhovalectví, která Heydrichovi podléhala. Diskutabilní je také autorovo tvrzení o (ne)autonomii protektorátu, která podle něj „*stála na hliněných nohách, neboť český parlament byl zrušen a nahrazen padesátičlenným výborem ‚Národního souručenství‘, jehož členové nebyli voleni, nýbrž jmenováni.*“ Ve skutečnosti hliněné nohy autonomie, v níž doufal Hácha i jiní čeští politici, jež se snažili v jejím obhajování opírat o znění výnosu o zřízení protektorátu z 16. března 1939, nebyly způsobeny rozpuštěním parlamentu, ale jejím nerespektováním okupačními úřady a jejich zasahováním do kompetencí českých úřadů. Chybné jsou informace, které se týkají smrti agenta A-54 Paula Thümmela v Policejní věznici Terezín v Malé pevnosti. Autor píše, že byl zastřelen 27. dubna 1945 a odvolává se na knihu Jaroslava a Stanislava Kokoškových. Nicméně, pokud se podíváme do této práce, zjistíme, že je zde naopak uveden 20. duben. 27. duben figuruje pouze v jimi citované poválečné výpovědi velitele zmiňované věznice Heinricha Jöckela před litoměřickým mimořádným lidovým soudem, přičemž ale Kokoškovi upozorňují, že se jedná o chybný údaj. V pasážích, které věnuje instrumentálnímu využívání tzv. svatováclavské tradice nacistickou propagandou, má čtenář pocit, že se jednalo o Heydrichův vklad po jeho příchodu do Prahy. Skutečnost je však jiná, jedná se o trend, který se začal již záhy po vzniku protektorátu a není spjat s Heydrichem. Na straně 131 také uvádí, že Horst Böhme se „*za Heydricha stal velitelem bezpečnostní policie a SD v Praze*“. Ten však ve zmiňované funkci působil již od jara 1940 (do září 1942). Gerwarth si také leckdy protiřečí. Na straně 233 uvádí, že protektorát měl 7,25 milionu obyvatel, a na straně 241 pak 10,3 milionu. A když se věnuje dalším Heydrichovým aktivitám v Čechách a na Moravě, naprosto zapomíná mimo jiné na jeho soustředění se na otázky české mládeže, její převýchovy a iniciování založení Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. A podobných nepřesností a nedostatků se v knize nachází více.

Povznesme se nad vše v předchozím odstavci uvedené a položme si jednoduchou otázku, zda Gerwarth přináší ve vztahu k doposud vydaným Heydrichovým biografickým, či pracím o nacistickém Německu, 2. světové válce a holokaustu něco nového. A to hlavně s přihlédnutím k jeho názoru, jenž vyjádřil v úvodu své práce: „*o této ústřední postavě nacistického teroristického režimu neexistuje téměř sedm desetiletí po skončení války stále ještě žádná studie, která by splňovala vědecké požadavky a byla empirická, studie, která by nabízela více než běžná klišé o ‚mladém zlém bohu smrti‘ nebo zavádějící obraz ideologicky lhostejného a pouze na kariéru zaměřeného ‚manažera masového vraždění‘.*“ Bohužel v tomto nemůžeme s autorem zcela souhlasit. Jestliže se podíváme jen na studie, jež o Heydrichovi vyšly v českých překladech v poslední době (a Gerwarthovi nejsou tyto práce neznámé), nemůžeme mít pocit, že jsou nevědecké. Za všechny jmenujme skvělou monografii z pera Edouarda Hussona *Heydrich. Konečné řešení židovské otázky* (Domino 2009, francouzsky v roce 2008), která se zaměřuje na roli Heydricha v organizaci holokaustu, či práci Günthera Deschnera *Reinhard*

Heydrich. Architekt totální moci (Rybka Publishers 2002, v němčině vydána již na konci 70. let). Naopak tato zpracování Gerwarthovu knihu v mnohém převyšují, byť zejména Deschnerova studie není naprosto nediskutabilní. Pokud bychom tedy měli knihu doporučit čtenáři, který se „Hitlerovým katem“, 2. světovou válkou, nacismem, holokaustem či 2. československým odbojem doposud nijak detailně nezabýval, určitě by ji měl komparovat s mnoha dalšími studii, aby si nezafixoval chyby, jež se v Gerwarthově práci vyskytují, nebo si naopak utvrdil správnost Gerwarthových tvrzení, jež ovšem nejsou na druhou stranu nijak nová a přelomová.

Jan Špringl, Památník Terezín

Ocenili nás...

Projektů Památníku Tereziín s názvem Školákem v Protektorátu byla v červnu 2013 udělena mezinárodní ocenění Comenius EduMedia Auszeichnungen asociací Gesellschaft für Pädagogik und Information. Jednalo se o dvě ocenění: pečť EduMedia a medaili EduMedia, která jsou udělována pedagogickým projektům, jež jsou založeny na IT technologiích, multimediálních produktech či inovativních výukových a studijních systémech.

Památník Terezín a jeho vztahy k veřejnosti

V současné době se firmy, instituce a úřady neobejdou bez pracovníka či pracovníků vztahů k veřejnosti, tedy, jak se dnes moderně říká, bez PR managerů. Ani tak ojedinělá a svým zaměřením specifická instituce, jakou je v českém prostředí Památník Terezín, nemůže v současnosti efektivně fungovat bez nepřetržité interakce se svým nejbližším, ale i širokým okolím.

Památník Terezín se zaměřuje na komunikaci s veřejností od svého založení, neboť jeho hlavním posláním je uchovávat památku obětí rasové a politické perzekuce v letech nacistické okupace, její odkaz přibližovat a zprostředkovávat veřejnosti prostřednictvím muzejní a osvětové činnosti a současně pečovat o místa spojená s utrpením desetitisíců lidí v letech druhé světové války. Památník Terezín pravidelně informuje veřejnost prostřednictvím médií o klíčových událostech, akcích a výstavách, které pořádá, a zároveň tak propaguje vlastní činnost. Nicméně s pokrokem a neustálým rozvojem v oblasti elektronických médií a s rostoucím významem sociálních sítí vyvstala potřeba tuto činnost přenést na pracovníka, který zformuluje novou koncepci a pravidla. V roce 2010 byly s tímto záměrem v rámci tehdejšího organizačně propagačního oddělení vytvořeny předpoklady pro místo pracovníka vztahů k veřejnosti. Pro tuto pozici bylo vyžadováno vysokoškolské vzdělání a praxe v instituci. V této souvislosti došlo k přejmenování tohoto úseku na oddělení vnějších vztahů a marketingu, protože současně zajišťuje také vztahy obchodní.

Jedním z prvních úkolů PR pracovníka bylo vypracování kompletního adresáře tištěných i elektronických médií, včetně odborných, dále pak partnerských organizací a též všech muzeí a galerií v ČR, dále pak adresáře veřejných i soukromých turistických informačních center, Českých center v zahraničí a v neposlední řadě také státních i soukromých škol v širokém regionu. Od té doby jsou všechny tyto subjekty pravidelně obesílány informacemi o dění v Památníku Terezín formou tiskových zpráv a sdělení a rovněž pozvánek na pořádané výstavy a akce. Současně jsou všechny tyto tiskové zprávy a další informace zveřejňovány na webových stránkách Památníku Terezín, jejichž nová moderní verze patřila rovněž k počátečním úkolům PR pracovníka. Stránky dnes fungují na bázi tzv. redakčního systému, kdy každé oddělení má svého redaktora odpovědného za uveřejňování zpráv. Návrhy pak schvaluje šéfredaktor, jímž je opět pracovník vztahů k veřejnosti. Z preventivních důvodů bránících případnému zneužití dobrého jména Památníku Terezín byla u Úřadu průmyslového vlastnictví zaregistrována ochranná známka s názvem a logem organizace a ze stejného důvodu byly registraci preventivně zablokovány internetové domény s názvem Památníku Terezín v češtině a v angličtině s nejpoužívanějšími koncovkami (kromě *.cz také *.com, *.org a další). Na jaře 2011 byly webové stránky instituce doplněny o důležitou komponentu, jíž jsou vyhledávače v databázích osob perzekvovaných nacistickým režimem a on-line katalogy digitalizovaných sbírkových fondů (fotografie, výtvarné umění, listinný materiál atp.). Za tento muzejní po-

čin byl Památník Tereziín oceněn 1. místem v prestižní soutěži českých a moravských muzeí nazvané Gloria Musaealis. Zmíněné soutěže se Památník Tereziín účastní každoročně.

Pracovník vztahů k veřejnosti zapojuje Památník Tereziín také do soutěží s propagačním cílem. Například v celorepublikové soutěži propagačních a informačních materiálů vydávaných v cestovním ruchu, která se pod názvem Tour-propag po řadu let konala v jihočeském Písku, kde Památník Tereziín rovněž několikrát výrazně uspěl. Ocenění v podobě zvláštní ceny získal taktéž v soutěži E.D.E.N. (European Destination of Excellence) vyhlášené každoročně Evropskou komisí, do níž byl spolu s Centrem cestovního ruchu Litoměřice přihlášen společný turistický projekt „Litoměřicko – napříč dějinami“. V září 2012 ocenil prestižní mezinárodní turistický portál TripAdvisor kvalitu služeb, které poskytuje Památník Tereziín svým návštěvníkům a udělil třem jeho hlavním objektům – Malé pevnosti, Muzeu ghetta a bývalým Magdeburským kasárnám svou doporučující pečeť. Památník Tereziín jako jeden z nejnavštěvovanějších turistických cílů v České republice se tak pyšní samolepkami „Recommended on tripadvisor.co.uk“, které mohou získat jen nejlépe hodnocené subjekty v oblasti cestovního ruchu. Portál TripAdvisor je založen na reakcích turistů, kteří po návštěvě turistického cíle formou komentářů umístěných na tomto webu hodnotí služby poskytnuté danou destinací a svou spokojenost s nimi. Pokud některý z objektů docílí celkového hodnocení 3+, získává od portálu označení, kterým TripAdvisor doporučuje turistický cíl navštívit.

Protože se v posledních letech snižoval zájem veřejnoprávních médií o události v Památníku Tereziín a dění v instituci se na obrazovkách České televize objevovalo spíše zřídka, byla iniciována schůzka s ředitelem zpravodajství České televize. Předmětem tohoto jednání bylo seznámit vedení zpravodajství České televize s aktivitami instituce a upoutat tak pozornost hlavního veřejnoprávního média v ČR. Kýžený efekt se dostavil již za několik týdnů. Česká televize tehdy věnovala velkou pozornost významné akci pořádané Památníkem Tereziín v říjnu 2011, kterou bylo setkání bývalých vězňů tereziínského ghetta u příležitosti 70. výročí zahájení transportů českých Židů do Tereziína. S uspokojením lze dodat, že Tereziínská tryzna v květnu 2012 neušla rovněž patřičné pozornosti tohoto média. Podobný deficit cítíme také v případě Českého rozhlasu a zamýšlíme i zde postupovat obdobně.

Každoročně se pracovníci oddělení vnějších vztahů a marketingu zúčastňují hlavních veletrhů cestovního ruchu u nás i v zahraničí. V ČR jde především o aktivní účast formou stánku na veletrhu Holiday World, který patří k nejnavštěvovanějším svého druhu jak odbornou, tak také laickou veřejností. Účast na zahraničních veletrzích spočívá v bezplatné prezentaci Památníku Tereziín ve stáncích agentury CzechTourism. Podobnou službu na menších tuzemských veletrzích rovněž zdarma zajišťují instituce, se kterými je uzavřena smlouva o partnerství (např. Centrum cestovního ruchu Litoměřice či Destinační agentura České středohoří).

Ze strategických důvodů se v posledních dvou letech Památník Terezín stal členem několika profesních sdružení působících v cestovním ruchu. Jde např. o Asociaci cestovních kanceláří ČR a Asociaci českých cestovních kanceláří a agentur. Přínosem těchto členství je v první řadě přístup k cenným informacím o dění v oblasti cestovního ruchu a možnost sebe prezentace za zvýhodněných podmínek na nejrůznějších propagačních akcích. Nově získané členství v Asociaci průvodců ČR zase přináší benefity v podobě zlepšené péče o kvalitu naší průvodcovské služby.

Smlouvy o partnerství uzavřel Památník Terezín také například s Muzeem Slovenského národního povstání v Banské Bystrici na Slovensku a s polským Státním muzeem Auschwitz-Birkenau v Osvětimi. Naše partnerství je zde založeno převážně na výměně zkušeností a spolupráci v oblasti vzdělávání, vědy a výzkumu; v Osvětimi byl nadto Památník Terezín v roce 2002 realizátorem národní expozice České republiky, kterou zde od té doby spravuje a pečuje o ni. Stejně je to v případě národní expozice ČR v Památníku Ravensbrück v Německu. V roce 2010 bylo také uzavřeno partnerství mezi Památníkem Terezín, městem Terezín, městem Litoměřice a litoměřickým biskupstvím.

Památník Terezín se rovněž snaží spolupracovat s obecními a městskými turistickými informačními centry v regionu. Na sklonku roku 2012 byla proto pro pracovníky těchto informačních středisek a odborů cestovního ruchu zorganizována celodenní prezentace, během které se účastníci podrobně seznámili s Památníkem Terezín ve všech možných obsazích a vztazích. Na jaře 2013 proběhlo

Stánek Památníku Terezín na veletrhu cestovního ruchu Holiday World v Praze. Foto Tomáš Rieger

pokračování. Je nutností, aby na jedné straně návštěvníci našeho regionu dostávali o instituci úplné, pravdivé a dostatečné informace a na straně druhé, aby se takové informace objevovaly také v tiskovinách vydávaných okolními obcemi a městy. K podobnému účelu nepřímo přispívá také spolupráce s vydavateli turistických novin, například s tzv. Výletníkem po Českém středohoří.

Své propagační materiály distribuuje Památník Terezín také pomocí placené služby, kdy je smluvní partner rozváží do všech infocenter a vybraných hotelů v celé republice, což pomáhá z propagačního hlediska pokrýt informacemi takřka celou Českou republiku.

V propagaci Památníku Terezín velkým dílem pomáhají dvě jeho důležité oblasti činnosti. V první řadě jde o aktivity vzdělávacího oddělení, které bylo vytvořeno v polovině devadesátých let minulého století a které je z podstaty své činnosti v kontaktu se všemi českými a moravskými školami a s řadou škol zahraničních. Prostřednictvím pedagogických pracovníků těchto škol, kteří se účastní vícestupňových vzdělávacích seminářů, pak dochází k přenosu povědomí o instituci na jejich žáky. Druhou oblastí je činnost výstavní. Každoročně uspořádá Památník Terezín průměrně sedm výstav, které jsou patřičně propagovány. Zpravidla jde o výstavy výtvarné, případně dokumentární. Všechny jsou bezpochyby hodnotné a mají své publikum. Čas od času se nám podaří realizovat výstavu – a tady jde většinou o výstavy dokumentární – která svou povahou zaujme širší spektrum návštěvníků, než bývá obvyklé. Toho jsme v poslední době byli svědky, alespoň soudě podle novinářského ohlasu, v případě výstavy o fotbale v terezínském ghettu s názvem „Terezínská liga“ a výstavy „Berlín – Jogjakarta“ o válečných útrapách homosexuálů.

V současné době probíhá v prostorách Památníku Terezín výstava s názvem „Vzpomínky“, která je dílčím výsledkem několikaleté spolupráce s občanským sdružením a se stejnojmenným turistickým časopisem KAM po Česku, jehož šéfredaktor sbírá a publikuje životní příběhy obětí holokaustu.

Bezesporu je v oblasti PR ještě řada nedostatků. Zatím se příliš nedaří vytvořit tzv. korporátní identitu Památníku Terezín, neboli firemní styl vnímaný všemi zaměstnanci. Památník Terezín má své logo a zvládá se samozřejmostí dílčí pravidla vnější prezentace, má však deficit spočívající v absenci vlastní prezentace na sociálních sítích. Teprve na jaře letošního roku se ho podařilo snížit založením stránky Památníku Terezín na nejoblíbenější z nich, tedy na Facebooku. Dosud byly využívány jen facebookové stránky zřizovatele – Ministerstva kultury ČR, kam se umísťovaly novinky a hlavní zprávy.

Práci s veřejností by také usnadnil lepší monitoring tisku, než je bezplatný servis společnosti Google, jenž je dosud využíván. Kvalitní monitoring tisku je však službou, jejíž pořízení je příliš drahé.

Pomineme-li rozmary počasí (povodně v roce 2002 a v roce letošním s následnou dlouhodobou obnovou zničených prostor a zařízení, výbuch sopky na Islandu doprovázený výraznými omezeními letecké dopravy a další), které v minulosti návštěvnost Památníku Terezín negativně ovlivnily, má jeden z hlavních

ukazatelů úspěšnosti organizace, tedy návštěvnost, roky trvající stabilní, resp. mírně se zvyšující trend. Je tomu tak i přesto, že od konce 2. světové války letos uplynulo již 68 let a naživu zůstává čím dál méně přímých pamětníků tragických událostí. Tím spíše je třeba promýšlet nové strategie jak návštěvníky oslovit a jak se postarat o to, aby odkaz obětí 2. světové války neupadl v zapomnění. Filmové štáby, pro které jsme vzhledem k našemu umístění v architektonicky zajímavých prostorách barokní pevnosti stále přitažliví a díky nimž se terezínská pevnost čas od času objeví v nějakém filmu, za nás tu práci neudělají. To musíme sami a právě prostřednictvím práce s veřejností.

Tomáš Rieger, Památník Terezín

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 2012

Leden

27. 1.

V předsálí kina Malé pevnosti byla zahájena dokumentární výstava plakátů „Vzpomínka na holocaust je živá“. Výstava vznikla ve spolupráci s Evropským institutem odkazu šoa ke Dni památky holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti a byla otevřena do 30. 4. 2012.

Únor

8. 2.

Slavnostní vernisáží v předsálí kina Muzea ghetta začala výstava básní a kreseb pod názvem „A viděla jsem“ izraelské umělkyně Margo Paran. Trvala do 31. 5. 2012.

Duben

Byla vydána výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2011 v českém a anglickém jazyce.

5. 4.

Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti byla otevřena výtvarná výstava obrazů Davida Bartoně a výstava kreseb, grafiky a maleb Jiřiny Adamcové pod názvem „Terezínská řeka času“. Zpřístupněna byla do 31. 10. 2012.

Členové Asociace cestovních kanceláří ČR při prohlídce kolumbária. Památník Terezín

19. 4.

Před modlitebnou z doby ghetta v terezínské Dlouhé ulici se za účasti vrchního pražského a zemského rabína Karola Efraima Sidona a dalších hostů konala vzpomínková akce u příležitosti světového dne památky obětí holokaustu Jom ha'šoa. Při této příležitosti byla slavnostně otevřena nově zrekonstruovaná mansarda z doby ghetta, která se nachází nad modlitebnou.

20. 4.

Pro členy Asociace cestovních kanceláří ČR proběhla celodenní prezentace Památníku Terezín, které se zúčastnilo 50 jejích členů.

Květen

4. 5.

Na Národním hřbitově slavnostně položili kytice ministři obrany zemí Visegrádské čtyřky, kteří se v Litoměřicích zúčastnili zasedání v rámci českého předsednictví V4.

Slavnostní položení kytic ministry obrany zemí V4. Památník Terezín

10. 5.

Památník Terezín si připomněl 65. výročí svého vzniku. V předsálí kina Malé pevnosti proběhlo otevření výstavy plakátů dokumentujících jeho historii a uskutečnilo se slavnostní shromáždění jeho zaměstnanců.

17. 5.

Památník Terezín získal hlavní cenu v soutěži muzeí Gloria Musaealis 2011 v kategorii Muzejní počin roku za projekt „Digitalizace sbírek a databáze bývalých vězňů perzekvovaných nacistickým režimem“. Slavnostní vyhlášení vítězů se uskutečnilo v Travertinovém sále Nové budovy Národního muzea.

Zástupci Památníku Terezie, Jan Munk a Vojtěch Blodig, při slavnostním přebírání hlavní ceny soutěže muzeí Gloria Musaealis v Travertinovém sále Nové budovy Národního muzea. Památník Terezie

Vítězný projekt v soutěži Gloria Musaealis v kategorii počín prezentovala v Novém Jičíně Miroslava Langhamerová. Památník Terezie

19. 5.

Na Národním hřbitově se konala každoroční Tereziánská tryzna za účasti zástupců Senátu Parlamentu ČR a Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, vlády ČR, zastupitelských úřadů mnoha zemí a dalších hostů. Hlavní projev přednesla předsedkyně Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR Miroslava Němcová. Před zahájením Tereziánské tryzny proběhlo kladení věnců na popravišti Malé pevnosti při příležitosti uctění památky obětí poslední popravy v Tereziánské dne 2. května 1945.

29. 5.

Slavnostní vernisáž byla ve výstavních prostorách bývalého ženského dvora Malé pevnosti zahájena dokumentární výstava „Tereziánská liga. Fotbal v tereziánském ghettu“. Trvala do 31. 7. 2013.

Vernisáž dokumentární výstavy „Terezínská liga. Fotbal v terezínském ghettu“. Památník Terezín

Červen

4. 6.

Dokumentární výstava „Koncentrační tábor Dora“ byla otevřena v předsálí kina Malé pevnosti a byla zpřístupněna návštěvníkům do 31. 8. 2012.

Vernisáž dokumentární výstavy „Koncentrační tábor Dora“ zahájil Jens-Christian Wagner. Památník Terezín

7. 6.

V předsálí kina Muzea ghetta proběhla jako součást vyhlášení výsledků literární a výtvarné soutěže na téma „Paměť, vzpomínání, připomínání...“, kterou každoročně připravuje Památník Terezín ve spolupráci s Hanou Greenfieldovou a Terezínskou iniciativou, slavnostní vernisáž prací oceněných v této soutěži. Otevřena byla do 30. 9. 2012.

Slavnostní vyhlášení výsledků literární a výtvarné soutěže na téma „Pamět, vzpomínání, připomínání...“ U mikrofonu Dagmar Lieblová. Památník Terežín

27. 6.

V pamětní síni Malé pevnosti v bývalém objektu krávkovírny proběhl pietní akt k výročí popravy JUDr. Milady Horákové.

Červenec

22. 7.

Památník Terežín navštívila bývalá ministryně zahraničí USA Madeleine Albright.

Srpen

7. 8.

Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti byla zahájena výstava plakátů ateliéru Grafický design I Fakulty umění a designu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Výstava byla přístupná do 31. 10. 2012.

Příprava instalace výstavy plakátů ateliéru Grafický design I Fakulty umění a designu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Památník Terežín

Září

Prestižní mezinárodní turistický portál TripAdvisor ocenil kvalitu služeb, které poskytuje Památník Terezín svým návštěvníkům a udělil třem jeho hlavním objektům – Malé pevnosti, Muzeu ghetta a bývalým Magdeburským kasárnám svou doporučující pečeti, kterou mohou získat jen nejlépe hodnocené subjekty v oblasti cestovního ruchu.

9. 9.

V prostoru Židovského hřbitova se konala tradiční tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí.

11. 9.

V bývalém kolumbáriu terezínského ghetta proběhlo slavnostní odhalení pamětní desky města Hannover.

Říjen

16. 10.

Ve spolupráci s občanským sdružením KAM po Česku byla v předšálí kina Muzea ghetta vernisáží zahájena dokumentární výstava „Vzpomínky“. Otevřena byla do 31. 5. 2013.

Listopad

Vyšly jubilejní Terezínské listy č. 40.

22. – 25. 11.

Mezinárodní seminář „Holokaust ve vzdělávání“ proběhl v bývalých Magdeburských kasárnách.

Prosinec

22. 12.

Ve spolupráci s Konfederací politických vězňů se v pamětní síni Malé pevnosti konalo shromáždění k 111. výročí narození JUDr. Milady Horákové.

Sestavila Dagmar Holzhammerová, Památník Terezín

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE ZA ROK 2012

- Použité zkratky:**
NO Národní osvobození
Rch Roš chodeš
TI Terezínská iniciativa
TL Terezínské listy
Z/N Zpravodaj/Newsletter
- Sborníky:**
Terezínské listy 40/2012 Vyd. Památník Terežín. Praha, Nakladatelství Oswald 2012, 168 s.
- Periodika:**
Národní osvobození Čtrnáctideník Českého svazu bojovníků za svobodu a Československé obce legionářské. Praha, ÚV ČSBS 2012, č. 1–26.
Roš chodeš Věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku. Praha, Federace židovských obcí v ČR 2012, č. 1–12.
Terezínská iniciativa Časopis mezinárodního sdružení. Praha, Terezínská iniciativa 2012, č. 58–62.
Zpravodaj / Newsletter Vzdělávací a informační bulletin / Educational and Informative Bulletin. Vyd. Památník Terežín / Publ. Terezin Memorial 2012, č. 1–4.
- Acta Judaica Slovaca 18/2012. Bratislava, Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry 2012, 148 s.
- Adamec Jan Rozumný muž, vlastenec. Od atentátu na Heydricha brzy uplyne 70 let, role řady lidí však dodnes zůstává nejasná. Kdo byl Ladislav Vaněk, člen Sokola a odbojář, ale také zřejmě zrádce a spolupracovník gestapa i StB? In: Respekt 21/2012, s. 71–73.
- Adler H. G. Cesta. Brno, Barrister & Principal 2011, 203 s.
- Achab: To, že přežili, považují Židé za vinu. S Jaroslavem Achabem Haidlerem hovořil Radek Strnad. In: Litoměřický deník 20. 11. 2012, s. 7.
- Akce Památníku Terežín / Activities of the Terežín Memorial. In: Z/N 1–4/2012.
- Albrightová Madeleine Pražská zima. Osobní příběh o paměti, Československu a válce (1937–1948). Praha, Argo 2012, 447 s.
- Andlauer Anna Zurück ins Leben. Das internationale Kinderzentrum Kloster Indersdorf 1945–1946. Nürnberg, ANTOGO Verlag 2012, 192 s.
- Atentát na Heydricha: 70. let poté Možná nás čekají velká překvapení. Říká v rozhovoru s Petrem Blahušem Jaroslav Čvančara. In: Hospodářské noviny – Magazin č. 21, 23. 5. 2012, s. 16–17.
- Aubrecht Radek Einsteinův pražský kolega Georg Alexander Pick (1859–1942). In: Rch 7/2012, s. 17.
- Auschwitz-Birkenau. The Place Where You Are Standing... Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum 2012, 34 s.
- Auschwitz in den Augen der SS. Rudolf Höß, Pery Broad, Johann Paul Kremer. Oświęcim, Staatliches Museum Auschwitz-Birkenau 2012, 248 s.
- Bak Sofie Lene Nothing to speak of. Wartime Experiences of the Danish Jews 1943–1945. The Danish Jewish Museum 2011, 279 s.
- Bartosik Igor – Willma Adam I was at the Auschwitz Crematorium. A conversation with Henryk Mandelbaum. Former prisoner and member of the Sonderkommando at Auschwitz. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum 2011, 95 s.
- Bauman Zygmunt Modernita a holocaust. Praha, Sociologické nakladatelství 2010, 331 s.
- Baumová Věra Sociálně zdravotní komise. In: Ti 58/2012, s. 5.
- Berndt Juliane „Ich weiß, ich bin kein Bequemer...“ Heinz Galinski – Mahner, Streiter, Stimme der Überlebenden. Berlin – Brandenburg, Bebra Verlag 2012, 333 s.

- Bisaga Ewelina – Jastrzębiowska – Maciaszczyk Mirosław** Konserwacja dokumentów SS-Hygiene Institut / The Conservation of the SS-Hygiene Institut Documents. Oświęcim, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau 2011, 62 s.
- Blickwechsel** Vlasto Kopač zeichnet das Konzentrationslager Dachau (1944–1945). Essays und Katalog zur Ausstellung. KZ-Gedenkstätte Dachau, 2012, 100 s.
- Blodig Vojtěch** Počátky obnovy města poznamenaného tragédií. Terezín v letech 1945–1946 + Resumé angl. In: Acta Judaica Slovaca 18/2012. Bratislava, Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry 2012, s. 34–45 + s. 143–144.
- Bořkocvová Hana** Pišu a sešit mi leží na kolenou. Deníky 1940–1946. Praha, Plus 2011, 382 s.
- Browning Christopher R.** The Origins of the Final solution. The Evolution of nazi Jewish policy, September 1939–1942. Published by the University of Nebraska Press, Lincoln. Jerusalem, Yad Vashem 2004, 616 s.
- Buchenwald Concentration Camp 1937–1945** A Guide to the Permanent Historical Exhibition. Ed. Gedenkstätte Buchenwald. Göttingen, Wallstein Verlag 2004, 320 s.
- Bukovský Stanislav** Nouze naučila truhláře Špetu veršovatí. In: NO 16/2012, s. 6.
- Co mi zatajili.** Rozhovor s Madeleine Albrightovou o nejnovější knize vzpomínek, židovství, hrděm otci, živelné matce a o tom, proč nechce být českou prezidentkou vedl Daniel Anýž. In: Hospodářské noviny – Magazin č. 18, 4. 5. 2012, s. 9–13.
- Colonie des enfants d’Izieu 1943–1944** Publié par la Maison d’Izieu avec la Fondation pour la Mémoire de la Shoah. Lyon, Libel 2012, 151 s.
- Čapková Kateřina** Základní četba. V Pasece vyšlo stěžejní dílo Hillela J. Kievala. In: Rch 7/2012, s. 14–15.
- Časnochová-Vrzalová Jana** Moje milá Barunko... Ptát se, dokud je čas vyprávět, dokud je komu, nenechávat si vzpomínky pro sebe, protože i v nich se jednou budoucí generace mohou najít. Čas je velice prchavý. In: NO 7/2012, s. 6.
- Čeplová Markéta** Tady se to nemůže stát. Ukázka z literárních a výtvarných prací školní mládeže po návštěvě Terezína. In: Ti 60/2012, s. 15.
- Čvančara Jaroslav** Heydrich. Nové doplněné vydání. Praha, Gallery 2011, 336 s.
- Daniček Jiří** Dětem z Generálky. In: NO 17/2012, s. 7.
Najít Václavice. Odhalení pamětní desky rabína Richarda Federa. In: Rch 11/2012, s. 8–9 a 17.
Terezínská tryzna 2012. In: NO 12/2012, s. 1.
Znaky mého rodiště. Židovské památky v Budyni nad Ohří. In: Rch 7/2012, s. 8–9.
- Darvas Miriam** Farewell to Prague. San Francisco, MacAdam / Cage Publishing 2001, 200 s.
- Den, který změnil naše dějiny.** Operace Anthropoid, největší akce československého odboje. In: Litoměřický deník 26. 5. 2012, s. 12.
- Den památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti.** Slavnostní shromáždění zahájil uvitáním přítomných Jiří Daniček, předseda Federace židovských obcí v České republice. Po něm následovaly proslovy Přemysla Sobotky, 1. místopředsedy Senátu Parlamentu ČR, a Miroslavy Němcové, předsedkyně Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, a Karla Holomka, předsedy Společenství Romů na Moravě. In: Ti 58/2012, s. 2–4.
- Desítky lidí prošly podzemím Terezína.** In: Litoměřický deník 23. 4. 2012, s. 3.
- Diercks Herbert** Dokumentation Stadthaus. Die Hamburger Polizei im Nationalsozialismus. Texte, Fotos und Dokumente. Hrsg. KZ-Gedenkstätte Neuengamme. Hamburg 2012, 72 s.
- Documents on the Holocaust.** Selected Sources on the Destruction of the Jews of Germany and Austria, Poland, and the Soviet Union. Edited by Yitzhak Arad, Israel Gutman, and Abraham Margaliot. Published by the University of Nebraska Press, Lincoln and London. Jerusalem, Yad Vashem 1999, 508 s.
- Dokument s pamětníky 17. listopadu 1939.** In: NO 4/2012, s. 7.

- Druhé vydání Ústecká štvanice dotvářeli čtenáři.** Rozhovor s Františkem Ročkem vedla Ludmila Veselá. In: Litoměřický deník 6. 5. 2012, s. 6.
- Duffack J. J.** Pravda o holocaustu – války bez bojiště. Praha, Naše vojsko 2011, 280 s.
- Duch je vždy svobodný.** Spisovatel Elie Wiesel vydal nový román o únosu a chystá další autobiografický. Budme k lidem, kteří přežili holocaust, ohleduplnější a citlivější, říká v rozhovoru s Danielem Konrádem Elie Wiesel. In: Hospodářské noviny 8. 11. 2012.
- Encyclopedia of The Holocaust** Editors Robert Rozett and Shmuel Spector. JPH-H.H. The Jerusalem Publishing House. Israel, Yad Vashem 2009, 528 s.
- Fedorovič Tomáš** Zastupující říšský protektor v Čechách a na Moravě a terezínské ghetto. In: TL 40/2012, s. 118–127.
- Fila Kamil** Schindler pro Poláky. Agnieszka Hollandová se pokusila překonat kliše filmů o holocaustu. In: Respekt 47/2012, s. 66.
- Fixiert** Fotografische Quellen zur Verfolgung und Ermordung der Juden in Europa. Eine pädagogische Handreichung. Text und Idee Christoph Kreuzmüller & Julia Werner. Berlin, Hentrich Verlag 2012, 62 s.
- Forbidden Art: Illegal Works by Concentration Camp Prisoners.** Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum 2012, 140 s.
- Forced Labor.** The Germans, the forced laborers, and the war. Companion volume to the exhibition. Publ. Volkhard Knigge, Rikola-Gunnar Lüttgenau, Jens-Christian Wagner and Buchenwald and Mittelbau-Dora Memorials Foundation. Weimar 2010, 251 s.
- Fotbal je život.** Zpověď legendy sportovní žurnalistiky Františka Steinera, který mimo jiné připomíná, že fotbalové hřiště bylo v Terezíně ostrovem svobody. Zaznamenala Hana Benešová. In: Reflex 22/2012, s. 67.
- Friedlanderová Margot – Schwerdtfegerová Malin** Útěk z Berlína. S židovskou hvězdou v kapse. Praha, Euromedia Group – Ikar 2011, 232 s.
„Versuche, dein Leben zu machen“. Als Jüdin versteckt in Berlin. Berlin, Rowohlt 2012, 272 s.
- Friedmann Hans Georg** Tom Lasker. Geneva, Imprimerie du Cachot 2012, 4 sešity.
- Franek Jaro** Na Heydukovej ulici. Nové židovské komunitné múzeum v Bratislave. In: Rch 8/2012, s. 17.
- Frankl Michal** Židovské muzeum Praha. Oddělení pro dějiny šoa v roce 2011. In: Ti 58/2012, s. 7–8.
- Gazdik Jan** Němcová: Obdivuji víru v život lidí z Ležáků a Lidic. In: Mladá fronta Dnes 30. října 2012, s. 4 A.
- Geburt des Zeitzeugen nach 1945.** Hrsg. Martin Sabrow und Norbert Frei. Göttingen, Wallstein Verlag 2012, 376 s.
- Gerwarth Robert** Reinhard Heydrich. Hitlerův kat. Praha – Litomyšl, Paseka 2012, 464 s.
- Giannetti Fulvio** Lettera per un amico cristiano. Roma, Sovera Multimedia 2011, 64 s.
- Goldflam Arnošt** Jen tak na okraj. In: Rch 12/2012, s. 12–13.
- Groschek Iris – Vagt Kristina** „...dass du weisst, was hier passiert ist“. Medizinische Experimente im KZ Neuengamme und die Morde am Bullenhuser Damm. Bremen, Temmen 2012, 166 s.
- Gruntová Jitka** „Lituji, že mám jen jeden život...“ In: NO 3/2012, s. 6.
- Habel Susanne** „Eingesperrt, nur weil sie Deutsche waren“. Vortragsveranstaltung über die Geschichte von Theresienstadt. In: Sudetendeutsche Zeitung 8. 6. 2012, s. 7.
- Hájková Anna** Der Judenälteste und seine SS-Männer. Benjamin Murmelstein, der letzte Judenälteste in Theresienstadt und seine Beziehung zu Adolf Eichmann und Karl Rahm. In: Der Letzte der Ungerechten: „Der Judenälteste Benjamin Murmelstein in Filmen 1942–1975“. Es. Ronny Loewy and Katharina Rauschenberger. Frankfurt am Main, Campus Verlag 2011, s. 75–100.
- Halaj Dušan** Generálmajor Teodor Šljachart (30. 8. 1916–3. 3. 2011). Vyd. Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania, 2012, 70 s.
- Hamannová Brigitte** Hitlerův ušlechtilý Žid. Život Eduarda Blocha, lékaře chudých. Praha, Prostor 2012, 472 s.

- Hauner Milan** Život a smrt Hitlerova kata. Nad novou biografií Reinharda Heydricha. Recenze. In: Soudobé dějiny 1/2012. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012, s. 103–113.
- Havlinová Jana** Dana Kasperová: Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2010. In: TL 40/2012, s. 145–149.
Databáze vězňů terezínského ghetta v anglickém jazyce / Database of Terezín Ghetto Inmates in English Language. In: Z/N 4/2012.
- Herberstein Elsie – Georgnet Anne** Les Carnets de Minna. Paris, Seuil 2008, 155 s.
- Herman Arnošt** Autor Otto Peschka: Své poslání jsem splnil. O kontroverzní knize „Jak to bylo doopravdy mezi Čechy a Němci“. In: Litoměřický deník 11. prosince 2012, s. 7.
- Hes Milan** Čekání na smrt. Rodinný tábor českých židů v Osvětimi. Praha, Pražská vydavatelská společnost a nakladatelství Epocha 2012, 128 s.
- Heydrich jako zpravodajský protihráč překročil nepsanou hranici.** S badatelem Jaroslavem Čvančarou hovořil Jan Pavec. In: Hospodářské noviny 25. 5. 2012, s. 2–3.
- Hilarová Dagmar** Nemám žádné jméno. Autobiografie ženy vězněné v Terezíně. Praha, Fragment 2012, 96 s.
- Hofman Vilém** „Táto, kam neseš to rádio?“ In: NO 7/2012, s. 7.
- Höhne Heinz** SS. Elita ve stínu smrti. Praha, Grada Publishing 2012, 582 s.
- Hollenbaugh Lindsey Marie** They sang Verdi a in concentration camp. Berkshire Choral Festival welcomes „Defiant Requiem“. In: Berkshires Week, July 19, 2012, s. 7.
- Holocaust and Genocide Studies.** Nr. 1–4/2012, Volume 26. Published by Oxford University Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum 2012.
- Holocaust und Völkermorde.** Die Reichweite des Vergleichs. Hrsg. Fritz Bauer Institut, Sybille Steinbacher. Frankfurt am Main, New York Campus Verlag 2012, 248 s.
- Holzhammerová Dagmar** Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 2011. In: TL 40/2012, s. 151–156.
- Hořejš Miloš** Nacistické zásahy do fungování muzeí v protektorátu na příkladu působení německého archeologa Waltera Lunga. In: Fenomén Muzeum v 19. a první polovině 20. století. Eds. Marcela Oubrechtová a Václav Zeman. Ústí nad Labem, Nakladatelství Kristina Kaiserová Albis International 2011, s. 61–82.
- Höb Rudolf** Kommandant in Auschwitz. Autobiographische Aufzeichnungen. Hrsg. Martin Broszat. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 2011, 295 s.
- Houfek Václav** Ústecké muzejnictví v letech 1918–1945. In: Fenomén Muzeum v 19. a první polovině 20. století. Eds. Marcela Oubrechtová a Václav Zeman. Ústí nad Labem, Nakladatelství Kristina Kaiserová Albis International 2011, s. 185–193.
- Hozmanová Eva** Lovosické autorce A. Staré vychází nová kniha „Můj strýček maršál“. In: Litoměřický deník 3. 12. 2012.
- Hrochová Anna** M. Albright: Zanechávám zde otisk své ruky i srdce. In: Litoměřický deník 23. 7. 2012, s. 1+8.
- Hrošová Marie** Na každém kroku boj. Historie 1. československé partyzánské brigády Jana Žižky (srpen 1944–květen 1945). Vydali Český svaz bojovníků za svobodu – Sdružení domácího odboje a partyzánů – Historická skupina 1. československé partyzánské brigády Jana Žižky, Vsetín 2012, 432 s. Češi měli proč střílet na Heydricha. In: NO 11/2012, s. 8.
- Hruška Emil** Chronologie vývoje Památníku Terezín / Chronology of Terezín Memorial Development. In: Z/N 1/2012.
- Chládková Ludmila** Příběh Jiřího Diamanta a Birkenau Boys / The story of Jiri Diamant and Birkenau Boys. In: Z/N 4/2012.
- Seifertová Naďa** Heydrichiáda a terezínská represivní zařízení / Heydrichiade and Terezín Repressive Facilities. In: Z/N 2/2012.
- Jako dítě jsem prošla třemi lágry.** Říká dcera faráře, který skrýval Heydrichovy atentátníky. Olga Rožnovská v rozhovoru s Petrou Kučerovou. In: Litoměřický deník 26. 5. 2012, s. 12.

- Jak to bylo s dílem F. R. Krause?** Zeptal se jeho syna Tomáše Krause, tajemníka Federace židovských obcí v ČR, Tomáš Kraus. In: Maskil 4/2012, s. 7 a 9.
- Janík Vlastislav** Odešel druhý schreiber KT Mauthausen. Smutná zpráva přišla z Vidně. Loni z 8. na 9. prosince ve svém bytě ve Vidni zemřel vězeň koncentračního tábora Mauthausen Jan Maršálek. In: NO 3/2012, s. 7.
- Jelínek Ješajahu A.** Zahraničné židovské inštitúcie a Židia na Slovensku (1950–1989). Resumé angl. In: Acta Judaica Slovaca 18/2012. Bratislava, Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry 2012, s. 57–84 + s. 145.
- Jelínková Andrea** Books in the Terezín Ghetto and their Post-War Fate (transl. S. Hattersley). In: Judaica Bohemiae XLVII–1/2012. Praha, Židovské muzeum 2012, s. 85–107.
- Judaica Bohemiae XLVII/1–2/2012.** Praha, Židovské muzeum 2012, 133 s. a 142 s.
- Justman Zuzana** Dvě vzpomínky na Mariannu Kornovou, Jirku Satze a nápis na zdi. In: Rch 7/2012, s. 15.
- Kahl Angelika** Lachen mit Max Mannheimer. Zwei bayerische Schüler durften Horst Zeehorfer auf seiner Israel-Reise begleiten. In: Pressespiegel – BSZ Bayerische Staatszeitung 21. September 2012. Hrsg. Stiftung Bayerische Gedenkstätten, München 2012.
- Kaňák Petr – Vajskebr Jan** Karl von Treuenfeld. Voják, elitář a politický bojovník ve službách SS. In: Dějiny a současnost 12/2012, s. 40–43.
- Kapralski Sławomir – Martyniak Marie – Talewicz-Kwiatkowska Joanna** Roma in Auschwitz. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum 2011, 165 s.
- Kasl Jiří** Zapomenutý anděl z Bordeaux (Aristides de Sousa Mendes (1885–1954). In: Rch 3/2012, s. 10–11.
- Kavanová Lucie** Vítězství Otty Wolfa. V lese za Olomoucí ožívá příběh obrovské odvahy. In: Respekt 19/2012, s. 40–42.
- Kennelová Herma** Bergersdorf. Dokumentární román. Praha – Litomyšl, Paseka 2011, 328 s.
- Kershaw Ian** The End. Hitler's Germany, 1944–45. London, Penguin Books 2012, 564 s.
- Kieval Hillel J.** Formování českého židovstva. Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918. Praha – Litomyšl, Paseka 2011, 400 s.
- Kirschner Ann** Salin dar. Matčin příběh. Praha, Mladá fronta 2012, 280 s.
- Kleinberger Margot** Transportnummer VIII/1 387 hat überlebt. Als Kind in Theresienstadt. München, Piper Verlag 2012, 192 s.
- Kleker Jiří** 70 let od příjezdu prvních transportů z území Německa a Rakouska do ghetta v Terezíně / 70 years since the arrival of first transports from Germany and Austria to the Terezín ghetto. In: Z/N 3/2012.
- Klement Martin** „Jejich život je zcela bezúčelný“. Výstava o usmrcování dětí ve třetí říši. In: Dějiny a současnost 3/2012, s. 6.
- Knopp Guido** Holokaust. Zločin proti lidstvu. Praha, Euromedia Group – Ikar 2008, 408 s.
- Kohlhagen Erich** Wehrmacht. Bilanz. Praha, Euromedia Group – Ikar 2007, 329 s.
- Kohlhagen Erich** Zwischen Bock und Pfahl. 77 Monate in den deutschen Konzentrationslagern. ÜberLebenszeugnisse. Berlin, Metropol Verlag 2010, 164 s.
- Koncentrák, komunisté a tělocviki s počítačem** O nejtěžších chvílích v Osvětimi i o nejlepších chvílích svého života vypráví sestra Arnošta Lustiga v rozhovoru s Alicí Horáckovou. In: Mladá fronta Dnes – Magazin Víkend 18. 2. 2012, s. 18.
- Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945** Begleitband zur ständigen historischen Ausstellung. Hrsg. Harry Stein und Gedenkstätte Buchenwald. Göttingen, Wallstein Verlag 2004, 320 s.
- Konzentrationslager Mittelbau-Dora 1943–1945** Begleitband zur Ständigen Ausstellung in der KZ-Gedenkstätte Mittelbau-Dora. Hrsg. Jens-Christian Wagner und Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora. Göttingen, Wallstein Verlag 2007, 212 s.
- Korati Anina** Zápisky o Alija Bet. In: Rch 10/2012, s. 8–9.
- Korčok Martin** Seredské svedectvá. Resumé angl. In: Acta Judaica 18/2012. Bratislava, Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry 2012, s. 7–23 + s. 142.

- Kostrzeński, Władysław** Meine Flucht. Dachau – Mannheim – Langenzenn – Flossenbürg. Gefangenschaft und Überleben in den Lagern Mannheim-Sandhofen, Langenzenn und Flossenbürg 1944/45. Hrsg. Peter Koppenhöfer und Joachim Mensdorf unter Mitarbeit Alexander Schmidt. Mannheim, Welhöfer Verlag 2010, 288 s.
- Koukal Pavel** Nacisté ho zabili, komunisté uvrhli do zapomnění. Jaký je příběh vlastence, učitele a starosty Roudnice nad Labem Antonína Herynka? In: Litoměřický deník 27. 6. 2012, s. 1 a 3.
- Krakowski Shmuel** Chełmno. A Small Village in Europe. The First Nazi Mass Extermination Camp. Jerusalem, Yad Vashem 2009, 256 s.
- Krám Josef** Nejen o poslední soudniče Karla Poláčka. Psáno letos v den 67. výročí jeho smrti († 21. ledna 1945) a v roce, kdy uplynulo 120 let od jeho narození (* 23. 3. 1892). In: NO 8/2012, s. 8.
- Kratochvíl Josef Jan – Kratochvílová Věra** Dopisy z dále (1940–1943). Praha, GEUM a Přírodní škola 2012, 92 s.
- Kraus Jaroslav** Jaroslav Kraus vypráví napínavý příběh svého útěku z transportu smrti. In: Ti 60/2012, s. 3–4.
- Kraus Michal** Deník 1942–1945. Zápisky patnáctiletého Miši Krause, který přežil holocaust. Kroměříž, Kvartus média 2012, 118 s.
- Kraus Tomáš** Den připomínky (tentokrát z Bruselu). In: Rch 3/2012, s. 3. Pražská zima. Chystá se český překlad nové knihy Madeleine Albrightové. In: Rch 8/2012, s. 16–17.
- Krčmář Dalibor** Rok vzpomínání a uctívání obětí heydrichiády. In: NO 17/2012, s. 7. Česko-izraelský přednáškový cyklus pro učitele / Czech-Israel Lecture Series for Teachers. In: Z/N 2/2012. Mimořádné zpravodajství protektorátního SD o reakcích obyvatel na události z 27. a 28. září 1941. In: TL 40/2012, s. 18–39. Odhalení pamětní desky na památku osiřelých dětí – zámek Jenerálka v Praze / Unveiling of a memorial plaque in memory of orphaned children – Jeneralka castle in Prague. In: Z/N 3/2012. „Pankrác je právě sanatorium proti Terezínu“. Dr. Ivan Dérer ve spárech gestapa, 1944/1945. In: Miroslav Pekník – Dr. Ivan Dérer: politik, právník a publicista. Bratislava, VEDA 2010, s. 521–528.
- Kreisinger Pavel** „Složky a organizace ve výbojných plánech německého nacismu“. Přednáška pplk. Josefa Bartíka v Leamingtonu ve dnech 6. a 7. května 1941. In: Securitas imperii 21 (02/2012). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2012, s. 118–149.
- Kubica Helena** Pregnant Women and Children Born in Auschwitz. Publ. By the International Center for Education about Auschwitz and the Holocaust. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum 2010, 103 s.
- Kuča Pavel** Bude na Letné památník transportů z Prahy? In: Maskil 4/2012, s. 8–9.
- Kulfánek Emil** Sudety I–II–III–IV. In: NO 21/2012, 22/2012, 23/2012 a 24/2012, s. 8.
- Kultura bez kravaty.** Rozhovor s ředitelkou uměleckého centra 92Y Hannou Arie-Gaifmanovou vedla Alice Marxová. In: Rch 3/2012, s. 6–7.
- Küpper René** Karl Hermann Frank (1898–1946). Politická biografie sudetoněmeckého nacionálního socialisty. Praha, Argo 2012, 381 s.
- Kyncl Vojtěch** Bez výčitek... Genocida Čechů po atentátu na Reinharda Heydricha. Praha, Historický ústav 2012, 416 s.
- Lanč Miloš – Stíníl Luděk** Škola uctí dívku, zahynula v koncentračním táboře. In: Litoměřický deník 24. 10. 2012, s. 2.
- Langhamerová Miroslava** Heydrichiáda a zřízení ženského oddělení v Policejní věznici Terezín. Osudy prvních vězeňkyň. In: TL 40/2012, s. 78–101. Za historičkou Alenou Hájkovou. In: TL 40/2012, s. 138–139.
- Ležáky 24. 6. 1942 – 70 let od tragédie.** In: Litoměřický deník 23. 6. 1942, s. 12.
- Liebl Martin** Pamětní deska obětem holocaustu odhalena v Kutné Hoře. In: Ti 59/2012, s. 9.
- Lieblová Dagmar** Brno 26. 1. 2012. In: Ti 58/2012, s. 4.

- Jom ha-Šoa v Terezíně. In: *Ti* 59/2012, s. 19.
 Pamětní deska v Bohušovicích. In: *Ti* 58/2012, s. 15.
 Zpráva o činnosti PTI za rok 2011. In: *Ti* 59/2012, s. 6–7.
- Liège, cité docile?** Une ville face à la persécution des Juifs 1940–1944. Liège Muzeum 2012, 47 s.
- Lipstadťová Deborah E.** Historie před soudem. Můj den u soudu s Davidem Irvingem. Editor Občanské sdružení SPHV. Praha, Epocha 2006, 400 s.
- London Artur**
Lorencová Anna The Confession. New York, William Morrow and Company 1970, 442 s.
 Koncert pro Terezín. In: *Ti* 60/2012, s. 6.
 Terezínská tryzna 2012. V neděli 20. května 2012 v 10 hodin na Národním hřbitově v Terezíně. In: *Ti* 60/2012, s. 10.
- Lozowick Yaacov** Hitler's Bureaucrats. The Nazi Security Police and the Banality of Evil. London – New York, Continuum 2002, 297 s.
- Ludvíková Miroslava** Po vzoru Pinkasovy synagogy. O památníku v italském Carpi. In: *Rch* 7/2012, s. 16.
- Lustig Arnošt** Hodiny jako větrný mlýn. Praha, Euromedia Group – Knižní klub 2010, 384 s.
- Majdanek.** Miejsce pamięci i muzeum. Informator. Lublin, Państwowe muzeum na Majdanku 2012, 60 s.
- Majdanek w fotografii Leszka Mądzika.** Majdanek in Leszek Mądzik's Photography. Autorzy tekstów Leszek Mądzik a Danuta Olesiuk. Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku 2012, 71 s.
- Mannheimer Max** Spätes Tagebuch. Theresienstadt – Auschwitz – Warschau – Dachau. Geschichte des 20. Jahrhunderts. Zürich – München, Pendo 2009, 128 s.
- Marešová Milada** Waldheimská idyla. K vydání připravila Martina Pachmanová. Praha, Academia 2009, 208 s.
- Margoliová-Kovályová Heda** Na vlastní kůži. Praha, Academia 2012, 189 s.
- Maršák Jaroslav**
Maršálek Pavel Hitler nás připravil o radostné mládí. In: *NO* 5/2012 a 6/2012.
 Pod ochranou hákového kříže. Nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945. Praha, Auditorium 2012, 302 s.
- Marxová Alice** Dlouhá cesta (rozhovor s architektem a památkářem Jaroslavem Klenovským). In: *Rch* 9/2012, s. 6–7.
 Na dobu neurčitou. O židovských výstavách, které žijí věčný život na webu. In: *Rch* 2/2012, s. 12–13.
 Orten před Ortenem. Juvenilie velkého básníka a jak vznikaly. In: *Rch* 11/2012, s. 16–17.
 Pražské módní salony 1900–1948 (o stejnojmenné výstavě a publikaci). In: *Rch* 3/2012, s. 8–9 a 18.
 Stoletý Wallenberg. Jak zahynul švédský diplomat, se dodnes přesně neprokázalo. In: *Rch* 8/2012, s. 8–9.
 Svého druhu komplexní (poznámka k Mobilnímu archivu). In: *Rch* 5/2012, s. 11.
- Měl to být dočasný úkryt.** Zemřel Miloš Pojar (8. dubna 1940 – 23. ledna 2012). In: *Rch* 2/2012, s. 3.
 Mysleli jsme, že válka potrvá rok. Bývalá zahradnice na zámku nacistického protektora Reinharda Heydricha Helena Vovsová řekla Deníku v rozhovoru s Janem Horákem. In: *Litoměřický deník* 25. 5. 2012, s. 16.
- Mináč Matej** Nicholas Winton's Lottery of Life. In the footsteps of a unique rescue mission of children with no parallel in the contemporary history of mankind. Edited by Curtis Keim, Vera Gissing, Jessica Percha, Tom Schrecker. Published by American friends of the Czech Republic, 1st Edition 2007, 319 s. + 1 DVD.
- Mittelbau-Dora Concentration Camp 1943–1945** Companion Volume to the Permanent Exhibition at Mittelbau-Dora Concentration Camp Memorial. Ed. Jens-Christian Wagner and Mittelbau-Dora Memorials Foundation. Göttingen, Wallstein Verlag 2011, 205 s.
- Mnichov ve vzpomínkách pamětníků.** Vydal Josef Tomeš a Richard Vašek. Praha, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR 2012, 188 s.

- Moravec Jaroslav** Hořké léto roku 1942 na Podřipsku. In: NO 16/2012, s. 8.
Osudové září 1938 na Litoměřicku. In: NO 21/2012, s. 7.
- Mozaiky vzpomínek na Hagibor:** Evelina Merová, Anna Hyndráková, Karel Roubíček, Hana Trávková, Eva Smolková-Keulemansová, Věra Čenková, Bohumila Havránková. In: Ti 59/2012, s. 10–12.
- Muggenthaler Thomas** „Ich lege mich hin und sterbe!“ Ehemalige Häftlinge des KZ – Flossenbürg berichten. Stamsried, Verlag Ernst Vögel 2005, 159 s. + 2 CD.
- Munk Jan** Rok 2011 v Památníku Terežín. In: Ti 58/2012, s. 6–7.
- Najednou zmizí tolik dětí.** Atentát na Heydricha udělal před sedmdesáti lety ze studentů střední školy v Roudnici nad Labem politické vězně. Gestapo je zatklo přímo ve školních lavicích. Jedním z nich byl i pozdější lékař Robert Bardfeld (86), s nímž hovořila Kateřina Mázdrová. In: Respekt č. 21/2012, s. 80.
- Náš tatínek se šel sám udat, aby zachránil Včelákov.** Marie Jeřábková, rozená Štulíková, která spolu se sestrou jako jediná přežila ležácké peklo, říká v rozhovoru pro Deník na otázky Romany Netolické. In: Litoměřický deník 23. 6. 2012, s. 12.
- Nazi Europe and the Final Solution** Edited by David Bankier and Israel Gutman. Jerusalem, Yad Vashem 2003, 572 s.
- Němcová Eva** Kosudu lidických dětí. Ze sbírkových fondů... In: TL 40/2012, s. 143–144.
- Neue Studien zu Nationalsozialistischen Massentötungen durch Giftgas.** Historische Bedeutung, technische Entwicklung, revisionistische Leugnung. Hrsg. Günter Morsch und Bertrand Perz unter Mitarbeit von Astrid Ley. Berlin, Metropol Verlag 2012, 446 s.
- Nižňanský Eduard** Nacizmus, holokaust, slovenský štát. Bratislava, Kaligram 2010, 296 s.
- Obrazy na výstavě v Ústí zachycují vzpomínky malé holčičky na život v terezínském ghettu.** [Annika Tetzner]. In: Litoměřický deník 24. 11. 2012, s. 3.
- Ocenili nás.** In: TL 40/2012, s. 7.
- O protektorátu v sociokulturních souvislostech.** Editorka Dagmar Magincová. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2011, 245 s.
- Ottolenghi Emanuele** Autodafé. Evropa, Židé a antisemitismus. Praha, Academia 2012, 340 s.
- Owoc Tomasz** Ludzie z Listy Schindlera / People from Schindler's List. Józef Bau / Joseph Bau. Kraków, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa 2012, 56 s.
- Palestinci vždy promeškají šanci.** Rozhovor s profesorem Alanem Dershowitzem vedl Tomáš Kraus. In: Rch 2/2012, s. 6–7.
- Pálka Petr** Kroměříž poosmnácté. In: Rch 5/2012, s. 15.
- Paměť a dějiny.** Revue pro studium totalitních režimů č. 1–4/2012. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů ČR, 2012.
- Pannwitz Heinz** Pannwitzova zpráva o atentátu na Heydricha. Praha, Nakladatelství BVD 2011, 124 s. + 36 s. obr. příl.
- Pařík Arno** Brány spravedlivých. Synagogy Moravy, Slezska a Čech. In: Rch 12/2012, s. 8–9.
Jamim Mikedem. Putovní výstava židovských pohlednic opět v Praze. In: Rch 2/2012, s. 11.
- Pavlát Leo** Minuta ticha. In: Ti: 58/2012, s. 15 a Rch 2/2012, s. 18.
- Pavlovská Zuzana** Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze v roce 2011. In: Ti 58/2012, s. 8–9.
- Pehr Michal** Zápas o nové Československo 1939–1946. Válečné představy a poválečná realita. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, 238 s.
- Pejčoch Ivo** Četař Otakar Zeithammel – odboj ve Vládním vojsku. In: TL 40/2012, s. 128–137.
Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionalistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945. Praha, Academia 2011, 508 s.
- Pejša Jaroslav – Jouza Ladislav – Jozová Miroslava** Moje město Kolín. Židé v Kolíně. Kolín, Regionální muzeum 2010, 97 s.
- Pekník Miroslav** Dr. Ivan Dérer, politik, právník a publicista. Bratislava, Veda 2010, 680 s.
- Pěkný Tomáš** Vlak Lustig... a další události (Vybráno z českého tisku). In: Rch 7/2012, s. 20.

- Pernová Markéta** 70. výročí zatčení roudnických studentů. In: Litoměřický deník 28. 6. 2012, s. 8.
- Pět knih Mojžíšových.** Rozhovor s vrchním rabinem Efraimem Sidonem vedl Leo Pavlát. In: Rch 5/2012, s. 6–7 a 18.
- Petráček Zbyněk** Izrael: „Lovci Eichmanna“ by bylo 100 let. In: Rch 3/2012, s. 19.
- Petráš René** Cizinci ve vlastní zemi. Dějiny a současnost národnostního napětí v Evropě. Praha, Nakladatelství Auditorium 2012, 255 s.
Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodně-právní ochrana. Vydala Univerzita Karlova v Praze. Praha, Nakladatelství Karolinum 2009, 437 s.
- Petrův Helena** Zákonně bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava. Praha, Nakladatelství Auditorium 2011, 262 s.
- Pierzchała Henryk** Die helfenden Hände der Europäer (1939–1944). Berlin, Metropol Verlag 2011, 592 s.
- Piper Franciszek** Arbeitseinsatz der Häftlinge aus dem KL Auschwitz. Oświęcim, Verlag Staatliches Museum in Oświęcim 1995, 458 s.
- Podbrdsko XIX/2012.** Vydal SOA v Praze – Státní okresní archiv Příbram a Hornické muzeum Příbram 2012, 332 s.
- Pokreis Hildegarda** Analýza vybraných událostí holokaustu na slovensko-maďarskom pohraničí. In: Acta Judaica Slovaca 18/2012. Bratislava, Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry 2012, s. 24–33.
Terezínská bibliografie za rok 2011. In: TL 40/2012, s. 157–166.
Jubileum. In: TL 40/2012, s. 8–17.
- Poljaková Marie** Poslední dokument s A. Lustigem zve diváky k internetu In: Mladá fronta Dnes 9. 2. 2012, s. 6 D.
- Poslední let Petra Ginze.** Studijní příručka. United Nations 2012, 30 s.
- Pošusta Zdeněk** Výstava Josefa Čapka v Dachau. In: Ti 60/2012, s. 16.
- Pracovali pro Třetí říši** Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava pro válečné hospodářství Třetí říše (1939–1945). Editoři: Zdeňka Kokošková, Jaroslav Pažout, Monika Sedláková. Edice dokumentů s historickým úvodem Stanislava Kokošky. Dolní Břežany, Scriporium 2011, 464 s.
- Prisco Ada** Regina Jonas. Una vita da rabbino. Pavia, Medea 2011, 115 s.
- Projev předsedkyně Poslanecké sněmovny Parlamentu Miroslavy Němcové** na Terezínské tryzně. In: Ti 60/2012, s. 11.
- Prvním vlakem odjelo tisíc lidí, válku přežilo 46.** Dokumentarista Lukáš Příbyl zmapoval zapomenuté transporty do koncentračních táborů v severovýchodní Evropě a pro Deník říká: v rozhovoru s Radkem Gálisem. In: Litoměřický deník 1. září 2012, s. 14.
- Příběh Petra Ginze vstoupil na plátna.** In: Litoměřický deník 22. 3. 2012, s. 15.
- Příběhy neznámých hrdinů pro nás zdarma sbírají stovky dobrovolníků.** S Mikulášem Kroupou, ředitelem sdružení Post Bellum, hovořil Tomáš Kasal. In: Hospodářské noviny 13. 12. 2012, s. 4.
- Přijela Madeleine Albrightová** In: Litoměřický deník 31. 12. 2012, s. 8.
„Přišla za námi jedna partyzánka... její zpráva na nás udělala ohromný dojem“. Rozhovor s historikem Jehudou Bauerem o dětství v Praze, o životě v Palestině za druhé světové války i o tom, jak a proč začal psát o holocaustu. Připravil Ivo Cerman. In: Dějiny a současnost 12/2012, s. 20–21.
- Punishment in Auschwitz** Irena Strzelecka. Voices of Memory 4. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum 2010, 139 s.
- Putík Daniel – Šmok Martin** Perc Révész (1916–2011). In: Rch 4/2012, s. 16.
- Radkovičová Jitka** „Židovská mládeži, představujeme se ti“. Válka a osobnosti židovského skautingu (2. část). In: Maskil 1/2012, s. 6–8.
- Randák Jan** Totalita na vlastní kůži. Pozoruhodný život Hedy Margoliové-Kovályové. In: Dějiny a současnost 9/2012, s. 8.
- Rapavá Ivana** Ženský dozorcí personál v Policejní věznici Terezín. In: TL 40/2012, s. 102–117.

- Rappaport Doreen** Beyond Courage. The Untold Story of Jewish Resistance During the Holocaust. Somerville, Candlewick Press 2012, 228 s.
- Reflections on the Holocaust** Edited by Julia Zarankin. New York Humanity in Action 2011, 161 s. + 1 DVD.
- Representation of the Shoah in Literature, Theatre and Film in Central Europe: 1950s and 1960s** = Die Darstellung der Shoah in Literatur, Theater und Film in Mitteleuropa: die fünfziger und sechziger Jahre. Editor Jiří Holý. Praha, Akropolis 2012, 192 s.
- Rieger Tomáš** Ocenění pro Památník Terezín. In: NO 22/2012, s. 7.
Terezínská liga – fotbal v terezínském ghettu. Památník Terezín, národní kulturní památka Malá pevnost 29. května – 30. října 2012. In: Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky 4/2012, s. 29–30.
The lost wife. New York, Berkley Books 2011, 358 s.
- Richman Alyson** The lost wife. New York, Berkley Books 2011, 358 s.
- Roček František** Ústecká štvanice. Ústí nad Labem, AOS Publishing 2012, 288 s.
- Rokoský Jaroslav** Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany. Vydal Ústav pro studium totalitních režimů. Praha, Vyšehrad 2011, 912 s.
- Rokytová Bronislava** Umění na dvou frontách. Antinacistická výtvarná scéna v Československu 1933–1939. In: Dějiny a současnost 10/2012, s. 36–39. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2012.
- Roma in Auschwitz.** Slawomir Kapralski, Maria Martyniak, Joanna Talewicz-Kwiatkowska. Voices of Memory 7. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum 2011, 165 s.
- Róna Bedřich** Osudy z temných časů. Praha, Nakladatelství G plus G 2003, 128 s.
- Rotbauer Tomáš** 20. 6. 1942: gestapo pozatýkalo desítky rodníckých studentů. Jaro Křivohlavý. In: Litoměřický deník 20. 6. 2012, s. 1 a 3.
Libochovice: Desítky lidí na popravišti. In: Litoměřický deník 27. 6. 2012, s. 3.
Památník obětem holokaustu z Třebenic. Třebenice [2012], 84 s.
The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the Holocaust. Published by the University of Nebraska Press, Lincoln. Jerusalem, Yad Vashem 2005, 447 s.
- Roubíček Rudolf** Přežít tohle peklo stůj co stůj!!! Vydalo Občanské sdružení Publicum Commodum ve spolupráci s hlavním městem Praha 2011.
- Rozhovor Anny Lorencové s Ernou Sejkorovou.** In: Ti 58/2012, s. 12–14.
- Rozhovor psaný po internetu s Mgr. Alenou Čtvrtečkovou z Náchoda** vedl Hanuš Hron. In: Ti 59/2012, s. 13–14.
- Salomonovič Michal** Pochod živých v Osvětimi. In: Ti 60/2012, s. 17.
- Securitas imperii** 20 (01/2012). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů, 182 s.
- Securitas imperii** 21 (02/2012). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů, 302 s.
- Segev Tom** Simon Wiesenthal. Skutečnost a legenda. Praha – Litomyšl, Paseka 2012, 455 s.
- „Seid wachsam, dass über Deutschland nie wieder die Nacht hereinbricht.“** Gewerkschafter in Konzentrationslagern 1933–1945. Begleitband zur Wanderausstellung des Otto-Suhr-Instituts der Freien Universität Berlin, der Gedenkstätte und des Museums Sachsenhausen und der Hans-Böcker-Stiftung. Herausgegeben von Siegfried Mielke und Günter Morsch. Berlin, Metropol Verlag 2011, 240 s.
- Seifertová Naďa** Helga Weisssová-Hošková (nar. 1929). Životní osudy mladé malířky z ghetta Terezín... / Helga Weisssova-Hošková (born 1929). The life story of a young painter from the Terezín Ghetto... In: Z/N 1/2012.
Památník Terezín oceněn turistickým portálem TripAdvisor / Terezín Memorial awarded by the tourism portal TripAdvisor. In: Z/N 4/2012.
Rozšíření expozic Památníku Terezín – replika mansardy v Dlouhé ulici / Extension of Terezín Memorial – Replica of Attic in Dlouha Street. In: Z/N 2/2012.
Semináře pro pedagogy a Památník Terezín / Terezín Memorial and Seminars for Teachers. In: Z/N 4/2012.
Semináře I. stupně pro pedagogy „Jak vyučovat o holokaustu“ / Semi-

- nars for the Czech teachers "How to teach about the holocaust". In: Z/N 3/2012.
- Setkiewicz Piotr** The Auschwitz Crematoria and Gas Chambers. Publ. By the International Center for Education about Auschwitz and the Holocaust. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum 2011, 123 s.
- Schraeder Ulrike** Tora und Textilien. Zur Geschichte der Juden im Wuppertal. Herausgegeben vom Trägerverein Begegnungsstätte Alte Synagoge Wuppertal e.V., Wuppertal 2007, 252 s.
- Schulle Diana** „...und immer wieder bewundern wir Eure mit aufopfernder Liebe prima gepackten Pakete.“ Otto Weidts Hilfsaktion für Gefangene im Ghetto Theresienstadt 1943–1944. Herausgegeben vom Museum Blindenwerkstatt Otto Weidt in der Stiftung Gedenkstätte Deutscher Widerstand. Berlin 2012, 355 s.
- Sidon Efraim K.** Novoroční dopis 5773 vrchního rabína. In: Rch 9/2012, s. 3.
- Sigl Miroslav** Hledaná osoba! Budiž zatčen! In: NO 1/2012, s. 8.
Kyselá těšínská jablčka. In: NO 4/2012, s. 8.
- Simon-Pelanda Hans** Kunst und KZ. Künstler im Konzentrationslager Flossenbürg und in den Aussenlagern. Ihrer Stimme Gegör geben. Überlebendenberichte ehemaliger Häftlinge des KZ Flossenbürg.
- Situačné hlásenia okresných náčelníkov** (September 1944–február 1945). Dokumenty. Editors Marek Syrný – Marian Uhrin. Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania 2012, 201 s.
- Skandinavien im Zweiten Weltkrieg und die Rettungsaktion Weisse Busse.** Ereignisse und Erinnerung. Hrsg. KZ-Gedenkstätte Neuengamme, Oliver von Wrochem unter Mitarbeit von Lars Jockheck. Berlin, Metropol 2012, 359 s.
- Snyder Timothy** Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin. New York, Basic Books 2012, 524 s.
- Spitzer Federica** Lost Years. From Concentration Camp to Freedom. Philadelphia, Diane Publishing Co. 2010, 94 s. + 52 s. obr. příl.
- Statečný a osamělý.** Rozhovor o Simonu Wiesenthalovi s historikem Tomem Segevem vedla Alice Marxová. In: Rch 6/2012, s. 6–7 a 17.
- Státník Dalibor** Alena Hájková (1924–2012). In: Rch 9/2012, s. 17.
Spravedlivá mezi národy: Alena Hájková (1924–2012). In: Dějiny a současnost 9/2012, s. 6. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2012.
- Steinová Kateřina** Osudy jednoho židovského sirotčince / The Fate of a Jewish Orphanage. Praha, Lauderovy školy 2012, 119 s.
- Stoessingerová Caroline** Století moudrosti. Lekce ze života Alice Herzové Sommerové, uznávané koncertní klavíristky, nejstarší žijící osoby na světě, která přežila holocaust. S předmluvou Václava Havla. Brno, Jota 2012, 260 s.
- Straka Pavel** Putování výstav Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín v roce 2011 / Exhibitions of the Educational Department of the Terezín Memorial in 2011. In: Z/N 2/2012.
Vyhlášení výsledků literární a výtvarné soutěže Památníku Terezín / Announcement of the results of the Terezín Memorial literary and art competitions. In: Z/N 3/2012.
Vzdělávací semináře Památníku Terezín / Educational Workshops of Terezín Memorial. In: Z/N 1/2012.
- Stránský Michal** Koncentrák na Karláku. In: Ti 60/2012, s. 13.
Uplynulý rok na 80 stranách časopisu. In: Ti 58/2012, s. 6.
- Stránský Pavel** Světýlko? In: Ti 60/2012, s. 9.
- Strnad Milan** Židé v dějinách města Klatov. Klatovy, Milan Strnad s. d., 288 s.
- Strnadlová Eva** Ostravské rodačky v Izraeli – Cipora, Michal a Věra. In: Ti 59/2012, s. 16–17 + Ti 60/2012, s. 18.
- Strzelecka Irena** Punishment in Auschwitz. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum 2010, 139 s.
- Sudetoněmecký Žid Max Mannheimer** Rozhovor s Maxem Mannheimerem vedl Pavel Kuča. In: Maskil 7–8/2012, s. 14.

- Suchá Lucie** Ať zdechnou ve vagonech, poručil „horlivý“ Csatáry. Lászlo Csatáry v Košicích v době druhé světové války řídil transporty lidí do koncentračních táborů. In: Mladá fronta Dnes 1. 8. 2012, s. 6 A.
Hlídá Židy vysílané na smrt. Zabíjel. Zemřel svobodný. In: Mladá fronta Dnes 28. 5. 2012, s. 6 A.
- Svoboda Jaroslav** Školství v období protektorátu. České Budějovice, Nová forma 2010, 72 s.
- Sýkora Karel** Nikdy neustoupil z cesty. In: NO 19/2012, s. 8.
- Syrný Marek** Slovensko v roku 1941. Politika – armáda – spoločnosť. Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania 2012, 252 s.
- Špringl Jan** Nový projekt Památníku Terezín – Za pomníčky / New Project of Terezín Memorial – Tracing Little Memorials. In: Z/N 1/2012.
Projekty Školákem v Protektorátu a Za pomníčky. In: TL 40/2012, s. 140–141.
Školní rok v Heydrichově protektorátu. In: TL 40/2012, s. 40–61.
Institut Terezínské iniciativy v roce 2011. In: Ti 58/2012, s. 9.
Dánští židé v Terezíně. In: Ti 60/2012, s. 7.
Film „Hanin kufřík“ v České televizi. In: Ti 60/2012, s. 7.
Genocida, paměť a dnešek. In: Ti 58/2012, s. 18.
Kdo pomáhal nacistickým zločincům. In: Ti 59/2012, s. 9.
Minulost a připomínání židů v Turnově. In: Ti 60/2012, s. 8.
Památce židovských občanů – obětí šoa na Turnovsku. In: Ti 60/2012, s. 7.
Příběh Otty Wolfa ožívá. In: Ti 60/2012, s. 7.
Připomínka pro dnešek. In: Ti 59/2012, s. 12.
Vzpomínka na 8. březen 1944. In: Ti 59/2012, s. 3.
Ztracená, nevzpomíná. In: Ti 58/2012, s. 17.
- Štinglová Věra** Jak si vzpomínám na Hagibor. In: Ti 58/2012, s. 11.
- Štusák Karel** Děti Ireny Sendlerové. In: NO 9/2012, s. 6.
Přežít tohle peklo stůj co stůj. Tenhle slib si bratři Roubíčkové dali při rozchodu v továrně smrti Auschwitz-Birkenau. In: NO 1/2012, s. 6.
Salin dar. In: NO 25–26/2012, s. 6.
- Šustrová Radka** Pod ochranou protektorátu. Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť 1940–1945. Vydala Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha, Karolinum 2012, 316 s.
- Švecová Jana** Příběh učitelky Emilie Veverkové je příběhem jednoho života, jednoho města i jedné doby. In: Litoměřický deník 4. září 2012, s. 5.
- Švehla Marek** Nejdůležitější odpověď. Atentát na Heydricha před 70 lety umožnil zdejší lidem obstát v čase teroru. In: Respekt 22/2012, s. 15–16.
- Táta toho zakusil hodně.** Na několik životů. S manažerkou, spisovatelkou a režisérkou Evou Lustigovou o jejím filmu i knize hovořila Jana Podskalská. In: Litoměřický deník 24. 11. 2012, s. 11.
- Terezínská tryzna připomněla minulost.** Národní hřbitov v Terezíně byl otevřen v roce 1946. Od té doby se koná Mírová slavnost. In: Litoměřický deník 21. 5. 2012, s. 1.
- Tryzna za rodinný tábor v Pinkasově synagoze v Praze.** Ve čtvrtek 8. března se konala v Pinkasově synagoze v Praze tradiční tryzna za rodinný tábor, kterou pořádala Terezínská iniciativa. Se svým projevem vystoupil Luděk Eliáš z Ostravy. In: Ti 59/2012, s. 2–3.
- Třešňák Petr** Druhý život Osvětími. In: Respekt 12/2012, s. 50–58.
- Turková Alžběta** Židovská teologie a holocaust. Vydavatel Univerzita Karlova v Praze. Praha, Karolinum 2012, 142 s.
- Tváře hrdinů:** Eva Roubíčková (16. července 1921), Helena Šídáková (6. května 1925), František Stárek (1. července 1952), Josef Holec (29. listopadu 1918), Markéta (Margit) Nováková (5. prosince 1922), Ilsa Maierová (15. května 1922), František Zahrádka (30. října 1930), Leopold Färber (30. října 1928). In: Mladá fronta Dnes – Magazín č. 46, 15. 11. 2012, s. 22–29.
- Udalosti 23. Augusta 1944 v Rumunsku a Slovenské národné povstanie z 29. Augusta 1944.** Ich vplyv na oslobodenie Rumunska a Slovenska a na ukončenie druhej sve-

- tovej vojny. Zborník príspevkov z 9. zasadnutia Komise historikov Slovenska a Rumunska, Alba Iulia, 19.–23. September 2011. Banská Bystrica-Alba Iulia, Múzeum Slovenského národného povstania 2012, 159 s. / Evenimentele de la 23 August 1944 din România și Insurecția națională Slovacă din 29 August 1944. Consecintele lor asupra eliberării României și Slovaciei a sfârșitului celui deal doilea război mondial. Lucrările celei de a IX-A Reuniuni a Comisiei mixte de istorie Româno-Slovace (Alba Iulia, 19 – 23 Septembrie 2011). Banská Bystrica-Alba Iulia, Múzeum Slovenského národného povstania 2012, 158 s.
- Uhrin Marian** Pluk útočnej vozby 1944. Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania 2012, 246 s.
- Ulmanová Hana** Americké komunitní utopie (O židovských kibucech v USA). In: Rch 3/2012, s. 12–13.
Amerikanizace holokaustu. In: Rch 9/2012, s. 14 a 18.
Ani hrdinové, ani mučedníci. Nad českou premiérou Rothových raných próz. In: Rch 10/2012, s. 17+ s. 20.
O smutku a ztrátě. Vyšel český překlad dalšího románu Nicole Krausové. In: Rch 5/2012, s. 8.
- Unermüdlicher Kämpfer gegen das Vergessen** Fritz Bringmann 1918 – 2011. Hrsg. KZ-Gedenkstätte Neuengamme, Hamburg 2011, 95 s.
- Urbášek Pavel** V lese u Tršic. Osud rodiny Wolfových připomíná památník. In: Rch 5/2012, s. 17.
- Vajskebr Jan** Paul Riege. Nepřilíš ochotný katan. In: TL 40/2012, s. 62–77.
- Věděl, že ho popraví, a přesto se stal premiérem.** Kvůli Čechům. S historikem Eduardem Stehlikem hovořila Michaela Koubová. In: Litoměřický deník 19. 6. 2012, s. 12.
- Verfolgung der Sinti und Roma im Nationalsozialismus.** Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland, Heft 14. Hrsg. KZ-Gedenkstätte Neuengamme. Bremen, Temmen 2012, 232 s.
- Vernichtungskrieg / Vojna na uničtoženie.** Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944. Kurt Wafner – Als Wachsoldat in Weissrussland. Fotografien und Briefe / Prestupljenja vermachta 1941–1944. Kurt Vafner – soldat ochrannovo bataljona v Belarusi. Fotografii i pisma. S.d., s. l., 16 s.
- Veverková Emilie** Znovu bych mu ruku podala! Středokluky, Zdeněk Susa 2012, 152 s.
- Vidláková Michaela** Co jsme dělali v komisích TI v uplynulém roce. Vzdělávací komise. In: Ti 58/2012, s. 5.
K 50. výročí letních táborů Sühnezeichen. In: Ti 60/2012, s. 5.
Kulturou proti antisemitismu 2012. In: Ti 60/2012, s. 2.
Rádio Svobodná Evropa vzpomíná... In: Ti 58/2012, s. 10–11.
Terezínská štafeta. In: Ti 58/2012, s. 16–17.
Život s nadějí. In: Ti 58/2012, s. 16.
- V každém koutě viděla duchy.** S Ann Kirschner o její knize Salin dar, válečném lágru v Žacléři a dopisech plných emocí hovořila Jana Podskalská. In: Litoměřický deník 12. 3. 2012, s. 17.
- Vlčková Alena** Židovská historie ve Štěnovicích. Štěnovice, OÚ 2011, 53 s.
- Vlčková Ludmila** Mařenka z hotelu. In: NO 19/2012, s. 4.
- Vondrová Iva** Příběh plný otazníků. Ukázka z literárních a výtvarných prací školní mládeže po návštěvě Terezína. In: Ti 60/2012, s. 14.
- Vopelková Eva** Literární a výtvarná soutěž Památníku Terezín. In: Litoměřický deník 5. 3. 2012, s. 9.
Výstava izraelské básničky a výtvarnice Margo Paran. In: Litoměřický deník 17. 2. 2012, s. 9.
- Všichni se za něj modlili.** Vzpomínky lidí, které zachránil Raoul Wallenberg: János Beer – Schützling protokoll / Vera Koppelová: Lidi si něco řekli / Gabor Fischl: Bratr bratrance mého otce / Tibor Gonda: Tenhle pas je v pořádku / Otto Bamberg: Ukažte těm strážím cokoli, nic nepoznají / Marta Seborová: Byl to mesiáš / Robert Tabory: Dívali jsme se na Dunaj / Judita Hruza:

Na pochodu smrti. Vybrala a přeložila Alice Marxová. In: Rch 8/2012, s. 8 a 18.

- V Terezíně vzpomněli na oběti holokaustu.** In: Litoměřický deník 20. 4. 2012, s. 1.
- Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951.** Dokumenty z českých archivů I. Díl I.: Češi a Němci do roku 1945. Úvod k edici. Editoři Adrian von Arburg a Tomáš Staněk. Středokluky, Zdeněk Susa 2010, 376 s.
- Výstava věnovaná historii Romů a Sintí za Protektorátu Čechy a Morava je v Roudnici.** In: Litoměřický deník 28. 3. 2012, s. 10.
- Významná návštěva:** Madeleine Albrightová bude v Terezíně. Bývalá ministryně zahraničních věcí USA přijede poskytnout otisk své ruky. In: Litoměřický deník 21. 7. 2012, s. 1.
- Vzpomínky na letní byt.** Rozhovor s novinářem a spisovatelem Piotrem Pazińským vedla Alice Marxová. In: Rch 12/2012, s. 6–7 a 20.
- Wajsbrot Francine** No. Matricule: 46.700 Esther Rawinski rescapée de l'enfer. Birkenau – Auschwitz, Bergen-Belsen, Raghun, Theresienstadt. Paris, DAMYR 2006, 88 s.
- Walter Dirk** Holocaust-Überlebender. Max Mannheimer mit Horst Seehofer und dem in Tel Aviv verliehenem Großen Verdienstkreuz mit Stern. In: Presse-
spiegel – Münchner Merkur 14. September 2012. Hrsg. Stiftung Baye-
rische Gedenkstätten 2012.
- Weberová Ilse** Kdy skončí naše utrpení. Dopisy (1933–1944) a básně z Terezína. Edice a biografická studie Ulrike Migdal. Praha, Academia 2012, 380 s.
- Wehrmacht und Konzentrationslager.** Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Ver-
folgung in Norddeutschland, Heft 13. Bremen, Edition Temmen 2012,
267 s.
- Weiner Pavel** A Boy in Terezín. The Private Diary of Pavel Weiner, April 1944 – April
1945. Evanston, Illinois, Northwestern University Press 2012, 251 s.
- Weiss Lotte** Meine zwei Leben. Erinnerungen einer Holocaust – Überlebenden. Wien,
LIT Verlag, 2010, 205 s. + DVD.
- Weissová Helga** Deník 1938–1945. Příběh dívky, která přežila holocaust. Brno, Jota
2012, 204 s.
- Wizyty edukacyjne w Państwowym Muzeum na Majdanku.** Poradnik dla nauczycieli. Redakcja
Tomasz Kranz. Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku 2012, 114 s.
- Wójcik Anna** Informator o zasobie archiwalnym Państwowego Muzeum na Majdanku.
Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku 2012, 104 s.
- Zeller Helmut** Die Stimme der Menschlichkeit. Die Shoah-Überlebende Eva Fleischman-
nová, die im KZ ein Kind zur Welt brachte, ist im Alter von 88 Jahren
gestorben. In: Pressespiegel – Süddeutsche Zeitung 6. September 2012.
- Zwangsarbeit.** Die Deutschen, die Zwangsarbeiter und der Krieg. Begleitband zur Ausstellung.
Hrsg. Volkhard Knigge, Rikola-Gunnar Lüttgenau, Jens-Christian
Wagner und Stiftung Gedenkstätte Buchenwald und Mittelbau-Dora.
Weimar 2010, 254 s.
- Židovská menšina v Československu v letech 1956–1968.** Od destalinizace k Pražskému jaru. Edi-
toři: Blanka Soukupová a Miloš Pojar. Praha, Židovské muzeum 2011,
163 s.
- Židovská ročenka** 2012 / 2013. Praha, Federace židovských obcí v České republice 2012,
208 s.
- Županič Jan** Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou
a křížem. Předmluva Petr Brod. Praha, Nakladatelství Lidové noviny
2012, 811 s.

Zpracovala Marie Poljaková, Památník Terezín

TEREZÍNSKÉ LISTY 41/2013
SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc.; Iva Gaudesová;
PhDr. Helena Krejčová; Miroslava Langhamerová;
PhDr. Jan Munk, CSc.; PhDr. Marek Poloncarz;
PhDr. Ivana Rapavá, Ph.D.; Mgr. Jan Špringl; Mgr. Jan Vajskebr.

Grafická úprava: Petr Oswald s použitím obálky Milana Janáčka
Překlad: Marek Poloncarz (s. 43–54 z polštiny do češtiny)
Překlad resumé: Jan Valeška (do angličtiny),
Peter Zieschang (do němčiny)
Výkonný redaktor: Miroslava Langhamerová
Pro Památník Terežín vydalo v roce 2013 Nakladatelství OSWALD, Praha

Náklad 600 kusů

ISBN 978-80-87242-24-7

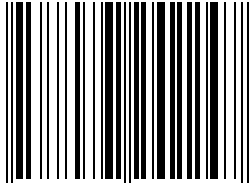
© Památník Terežín, 2013

Zakoupený konvolut obsahuje osmdesát pět prací převážně ze šedesátých let, pouze několik z nich pochází z konce padesátých let 20. století. Dílo nazvané *Vzpomínka na Terezín* je osobní reflexí autorky na nedobrovolný několikaměsíční pobyt v terezínském ghettu.

Iva Gaudesová, Památník Terezín

ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗІН
TEREZÍN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

ISBN 978-80-87242-24-7

9 788087 242247